

15365
JURI PARIJÕGI, JAAN KONKS JA ELMAR KUUSIK

AJALUGU

ALGKOOLI

IV

KLASSILE

EESTI KIRJASTUS • TALLINN

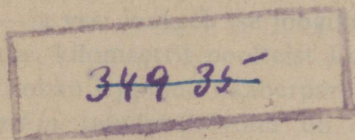
JÜRI PARIJÕGI, JAAN KONKS JA ELMAR KUUSIK

AJALUGU

ALGKOOLI

IV KLASSILE

TEINE, PARANDATUD TRÜKK

EESTI KIRJASTUS

TALLINN 1943

AJALOO-ÕPIKUD ALGKOOILILE

J. Parijõgi, J. Konks ja E. Kuusik. Ajalugu algkooli IV klassile.

J. Parijõgi, T. Algma, J. Konks ja E. Kuusik. Ajalugu algkooli
V klassile.

J. Parijõgi, T. Algma ja E. Kuusik. Ajalugu algkooli VI klassile.

2-67532

A-15365

Illustreerinud Johann Naha.

AfV. Nr. I/0142. Trükiarv: 20 000 eksemplari. Paber: ETK Tallinna Paberivabrik;
trükipaber 56 : 79 cm. Trükk ja brošuur: Trükikoda „Vaba Maa“, Tallinn.

Ilmunud novembris 1943.

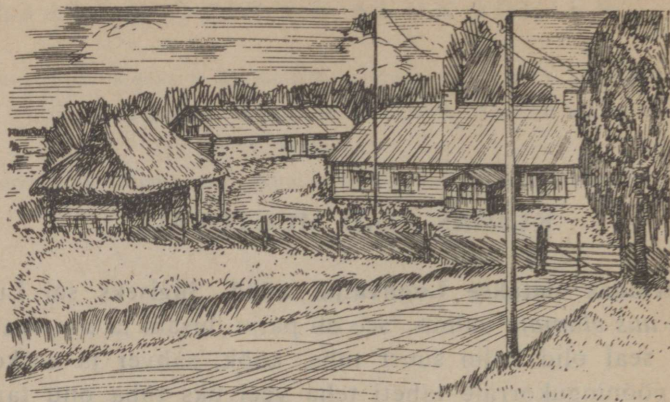
Rmk. —.70.

KUIDAS AJAD MUUTUVAD.

1. **Kuidas elatakse Luhaväljal nüüd.** Sügiseks sai Luhaväljal *uus elumaja* valmis. See oli palju ilusam ja avaram kui vana: seal olid kolm suurt tuba, köök, sahver ja eeskoda. Üles pööningukorrale taheti teha veel üks tuba onu tarvis, kui see peaks tulema Tallinnast siia suvepuhkusele. Katus oli tsinkplekist ja helkis juba kaugele.

Isa oli lasknud teha veel millegi, mida ei olnud külas kellegi, — oli sisse seadnud *veevärgi*. Koplímäe nõlvakult jooksis välja üsna suur allikas, seda oli isa kutsunud insener mõõtnud, loodanud ja välja arvanud, et kui siit allikast panna maaalused torud elumajani, siis jookseks vesi ise torusid mööda kööki ja talli, pole muud kui keera aga kraan lahti. Nii oligi isa teinud, ja nüüd seisis köögi seinal läikiv veekraan, kust võisid vett saada niipalju, kui aga tahtsid. Ei olnud vaeva ka loomade jootmisega: talligi oli juhitud veetoru, keera aga kraan lahti — ja vesi jookseb ise joogikünadesse.

Villavabrikus, kilomeetrit poolteist Luhaväljalt, oli elektri-jaam. Isa oli kokku leppinud naaberperemehega ja ühisel jõul ehitati *elektriliin* taludeni. Nüüd oli Luhaväljal igas toas elektrilamp, vajuta aga nupule, kui tahad valgust saada või kustutada. Talli ja rehealla olid asetatud traatvõrgus lambid, ei olnud enam jahtimist laternaga, kui tahtsid minna pimedas loomi söötma või rehealla toimetama. Isegi keset õue oli isa lasknud kõrge posti otsa panna elektrilambi, mida võis eeskojas liksutades süüdata ja kustutada.

Luhavälja uus elumaja.

Kui uude majasse elama koliti, tuli ka onu Tallinnast uut maja vaatama ja tõi kaasa huvitava kingi — *raadio*. Huviga jälgisid lapsed, kuidas õue antenn üles seati, maja seina äärde maa-ühendus ja traadiotsad aknast sisse aparaadini juhiti. Kui siis onu nuppu keeras, võis kuulda lastetundi, soome muusikat või Saksamaa laulu.

Huviga käisid lapsed uues majas ringi, katsusid läikivat veekraani, panid raadio mängima või vajutasid elektrinupule ja süütasid tule. Kustutasid aga kohe, sest isa oli kinnitanud kogu perele, et asjata ei tohi lasta tuld põleda, sest elekter maksab raha.

Esimeses tuhinas unustati koguni kõik see, mis oli huvitavat väljas ja mida oli seni huviga jälgitud ja vaadeldud. Nimelt läks Luhavälja talu piirist läbi *raudtee*, mida mööda kindlal kellaajal kihutasid reisijaterongid ja nende vaheaegadel pikad kaubarongid. Kui vaid mahti saadi, joosti raudtee äärde reisijaile rätikuid lehvitama või loendama pikkade kaubarongide vagunite arvu. Kopli ääres kulges suur post-

maantee. Sealgi käidi vaatamas möödakihutavaid *autosid* ja omnibusi. Nüüd on see kõik ununenud. Ainult siis joosti välja, kui ülalt õhust hakkas kostma surinat ja mõni *lennuk* talust üle sõitis.

Kõik olid uue koduga rahul. Isal oli heameel, et kõik oli läinud nii, nagu ta oli kavatsenud. Ema ütles, et nüüd on tal köögis poole kergem kui enne. Sulane aga rõõmutses kõige rohkem selle üle, et lahti sai sellest igavesest veekandmisest talli. Ainus, kes uues kodus võõristas, oli vanaisa. Ei usaldanud tema oma käega veekraani lahti käänata ega elektrilampi süüdata. Mõnikord jäi koguni kurvaks ja lausus nagu endamisi: „Ei, mis ilmaimet minu silmad vanas põlves veel näha peavad saama. Nüüd on elekter ja raadio, veevärk ja raudtee, autod ja lennukid... Kes minu põlves seda kuulis või nägi!“

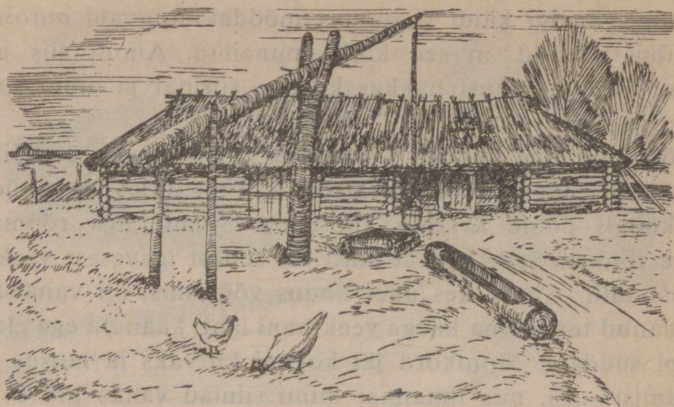
Kui siis talveõhtul süüdati elutoas elektrilamp, istus vanaisa sooja-müüri äärde ja vajus mõttesse. Siis kogunesid lapsed kobaras vanaisa ümber ja palusid, et ta jutustaks neile midagi vanast ajast, kuidas elati siis, kui tema oli veel noor.

2. Missuguses majas elas vanaisa. Vanaisa naeratas ja hakkas jutustama:

„Mõtlen praegu sellele elumajale, mis oli siis, kui mina olin veel poisike.

Nii selgesti kerkib silme ette too vana Luhavälja... pikk madal hoone, sammaldunud ning paiguti sissevajunud õlgkatusega. Maja seinas oli vasakul värav rehealla. Paremal aga viis *üks rehetuppa* läbi esiku. Künnis oli kõrge, üks aga madal, polnud sel veel raudhingi, selle asemel käis ta puust sagarail ning kriuksus kuiva ilmaga. Polnud ka linki ega lukku, üks suleti pööraga ja tabaga.

Astusid üle kõrge künnisse uksest sisse, siis olidki rehetoas. *Rehetuba* oli talviseks elukohaks. Ta oli kõrge poolpime ruum, valgus tuli lahtisest uksest. Seinas oli küll ka üks väike

Luhavälja vana elumaja.

auk, seapõis ees, viletsat valgust tuli sealt sisse, aga välja küll midagi ei näinud. Pea kohal üle rehetoa olid pikad parred, nendel kuivatati sügiseti vilja, talvel tarbepuid; seal seisid ka mitmed riistad. Parsile ronisime ka meie mõnikord peitu mängima, ainult mitte siis, kui ahi küdes! Teie küsite, miks mitte?

Rehetoa nurgas oli suur ahjumürakas, ees kolle keetmise tarvis. Kui nüüd ahjus või koldes tuld tehti, siis polnud ju seal mingit korstnat, kust suits välja oleks saanud. Suits kerkis nagu hall paks vaip lae alla, kattis varsti parred ning venis siis lahtisest uksest või ka leitseaugust nagu pikk kangas välja. Vaikse ilmaga võisid siis rehetoa põrandal istuda või kummargil käia, ilma et suits häda oleks teinud. Oli aga tuul ukse pealt, siis lõi rehetoa põrandani suitsu täis, võttis pea uimaseks ja silmad vett jookksma. Ei siis aidanud vahel muud, kui kanti lapsed lambalauta sooja sõnniku peale suitsu- ja külmavarju. Mäletan, et ükskord küpsetas ema leiba, rehetuba oli suitsu täis, mina virisesin põrandal. Siis viis ema

mind lambalauta. Virisesin esialgu sealgi, siis aga hakkasin tallekestega mängima. Kui ema mind pärast tuli ära viima, leidis mind lambatallede vahel magamas.

Kui rehetuba soojaks köetud, suits välja lastud, uks suletud, süüdati õhtul pird. Oli siis hea ja armas seegi kehv kodu, ei osanud paremat tahtagi. Siin õiendati kõik *talvised toimingu*d. Ema ketras kolde ees, isa tahus reejalast või nokitses puuanuma kallal. Me lapsed süütasime vahetevahel uue pirru, siis hüppasime ja kilkasime, ronisime üles parsile või vana-isa juurde ahjule. Savipõrandal jooksid külmavarju toodud talledki. Nurgas kokutas kukk oma kanadega.

Õhtul kogunesime laua ümber *sööma*. Polnud seal laudlina ega midagi. Toit toodi lauale puuvaagnais, söödi puulusikatega, musta aganaleiba lõigati pussiga... noad ja kahvlid olid meile tundmatud. Istusime pikal pingil või kolmejalgsel järil. Ja siis: lapsed magama! Ronisime naridele põhukotile, peale tekk või kasukas. Kella ei olnud, hommikuseks äratajaks oli kukk oma kiremisega.

3. **Tuld toomas.** Nüüd on teil elektrivalgus majas, vajutate aga nupule — ja tuba läheb korruga valgeks. Mulle näib, et see nii ammu ei olnudki, kui õlilampki oli külas uudiseks. Mina tõin esimese õlilambi, kogu küla tuli seda vaatama. Leiti, et on parem kui pirrutuli: ei suitsu ega vingu ja tuba ühtlaselt valge. Ent mis on õlilamp elektri kõrval! Minu poisipõlves oli ainsaks valguseandjaks *pir*d. Pikil talveõhtuil põletati läbi mitu kimpu pirde. Kui ema ketras ja isa sulasega puutööd tegi, olin mina tulesüütajaks.

Tulesaamiseks on nüüd tikud ja tulemasinad, siis tarvitati *tulerauda* ja *taela*. Naised aga hoidsid alal *elavaid süsi* kolde-tuhas. Kui siis tuld vaja oli, otsiti tuhasta süsi ja puhuti pird põlema.

Tuleb meelde üks juhtumus poisipõlvest, kui käisin Nurgalt tuld toomas. Oli talvehommik. Isa ja sulane olid läinud metsa

Kibuga tuld toomas.

esimese kukelaulu ajal. Me jäime magama. Kui hommikul ärkasime, ütles ema mulle: „Puhu tuli koldesse!“ Kohe olin kolde ees ja hakkasin tuhas tuhnima, kuid ei leidnud ühtki hõõguvat sütt. Öhtul oli köetud hagudega ja pika öö jooksul oli koldes kustunud viimne süsi. „Võta siis ahjuaugust tuleraud ning tael ja löö tuld!“ ütles ema, kui teatasin, et ühtki sütt ei ole lees. Nüüd aga selgus, et mehed olid kaasa võtnud tulenõud, sest ahjuauk oli tühi. „Mis nüüd saab?“ küsisin emalt õige nõutult. „Kas saamegi täna ahju kütta enne õhtut?“ — „Pole viga,“ lohutas ema, „võta kibu ja mine laena Nurgalt tuld.“ Kohe panin end riidesse, võtsin vana kibu ja jooksin läbi lumehangede Nurgale. Seal küdes parajasti ahi, kadunud Aadu, siis minuvanune poisike, istus ahju ees ja mängis kassiga. Pere oli loomi talitamas. Võtsin Aaduga paar hõõguvat sütt kippu ja mina hakkasin koju tulema. Vaevalt jõudsin poolele teele, kui tuul pildus mu sõed sädemeina laiali. Nuttes läksin Nurgale tagasi. „Kes siis sedaviisi tuld viib,“ õpetas vana peremees, „ime, et sa veel leeki peopesal

Luhaväljale ei tahtnud viia.“ Nüüd pani koldest paar kamalutäit tuhka mu kibu põhja, siis hõõguvaid süsi ja peale jälle tuhka. Käskis katta kibu pealt kuuehõlmaga, et tuul tuhka ära ei puhuks ja süsi kustutaks. Tegin vana peremehe õpetuse järgi ja sibasin otse üle põllu Luhaväljale, nii kuidas jalad kandsid. Kodus võtsime söed kibust, puhusime pirru põlema ja panime ahju küdema.

Nii käisin poisikesena külast tuld toomas.

4. **Kui tuli esimene raudader.** Olin siis juba poisikeseohtu noormees. Isa saatis mind sageli teomehe asemel mõisa, koduseis tõis olin igal pool mehe eest väljas. Ühel kevadepäeval tegin uudsemaad. Paar härgi oli rakendatud *harkadra* ette, kuid töö ei edenenu kuigi jõudsasti, maa oli täis juurikaid ja vinde, siia-sinna jäi sahk puujuure taha kinni ning murdus. Kui siis ühel söögivaheajal olin paar korda sahka parandanud, töötasin, et tuleval aastal harkadraga enam ei künna. Olin kirikuküla meestel näinud raudatra ja tahtsin endalegi seda soetada.

Harkadraga kündmas, härjapaar ees.

Isa oli esialgu vastu. Mis see nüüd olgu, tema ja ta isa on oma eluea kündnud puu-adraga, pole nälga jäänud, nüüd tahetakse ei-tea-mis. Kas Jumal lasebki vilja kasvada, kui raudadraga küntakse? Mis sellest, et sahk murdub, kas metsas puid vähe.

Mina aga ei jätnud oma tahtmist. Käisin talvel mitu korda kirikukülas vaatamas raudadra ehitust ja tegin poolsalaja puuvärgi valmis. Oma linadest saadud rahaga lasksin kirikuküla sepal adra rautada ja — jüripäevaks oli esimene raudader meie külas. Küll oli isa esiti umbusklik ja külamehed vangutasid pead. „See riistapuu tapab hobused,“ arvasid ühed. „See keerab maapinna nii segamini, et midagi ei kasva,“ ütlesid teised. Kui aga rakendasin kaks hobust ette ja paari päevaga tegin põllu nii sulaks, nagu kellelgi ei olnud, siis lepidi. Jumal oli ka minuga: sügisel kasvas minu raudadraga küntud põllul niisugune vili, millist külas kellelgi ei olnud.

Nii ta siis läks. Järgmisel aastal muretses meie naaber raud-

Karuäkkega äestamas.

adra, ja varsti oli see teistelgi. Mõne aasta pärast kadusid ka *karuäkked*. Niisama oli ka *puuvankrite* ja *regedega*.

Nii see elu läheb. Nüüd ei lepita enam raudatradega, küla peale osteti traktor, ei ole hobusel vaeva ega meestel raskusi. Niidu- ja külvimasinad on igapähele kuuris, kuna rehepeksu- masin on jälle küla peale. Paari päevaga on talu vili peksetud, kuna minu põlves pekseti reheall käsitsi *kootide* või *var- tadega* sügisesed ööd läbi ja pooled talved tagantjärele.

5. **Kui raudtee tuli.** Sellest saab nüüd juba enam kui seitse- kümmend aastat tagasi, kui raudtee tuli. Juba enne käisid jutud, et *kroonu* tahab ehitada *raudteed*, mida mööda pan- nakse käima masinad või, nagu neid siis kutsuti, *raudruunad*, mis on nii tugevad, et jaksavad enda järel vedada pika rea suuri vankreid. Esiti ei usutud seda juttu, olgu nüüd kroonu nii vägev kui tahes, aga rauast teed ta ikka ei jaksa ehitada. Arvasime kõik, et raudtee tuleb läbi rauast, nagu maantee on mullast ja liivast, et on paksud raudplaadid maas.

Ühel kevadel käisid insenerid meiegi külast läbi, ajasid metsa sihid sisse ja panid tikud püsti.

Nüüd hakati raudteed kartma. Käisid kõiksugu jutud: masin ajavat välja nii palju sädemeid, et süütab metsad ja talud. Teised jälle rääkisid, et ajab kariloomad alla; ühes kohas, kus see raudtee juba valmis olevat, ajanud ühe lehma pooleks. Ühel pühapäeval räägiti külavainul, et peaks kroo- nut paluma, et see viiks raudtee läbi kuskilt kaugemalt, nii et meie küla karjamaad ei puutuks.

Järgmisel kevadel kõneldi, et raudtee olevat juba lähedal, juba käivat raudruungi ja röögatavat mis kole. Vanemad ini- mesed arvasid, et raudruun ei ole masin, vaid mingi koletis, loom, kes sööb puuhalge ja kelle sisikonnas on vesi ja tuli.

Ühel pühapäeval läksin minagi teiste noormeestega raud- teed vaatama. Meie nägime liivavalli ja puupakke tee ääres maas, aga rauda veel ei olnud. Metsa vahel istus salk töölisi,

nende juurde läksime ja küsisime: „Kui kaugel raudtee juba on?“ — „Siinsamas ongi, minge natuke maad edasi, sealt ta algabki,“ seletasid töölised. Läksime edasi — ikka niisama sirge siht, ilus ja tasane, muudkui kaks riba kõrvuti peal. „Siin ongi raudtee,“ seletasid töömehed. „Siin...“ imestasime, „aga kuidas... kas ta siis veel päris valmis ei ole?“

Esimest korda rongi vaatamas.

Ainult need kaks raudriba?“ — „Niisugune ta ongi,“ seletasid jälle töölised. „Siit sõidabki rong, oodake veidi, ta pidi täna veel tulema pakke ja liiva tooma, saate oma silmaga näha.“ — „Ei saa hästi aru, kas ta siis rauast ei olegi, raudplaati-dest...? Ega ta siis neid ribu mööda sõida, siit veerevad ju rattad maha.“ — „Niisugune ta ongi,“ naersid töömehed, „ei ta maha libise, rattail on randid küljes.“ — „Seda nüüd küll,“ jäime nõusse, aga ikkagi ei saanud asjast selget pilti.

Seal aga kostis korraka metsa tagant kõrvulukustav huilgamine. Keegi lõi kartma ja hüüdis: „Oi, mis see on?“ Töö-

lised jäid rahulikuks ja seletasid edasi: „Sealt ta tulebki, saate ise näha.“ — „Ah tulebki? See oligi raudruuna hirnumine? Kas on tõsi, et sööb puuhalge, ajab sõormeist suitsu välja ja sisikonnas on tuli?“ Töölised pistsid naerma: „Sööb küll puuhalge ja kivisütt nagu iga masin.“ Edasi ei saadud enam seletada, sest mäekünka tagant tuli ähkides ja puhkides rong. Mäletan, et minulgi jooksid külmavärinad üle selja, kui ta niisuguse hooga tuli ja meie kohale seisma jäi. Töölised läksid liiva ja liipreid maha loopima, meie aga kõndisime aralt ümber rongi, vaatasime ja katsusime teda igast küljest. Ta oli siiski hoopis teissugune, kui olime kujutelnud. Arvasime enne, et vagunid ei ole muud kui hiiglasuured vankrid, redelite, põhilaudade ja aisadega, nagu meil koduski, kuid nägime suuri kaste või maju rattail. Vedurit me ei mõistnudki kujutella. Ma mäletan, et arvasin ta olevat mingi raudhobuse, kelle masin käima paneb ja kes hiigla-raudjalgadega maad mõõdab ning kogu selle rongi liikuma veab.

Nüüd olete te rongidega harjunud maast-madalast. Või mis nüüd rongidest... maad mööda kihutavad autod, taeva all lennukid... Ei tea, kuhu see inimene viimaks välja jõuab.

6. Kuidas vanaisa viinavooris käis. Kuidas veeti kaupu ja reisiti siis, kui raudteed ei olnud?

Tuleb meelde, kuidas käisin esimest korda viinavooris. Olin siis aastat viis-kuusteist vana.

Laupäevaõhtul tuli mõisa vahimees külasse, käis kõik talud läbi ja andis käsu: „Esmaspäevahommikul tuleb minna *viinavoori* — Tallinna.“ Meil oli isa haige, mis teha? „Mina võiksin minna, tahaksin meeeldi Tallinna näha,“ ütlesin isale. Aruteldi siia-sinna ega jäänudki muud üle kui mind saata.

Nüüd algas kibe ettevalmistus. Ma ise kohendasin hobuse-riistu, toppisin täis kolm suurt karssi heinu, väikese kotikese sisse panin kaeru. Ema pani märssi terve leiva ja suured karbid silku täis.

Esmaspäevahommikul mindi vara mõisa viina-aida ette. Kubjas pahandas küll, miks meilt on välja saadetud poisike, kuid tagasi mind siiski ei saatnud. Igasse rekke veeretati suur viinavaat, seoti kõitega kinni ja varsti venis mööda mõisa puisteed pikk voor postmaantee poole. Hommik oli külm, tee poolumbes, lumi krigises reejalaste all ja poolhäämaras hobused vedasid pingutades. Postmaanteele jõudnud, hüppasin koorma otsast maha, hakkasin koorma kõrval kõmpima ja kätega vehklema, sest külm kippus näpistama sõrmi ja varbaid.

Kui voor metsatukast välja jõudis, nägime tee ääres kõrtsi. See oli suur hoone, mis talumajadest erines tunduvalt oma laia ning lameda katusega ja jämeda korstnaga. Kahel pool otsas olid suured rehealused, keskel rida jämedaid poste, milledele toetus katus. Hoone keskel oli kõrtsituba. Kõrtsi ees oli pikk rida hobuste näritud lasipuid.

Kõrtsi ees peatus voor. Isa õpetust mööda panin hobusele teki selga. Siis võtsin koormast leivamärsi ja läksin ühes teis-

Viinavooris.

tega kõrtsituppa. See oli suur tuba, kibedat tubakasuitsu ja õllelehka täis. Seinäärtes ümberringi olid laiad pingid, keskel kaks lauda ja mõned lahtised järid. Kivipõrand oli jalga-dega sissekantud lumest märg ja libe. Ahi küdes. Paks kõrtsmik toetus letile ja küsis kohe: „Mis voorilistele vaja läheb?“ Üks mees ostis kortli viina, teised ei ostnud midagi, hakkasid oma leivakottide kallal nosima. Tegin märsi lahti ja leidsin, et leib oli külmunud kivikõvaks. „Oi sa hull, leib on jääs!“ — „Miks sa leivamärssi heinte sisse ei pannud,“ õpetas üks vanem vooriline, „ise nägid küll, kui külm ilm on...“ Sulatasin külmanud leiba ahju ees ja sõin kuidagiviisi kõhu ikka täis. Pärast sööki jäid mehed natukeseks ajaks kõrtsi istuma, piipu panema ja juttu puhuma. Kui arvati, et ka hobused olid toitu saanud, liiguti jälle edasi. Õhtul jäädi mõnda kõrtsi öömajale.

Nii käidi vanasti vooris, kõik kaubad veeti hobustega. Rikkamad reisijad sõitsid posthobustega ühest linnast teise, kel-lade helinal. Iga kahekümne viie versta taga oli *postijaam*, kus hobuseid vahetati. Posthobused sõitsid küll kiiremini kui voorid, ent tülikas oli toogi sõit. Mõnikord tuli postijaamas hobuseid oodata tundide viisi, enne kui saadi edasi.

7. **Kuidas vanaisa õppis.** Nüüd istute talvel soojas toas, elektrilambi valgel, kuulate raadio-vestlusi või loete raamatuid. Isal käib ajaleht ja toob uudiseid igast ilmakaarest. Suuremad teiest käivad koolis ja õpivad seal kõiksugu tarkust.

Minu poisipõlves ei olnud midagi sellesarnast. *Lugema* õppisin kadunud ema voki kõrval *lauluraamatust*. Ema vuristas voki ja luges peast ette, mina püüdsin õlekõrrega järke pidada ja lugesin emale järele. Mõnikord kadus järg, siis vedasin õlekõrt huupi ridu mööda ja lugesin peast. Teinekord tüdisin lugemisest, võtsin vokikruvi otsa suhu... kuidas siis peas kõik põrises! Siis hakkas ema pahandama, et ma olevat sõnakuulmatu ning laisk poiss. Aga lugemise õppisin

ära ja leeris olin kõige parem lugeja. Sain õnnistamispäeval Piibli kingituseks. Kirjutamise õppisin ära suvel karja järel joostes. Isa — tolle aja kohta hea kirjamees — hakkas mulle õhtuti sõega numbreid ja tähti valgele lauale ette tegema, mina püüdsin karjas järele teha, kas sõrmega liivale või valgele kasetohule. Sügiseks oli kirjutamine selge. Kirjutasin sõega täis kõik sealauda ukсед ja rehealuse väravad, sain isalt seepärast mitu korda pahandadagi. Ei olnud ju meil siis ilusaid vihikuid, pliiatseid ega sulgi, isegi kivitahvel tuli hiljem. Teie isa õppis juba kivitahvlil ja paberil kirjutama ja käis koolis. Minu poisipõlves hakati küll ühes küla rehetoas kooli pidama, aga mina sain seal käia ainult kümme päeva, enne leeriminekut. Seda ma ei teagi, kuidas arvutama õppisin, küllap elu ikka õpetas. Olen oma arvutamisoskusega läbi saanud magasiadamehena ja hiljem mitmesuguseis vallaameteis olles.

Talveõhtuti, jah, istusime koos rehetares pիրrutule ümber, isa nokitses teha puutööd, ema ketras, kuna vanaisa istus

Talveõhtu vanaisa lapsepõlves.

ahju peal ja vestis *muinasjutte*. Me lapsed istusime sealsamas ja kuulasime, suud-silmad pärani. Küll oli seal siis muinasjutte Kalevipojast ja sortsidest, kodukäijaist ja haldjaist. Mõnikord muutus kogu rehetare elavaks, arvasid seal taga pimedas nurgas mõnd säärast nägevat või krabistavat. Kui siis vanaisa jutu vahele ütles: „Poiss, mine too esikust kalja!“ — võtsid küll kaljakibu ja läksid, kuid ühe kõrvaga püüdsid kuulata, kuidas jutt edasi läheb. Pimedas esikus käisid külmajudinad üle selja: kui nüüd mõni säärane tuleb!

Kui vanaisa jutustamast väsis, hakkas ema peast eesti *rahvalaule* lugema. Nii selgesti mäletan, kuidas ta kõlava, poollaulva häälega meile ette kandis Salme laulu või vaeselapse ja orjuslaulu. Oli hea laulik, pulmadesse kutsuti teda kaasitama ja külavainul kiigel kostis tema hääle üle teiste. Kui kevadel karja läksin, õpetas mulle palju *hundi-* ja *ussisõnu*.

Neljapäeva-õhtuti ei kedratud ega tehtud tööd. Siis kogunes meile külarahvastki videvikku pidama ja muinasjutte kuulama. Mõnikord istuti ringis ja anti üksteisele mõistatusi lahendada.

Seda tarkust õppisin ma oma vanemait ja vanavanemait. Ei tuntud siis ilusaid pildiraamatuid ega raadiot, ajalehte ega muud raamatutarkust.“

*

Kui vanaisa jutu lõpetas, istusid kõik hiirvagusi. Selgesti oli kuulda kella tiksumist. Viimaks ütles Kaljo: „Küll on ikka imelik, kuidas elu muutub, ja nüüd on kõik teissugune kui enne.“ — „*Ja miks elu muutub?*“ küsis Uno ootamatult. — „Teisiti ei saaks see ollagi, kui *inimene töötab*,“ ütles isa. „Ei meil siin oleks midagi säärast, kui juba vanavanaisad poleks töötanud. Mis nemad tegid ja teadsid — jäi mulle. Mina suunden seda ja annan teile. Teie omakorda teete ja leiutate palju huvitavat juurde ja annate oma lastele. Nii meie jõukus

ja tarkus kasvavadki, põlvest põlve, moodustades meie *kultuuri*. Me vaid *jatkame oma esivanemate tööd*, sest kuulume nendega kokku. Ja mitte ainult esivanemad ei aidanud meid elu korraldada, seda tegi ja teeb praegugi *kogu meie rahvas*. Üks ütleb teisele, kuidas seda ja seda parem on teha; mis üks leiutab, seda kuuleb teine. Sest oskame ju kõik eesti keelt. Ja lõppeks, aitavad ju ka eri rahvad üksteist.“ — „Kui nüüd nii oli vanaisa noorpõlves,“ võttis jälle Kaljo sõna, „kuidas võis küll olla siis, kui vanaisa oli alles poisike — *sajand tagasi!* Või kuidas elati siis, kui arvame mitu *aastatuhat tagasi?*“ Nüüd segas end jutusse ka ema: „Sellest jutustab ajalugu. Ta jutustab, kuidas elasid inimesed kõige vanemal ajal, kuidas elu aegade jooksul on muutunud ja edenenu.“

JUTUSTUSI EELAJALOOST: KIVI- JA PRONKSIAEG.

8. Muinasleide endisest Kunda järvest. Aastat 30—40 tagasi võttis Põhja-Virumaal asetsev Kunda tsemendivabrik *Kunda orust* savi, millest põletas tsementi. See org asetseb Kunda vabriku lähedal.

Igal hommikul, juba kelle viie-kuue paiku sõitsid töölised väikesil vaguneil, mida vedasid hobused, alla saviauku. Külasse oli selgesti kuulda, kuidas pidurdatud vagunirattad vilistasid mäest allasõidul ja käänukohtadel. Siis jooksid ka poisid külast alla saviauku meeste tööd vaatama ja vagunipuhvreil sõitma.

Ühel päeval leidsid mehed turbakamara alt savikihi pealt imelikke asju: mitu teravat tuurataolist konti, mõne hambulise kondi ja paar luust orki, teravad nagu nõelad. Pühiti asjad põlle külge puhtaks, vaadeldi neid igast küljest ega osatud nendega midagi peale hakata. Üks tööline tahtis võtta orgi endale piibunõelaks, aga teised ütlesid: „Mine tea, mis

kooljaluu on, tuleb öösel kodukäijana sind veel kimbutama.“ Mees jättis orgi võtmata, poisid kandsid asjad põõsa taha, mängisid nendega veidi ja läksid siis jälle vagunipuhvreile sõitma.

Õhtupoolel kõneldi leiust meistrile, kes võttis mõned kondid kaasa ja näitas õpetajale. Õpetaja mõistis kohe, mis asjad need on, ja kirjutas Tartu ülikooli professorile. Mõne päeva pärast sõitsid vagunil alla õpetaja ja hallpäine professor, suurte raamidega prillid ees ja paun seljas. „Kus on need kondid, mis te saviaugust leidsite?“ küsis õpetaja töölistelt. „Sinna põõsa taha poisid nad kandsid. Eks nad seal ole, kui poisid neid katki pole teinud.“ Nüüd asusid poisid platsi. „Siin nad kõik on, alles terved, veel eile mängisime nendega. See hambuline oli saag ja see terav — piik.“ Poisid viisid õpetaja ja professori põõsa taha ja kandsid leiud nende ette. „Aa,“ lausus kohe professor, „need on kallid asjad, need

Muinasleide — luuriistu: 1, 2, 3 — ahingeid; 4, 5, 6 — nooleotsi; 7, 8 — odaotsi; 9 — tuuraots; 10 — talb ehk kiil; 11 — luust kirvepea, mille õnarusse all otsas pisteti kivist teravik; 12, 13 — õngekonkse.

on *muinasleiu*." Pöördus siis tööliste poole ja lisis: „Kui veel midagi säärast leiate, viige aga õpetaja kätte, mina maksan iga leiu eest rubla.“

Et võõras isand oli väga lahke ja jutukas, poisid ka julged ning hakkajad, sobis jutt varsti. „Mis asjad need muinasleiu on, mis nendega tehakse?“ pärisid poisid. „Ega nendega nüüd küll enam midagi tehta,“ seletas professor, „aga omal ajal olid need inimeste töö- ja tarberiistad. Oo, need kondid võiksid palju jutustada.“ Poiste uudishimu tõusis. „Millest nad võiksid jutustada?“ Vana professor naeratas, istus põõsa taha mättale, võttis pauna seljast ja tõi sealt nähtavale palju kivi-kilde ja ühe mulguga kivi. „Kas teate, mis asjad need on?“ — „Raudkivikillud. Aga miks sel ühel on mulk sees, seda ei tea.“ — „Needki on inimeste tarbeasjad, küll needki *võiksid palju jutustada*.“ Poisid muutusid juba kärsituks. „Millest nad võiksid jutustada?“ Võõras härra naeratas taas ja lausus: „Paluge oma õpetajat, küll ta jutustab. Mina pean tagasi sõitma.“ Kui siis vanahärra oli õpetaja ja tööliste juhatusel veel kord leiukohti vaadelnud ja järve kallast uurinud, sõitis ta tagasi. Õpetaja aga tuli poiste juurde, istus mättale ja alustas juttu.

9. **Koopaelanik.** *Mitu-mitu tuhat aastat tagasi.* Maailm oli siis hoopis teissugune kui praegu. Ei olnud vabrikuid ega külasid, linnu ega raudteid. Metsad olid suured ja paksud, peaaegu läbipääsmatud, täis mitmesuguseid metsloomi. Seal oli hiiglasuuri metshärgi, laiade sarvedega põtru, karusid ja hunte. Jõesid ja järved olid täis kalu, kes mõnikord üsna julgesti tulid kalda lähedale sulpsu lööma.

Siis elas jõekaldast veidi eemal kaljukoopas koopaelanik. Selle koopa oli aegade jooksul õõnestanud vesi kaljuseina, nüüd elas seal juba mitmendat põlve sugukond *ürginimesi*. Koobas oli küllalt avar, et anda ulualust mitmekümnepäisele *sugukonnale*. Koopa keskel kõrgel tuha-aseemel lõõmas tuli,

Elu koopas.

mille ääres istus tulevaht ja andis tulele aeg-ajalt uut toitu — viskas oksid tulle. Eemal seina ääres seisis teine mees ja joonistas terava kivikilluga koopaseinale metshärja pilti.

Lapsed kolasisid mööda koopa seina-ääri, kergitasid sinna magamisasemeks pandud karusnahku, otsides toidupoolist, sest kõht oli kõikidel väga tühi, nälg oli koopaelaniku sagedane seltsiline. Mõni suurem laps soris veel kord läbi väljas koopasuu ees asetseva jätiste- ning kondihunniku, kas ehk on mõne kondi külge jäänud veel midagi, mis kõlbaks närvida. Teised olid joosnud koopast natuke maad eemale, kergitasid kive, lootes leida mõne alt vaglakest, mis kõlbaks suhu panna, või tigu, või söödavat juurikat. Nad kõik olid kõhnad ning kuivetanud. Pruuniks põlenud näod olid laiad, punakad juuksesalgud rasvased, sassis ja kõiksugu puru täis. Nad olid palja jalu ja alasti, ainult mõni suurem poiss oli köitnud endale ümber loomanaha, et näida mehelikumana.

Üks pisike poiss oli läinud ema juurde, kes istus sealsamas tule ääres ja lõi terava kivikilluga, mis oli koopa-

elaniku noaks, loomanahka ribadeks. Vaatles esiti ema tööd, siis hakkas manguma tükikest nahka närimiseks. Nurus nii kaua, kuni ema viskaski talle kätte naharaasukese.

Seal aga tõusis suur kisa. Üks näljane poiss oli võtnud tulevahi kõrvalt loomasoole, millest see tahtis vibunööri valmistada, ja oli hakanud seda sööma. Ühe rap-suga tõmbas tulevaht soole poisi käest ja kihutas ta pahan-dades ning manades koopast välja.

Tüdrukud olid palju rahulikumad, nad ei teinud näljast väljagi, kükitasid kobaras koopast eemal, lükkisid läbipuuri-tud loomahambaid ja tigukarpe peenikesele naharibale — valmistasid endile *kaelaehteid*.

Üsna kibe töö oli käimas koopasuust veidi maad eemal kal-juseina ääres. Seal valmistusid isad vanema juhatusel jahile-minekuks. Üks seadis oma *vibule* poolkuivanud ja pikaks venitatud loomasoolest uut vibunööri, teine köitis kepikese otsa teravaid kivikilde, valmistas *nooli*. Kolmas oli parajasti valmis saanud suure terava kivikillu ja kinnitas nüüd seda naharibade abil kepi otsa. Sellest pidi saama *oda*. — Väga usinasti töötas viieteistkümne-aastane poiss *Väle*, valmistades endale *kivikirvest*. Hoolega pani ta tähele, kuidas vanem võttis ränikivi, asetaski selle jalge vahele ja siis teisega peale lõi, ikka nii osavasti, et kivi purunes teravaks tükiks. Kui pärast mitmendat ebaõnnestunud katset paraja kivikirve valmis sai, *köitis* selle vanema abil naharibaga *varre külge* — ja oli rõõmus. Eriti oli tal põhjust rõõmutseda veel selle-pärast, et täna pidi ta esimest korda meestega jahile minema. Ta oli tark ja hakkaja poiss, kärmas igas töös, sellepärast oli saanudki nimeks *Väle*. Tol ajal ei ristitud lapsi, vaid hakati neid hiljem hüüdma omaduste järgi.

Varsti olid teisedki mehed valmis. Köitsid endile looma-nahad paremini ümber, sest muid kehakatteid ei olnud mees-telgi, võtsid relvad — kivikirved, kiviudad, vibud ning kivi-

ja luuotstega nooled — kätte ja hakkasid minema. Enne kinnitas vanem veel naistele ja lastele, et kui nälg väga suureks läheb, nopitagu marju, otsitagu seeni, konni, vaklu ja tigused, kuid ärgu mindagu koopast liig kaugele. Eriti tuletas meelde tulevahile, et see tuld hoolega valvaks ja sellele toitu annaks. Siis liikus jahisalk metsa poole.

10. **Kuidas tuli koopasse toodi.** Väle sammus vahvasti vanema kõrval, püüdes olla mehelik nagu suuredki. Hoolega ta pani tähele vanema liigutusi ja kuulas õpetust. Kui tark ja osav see vanem ikka on! Aga iga kord kinnitab tulehoidjale: „Valva tuld hoolega!“ Kuidas oleks küll võimalik siis elada, kui tuld ei oleks? Ei saaks liha küpsetada ega külmal ajal sooja. Niikaua kui tema mäletab, on neil tuli ikka koopas põlenud.

„Vanem, kas tuli oli kohe olemas või on ta kuidagi saadud?“ usaldas Väle küsida. Imestades vaatas vanem Välele otsa — vaata, mis tema küsib! Siis hakkas jutustama:

„Kui mina olin poisike, ei olnud meie koopas tuld. Vanad inimesed kõnelesid küll, et väga vanal ajal kas nende sugukonna või mõne teise juures olevat olnud soojendav leek koopas, kuid sellest hakkas mälestuski kustuma. Meie koopas minu poisipõlves tuld ei olnud. Sõime toorest liha ja külma eest kaitsesid meid karusnahad.

Ühel päeval, võisin siis olla sinu-vanune või veel nooremgi, hakkas müristama ja välku lööma. Tulime parajasti jahilt ja jõudsime metsa servale, kui taevatuli hüppas pilvest alla ja lõi suure puu praginal põlema. Varsti hakkasid põlema ka teised puud, ja mõne aja pärast lõõmas kogu metsasalk. Me kartsime esiti ja pistime jooksu. Teisel päeval tulime aga vaatama, kas taevaleek veel metsa sööb. Leeki enam ei olnud näha, üksikud puutüved seisid püsti, kuna rohu oli leek hävitanud täieliselt. Mina hakkasin oma kepiga maad torkima ja varsti nägin, et leek oli hakanud mu kepi külge. „Ära puutu,

ära puutu!“ hüüdsid teised ja püüdsid põgeneda. Mina aga hoidsin keppi käes, leek ei teinud mulle midagi. Siis tulid teisedki lähemale, hoidsid käsi tule kohal ja tundsid sooja. Viisime tule koopasse ja seitsaadik hoiame teda alal. Veel samal päeval leidsime põlenud metsast tules küpsenud hirve. See oli küpsena palju pehmem ja maitsvam kui toorena. Hakkasime siis ka ise koopas liha küpsetama. Tuli on meie hea sõber: annab külmal ajal sooja, teeb liha pehmeks ja peletab eemale kiskjaid loomi. Tuld peab hoidma, tule surm oleks meiegi surm.“

Huviga kuulas Väle vanema jutustust.

11. **Jahil.** Mõne aja pärast tõstis üks jahilistest käe, mille peale kogu salk hinge kinni pidades seisma jäi. Mis seal oli? Jahiline näitas puutüvele, mille küljes rippus salk loomakarvu. „Need on *metshärja* karvad,“ ütles vanem, „siit on ta hiljuti läinud, lõhn on päris värske. Pidage nüüd jälgi silmas, ehk saame metšpulli kätte. Siis oleks toitu mõneks ajaks.“

Hoolega silmitseti nüüd jälgi rohul ja mindi edasi. Varsti nähtigi lagendikul tugevat metshärga söövat. Tasakesi hiiliti lähemale ja vanema märguande järgi lasti kõik nooled korruga metslooma pihta. Mõni nool tabas, mõni lendas mööda. Härg möirgas, tõstis pead ja sööstis meestesalga poole. Väle mõtles: „Nüüd pean näitama, mis võin! Vanem on alati õpetanud: püütagu sihtida metsloomale silma. Seda teen nüüd minagi.“ Ruttu haaras ta uue noole ja jooksis loomale vastu. Aga enne kui Väle midagi teha suutis, tõstis härg ta sarvedele ja paiskas põõsasse. Siis puhus vihaselt ja kadus tihnikusse. Õnneks pääsis Väle ainult ehmatusega: läbi paksu naha, mis oli tal köidetud niuete ümber, ei teinud sarved mingit viga, kuna kukkumisest oli tal ainult mõni kriimustus nahal. Ruttu korjati laialipillatud relvad kokku ja jätkati jahti. Kuidas küll jälgede järgi metshärga taga aeti, kuid enam teda ei nähtud.

Jahil.

Vastu õhtut lasti maha mõni veelind, kuid neist ei piisanud midagi kojuviimiseks, söödi ära siinsamas näljakustutuseks. Öö veedeti metsas puude otsas, kuhu valmistati okstest hädapärane magamisase, ja järgmisel päeval jätkati jahti. Nähti küll suurt karu, kuid sellega ei usaldatud võitlusse astuda, sest oldi väsinud ja kauasest nälgimisest nõrgad.

Kolmandal päeval leiti *teerada*, mida mööda metsloomad nähtavasti jõel joomas käisid, sest mujalt ei olnud äkilise kalda pärast ligipääsu. Sinna kaevati teivaste abil sügav *jahi-
auk*, kaeti pealt okstega ja rohuga ning jäädi hinge kinni pidades põõsastikku ootama. Vaevalt oli päike loojunud ja kuu tõusnud, kui mööda teerada tuli uhke *põder*... ja jahilised tõmbasid vibud vinna. Veel paar sammu... ja põder langeski auku. Nüüd hakati teda kivirahe ja nooltega üle kül-
vama. Väle tahtis oma endist eksimist heaks teha ja sihtis hoolega... viuu! lendas nool loomale otse silma. Juba oli ka vanem jaol oma terava kivi kirvega — jahilised olid võitnud. Loom kisti august välja, köideti jalad kokku, võeti vahe-

puusse ja hakati rõõmsal meelel kodu poole sammuma. Vanem ütles Välele: „Sinust saab kord tubli jahimees.“

12. **Tule surm.** Samal ajal kannatasid kodused kibedat nälga. Koopa ümbert oli üles otsitud ja söödud kõik tigid ja vaglad ning vähegi söödavad juurikad. Koopasuu kõrvalt jävistehunnikust ei leitud enam midagi söödavat. Viimaks võtsid emad lapsed käe kõrvale ja läksid koopast kaugemale otsima konni, marju ja tõuke. Ainult näljast väsinud tulevaht jäi koopasse. Aeg-ajalt viskas ta oksa tulle, näris nahariba ja neelatas, sest nälg vaevas teda kurjasti.

Vastu õhtut lõppesid koopast haod. Väsinud tulevaht ronis välja ja läks lähedasse metsa uusi hagusid tooma. See oli väga vaevaline töö: kivikirvega oksa ja hagu raiuda. Mitu korda puhkas väsinud tulevaht, pühkis käega laubalt higi ja hakkas uuesti raiuma. Varsti hakkasid silme ees tantsima punased täpid, siis kukkus ta maha ja jäi kauaks meelemärkuseta lamama. Kui ta viimaks ärkas ja hea kandami hagu oli kokku korjanud ning tahtis koju minna, tuli karu tihnikust välja ja tungis otsekohe tema peale. „Ah!“ sai ta ainult hüüda, siis langes ta karu käppade vahele. . .

Kui teised koju jõudsid, leidsid nad koopa tühjana ja tule *kustununa*. Küll tuhniti tuhas ja puhuti kustunud süsi, kuid tuli ei ärganud enam ellu. Siis hakati nutma ja halama, kuni viimaks tuimas lootusetuses heideti maha kustunud tuleaselele.

Nüüd tulid koopaelanikele *rasked päevad*. Liha võidi süüa ainult toorelt ja külma eest ei kaitsnud karunahad kaugeltki nii nagu elustav tuli. Sel talvel suri palju nõrgemaid lapsi ja haiglasemaid vanu inimesi, ainult tugevamad elasid talve üle.

13. **Kuidas saadi uuesti tuld.** Kõigist hädadest ja viletsustest hoolimata oli Väle talve jooksul palju kasvanud, muutunud tõsisemaks ning mehelikumaks. Kui saabus uus kevad ja mustad pilved hakkasid kihutama taeva all ning taevalee-

gid sähvatasid siia-sinna, kõndis Väle metsas ja ootas, et taevaleek mõne puu põlema lööks, kust siis temagi oleks võinud tuld saada ja omakseile koopasse viia. Kuid taevaleek ei tulnud maha.

Kui Väle ühel päeval jälle metsas kõndis, kuulis ta oma terava kõrvaga põõsa tagant imelikku oigamist. „Kes see võiks olla?“ mõtles ta endamisi ja ruttas põõsa poole. „Looma hää! see küll ei ole.“ Põõsa taga lamas *võõras mees*, raske haav õlas, ja oigas valuliselt. Kohe tõi Väle rohulehti ja köitis mehe haava. Siis aitas ta jalule ja talutas koopasse. Seal selgus, et see oli ühe kaugema sugukonna vanem. Hiljuti oli nende peale tunginud hulkujate suguvõsa, ja tema oli ainus, kes haavatuna elusalt pääsis. „Need hulkujad,“ seletas võõras vanem hiljem, kui meie koopaelanike keelemurret rohkem mõistma hakkas, „on koledad inimesed. Kindlat koobast ja eluaset neil ei ole, rändavad mööda metsi, magavad puude otsas. Kui koopaelanikke kohtavad, siis hävitavad nad viimseni, võtavad ära nende nahad ja relvad. Ise

Kuidas saadi uuesti tuld.

nad ei mõista teha kivikirvest ega oda, nende ainus relv on nui. Neid on nii palju, et ükski koopasugukond neile vastu ei suuda panna.“

Võõras vanem jäigi meie koopaelanike juurde elama. Kui ükskord jälle kustunud tuleaseme ümber istuti, avaldas võõras imestust, miks nad kunagi tuld ei süüta. Imestudes vaatasid teised talle otsa. Kuidas saavad nad tuld süüdata, kui juba rohkem kui aasta eest tuli suri?! „Aga tuld võib ju jälle ellu äratada,“ seletas võõras.

Nüüd läks võõras välja ja tuli natukese aja pärast tagasi kahe puuga: üks oli jämedam, õnarus sees, teine peenem, paraja kepi taoline. Asetas jämedama puu jala alla, pani kepi selle õnarusse ja hakkas kiiresti käte vahel veeretama. Varsti tundsid juuresolijad suitsulõhna ja mõne aja pärast sähvatas kepi otsast hele leek üles. Teiste imestusel polnud piiri, aukartusega vaatlesid nad võõrast, kes oskas ise teha taevaleeki. Kohe toodi koopasse puid ja hagu ning süüdati tuli, mis rohkem kui aasta oli surnud.

Võõras seletas, et nii olevat nende sugukonnas tehtud alati. Tema võivat igal ajal *tuld surmata ja ellu äratada*. Vahepeal oli Väle võtnud pulgad ja nendega samuti leegi ellu äratanud. Särasilmil näitas ta seda kõikidele.

Nüüd jutustas võõras, et neil olevat olnud veel teinegi tulesaamise viis. Tema kadunud isal olevat olnud must kivi, mis kord taevast kukkunud. Kui selle kiviga löödud ränikivi külge, karanud sädemed, mis võisid põlema süüdata juurdepandud kuiva sambla või kasetohu.

14. **Sõda hulkujatega.** Nüüd elati koopas mõni aeg rahulikult. Ei olnud enam muret tule eest. Mõnikord tehti metsaski ööseks tulelõke üles, kui jäädi kauemaks koopast eemale jahile. Võõras mees oli koopaelanike juures täiesti kodunenud. Eriti *sõbrustas võõraga Väle, õppis talt palju*, mida koopaelanikud ei tundnud. Nii valmistas ta võõra abiga konti-

dest kalapüügiriistu, millede abil saadi kalu kätte palju kergemini kui seni.

Ühel päeval tuli Väle metsast ja jutustas teistele ärritatult, et ta näinud metsas palju võõraid mehi. Nende välimus olnud väga metsik ja imelikku kisa tehes liikunud nad ruttu ühest kohast teise, kord hüpanud maas, kord roninud edasi mööda puuoksi. Tema jõudnud neid loendada niipalju, kui on tema mõlemal käel sõrmi ja jalgadel varbaid, aga neid olnud palju rohkem.

„Need on *hulkujad*,“ ütles võõras vanem, „võib-olla samad, kes hävitasid meie sugukonna ja röövisid paljaks meie koopa. Nad liiguvad ikka suurte salkadena, kindlat eluaset neil ei ole. Peame olema valvel, nendega tuleb kindlasti sõda.“

Nüüd alustati ettevalmistusi. Mehed vaatasid üle oma relvad, kohendasid ja parandasid, mis vaja, kuna naised ja lapsed kogunesid koopanurka varjule. Tuli kustutati, et suits koopa asukohast märku ei annaks.

Umbes kesköö paiku hiilisid hulkujad, kes siiski koopa asukohta olid leidnud, metsast välja. Peaaegu kuulmatult lähenesid nad roomates koopale. Alles koopasuu ees tõusid nad püsti ja tungisid koleda kisaga peale. Neid võttis vastu noolteraha, mis aga, pimedas huupi lastud, tabas väheseid. Algas käsitsivõitlus. Koopaelanikud tungisid välja, et oleks vabam võidelda. Seda hulkujad näisid ootavatki. Samm-sammult taganesid nad metsa poole. Sinna jõudnud, hüppasid mõned puude otsa ja kadusid. Koopaelanikud ajasid teisi taga.

Varsti aga kostis kõrvu kole kisa puude otsast. Hulkujad ei olnud mitte põgenenud, vaid valmistusid pealetungile ülalt. Natukese aja pärast olid koopaelanikud sisse piiratud. Kui osavasti nad tarvitasidki kivikirveid ja ode, kuid viimaks pidid nad ometi langema ülevõimu all. Väle ja võõras vanem olid viimased, kes rind rinna kõrval vahvasti vastu panid. Kui enam mingit võidulootust ei olnud, tõmbas võõras Väle

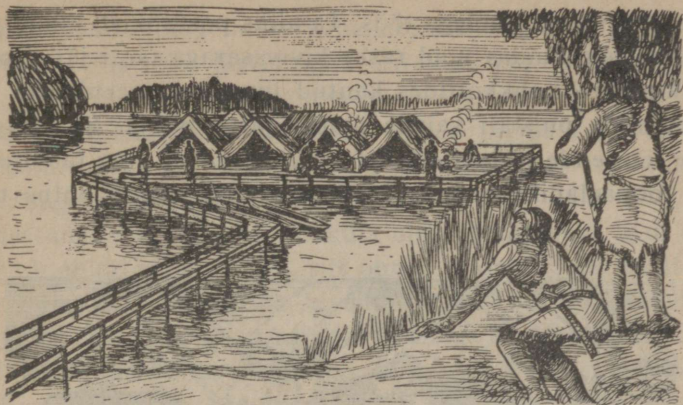
põõsasse ja ütles: „Me peame põgenema!“ Väle ei tahtnud sellest kuuldagi. Kui ta aga märkas, et hulkujad olid vallutanud ka koopa ja surmanud kõik naised ja lapsed, alistus ta võõra nõudele ja kadus ühes temaga tihnikusse.

15. **Vaikülas.** Kaua rändasid nad mööda tundmatuid metsi ja maid. Võõras pidas suunda päikesetõusu poole, sest seal pidi elama ilusa järve kaldal sõbralik suguvõsa, kes kindlasti nad vastu võtaks. Sinnapoole ta oligi teel, kui Väle ta metsast leidis. Algul oli Väle kurvastus suur kaotatud omaste ja armsa koopa pärast. Aga see ununes varsti, seda enam et iga silmapilk pidi valvel olema eluhoiu pärast. Neil olid küll mõlemal kaasas vibu, kivikirves ja oda, aga mõnigikord tuli põgeneda suuremate metsloomade eest või pidada nendega võitlust elu ja surma peale. Suur abi oli neil tulest, mida võidi oma tahtmise järgi süüdata ja kustutada. Nii mõnelgi ööl kaitses neid tuli metsloomade eest.

Ühel päeval märkasid nad jõekaldal liival inimese jala jälgi. Nad kohkusid ja rõõmustusid ühtlasi. Kas on siin jälle hulkujad liikvel või on see sõbraliku suguvõsa liikme jälg? Äärmise ettevaatusega liiguti edasi mööda jõekallast.

Mõne päeva pärast jõutigi välja järve kaldale, ja nüüd avanes nende silme ees imelik pilt. Veidi maad kaldast eemal vee peal oli hulk imelikke ehitusi. Need olid *onnikesed*, mis olid ehitatud *postidel* seisvale sillale. Ehituse juurest tuli kitsas sild kaldani. Igast onnist tõusis suits ja rahulikult näisid inimesed onnide juures toimetavat ning askeldavat. Meie mehed ei pidanudki neid ehitusi inimeste kätetööks, arvasid, et need olid olemas iseendast, targad järve-elanikud olid mõistnud oma eluasemeks valida selle koha.

„Vaata,“ ütles Väle vanemale, „siin alles on hea elada. Puhas vesi igal ajal käepärast, metsloomade ja igasuguste hulkujate eest oled siin paremini kaitstud kui kuskil mujal. Ma ei teadnud siinemaani, et niisuguseid on olemas.“ Vanem

Vaiküla.

näis erutusest värisevat. „See on kindlasti see tark ning sõbralik järverahvas, kellest kõneles mu kadunud vanaisa. Peak-sime siin vastuvõtmist leidma!“

Juba oli neid sillalt nähtud. Kolm-neli meest haaras relvad kätte ja jooksis kaldale. Nende lähenedes heitsid vanem ja Väle silmili maha, andsid märku, et paluvad armu ja neil on sõbralikud mõtted. Järve-elanikud olid ootamatult lahked. Nad andsid palujaile märku, et nad üles tõuseksid, ja viisid enestega kaasa.

Võõras vanem ja Väle olid leidnud uue kodu vaikülas, kus elas palju targem rahvas, kui olid nad ise ja nende omaksed, koopaelanikud.

16. **Mis uut õppis Väle vaikülas.** Esimesil päevil käis Välel pea ringi kõigest sellest, mis ta siin uut nägi ja kuulis. Ta oli terane poiss, vähese ajaga õppis ta juba nii palju, et võis üht-teist küsida ning mõista seletusi. Kõigepealt taipas ta, et uus eluase ei ole olemas iseendast, vaid see on *ehitatud* tarkade elanike poolt. Kui järgnevail päevil parandati ja laiendati

silda, oli Välegi hoolega töös. Ta aitas poste püsti ajada, vaatas hoolega, kuidas neid raske kivivasaraga taoti järve põhja või kinnitati nahkkottides kantud liivaga ja peenikeste kividega, mida puistati vaiade ümber järve põhja. Siin nägi ta kohe, et nende *tööriistad olid palju paremad* ning täielisemad kui koopaelanike omad. Nende kirves ei olnud lihtne terav

Elu vaikülas.

kivikild, köidetud naharibadega varre külge, vaid see oli ühtlaselt siledaks ning teravaks *lihvitud*, kuna varre tarvis oli tehtud *auk*. Õhtul nägi ta ka, kuidas niisugust kirvest tehakse. Üks vanem mees hõõrus kivitükki, millest pidi saama kirves, suurel siledal kivil, tarvitades seejuures liiva ja vett. Teine puuris kondi abil auku juba valmistahatud kirvesse, tarvitades sealgi liiva ja vee abi. See oli pikaldane ja aeganõudev töö, kuid tööriist sai ka hea. Jah, säärase kirvega võis küll maha võtta jämedaid puid ja ehitada sildu ning toredaid onne.

Teisel päeval nägi ta, et jämedad, seest õõnsad puutüved, mille sees võis sõita järvel palju kiiremini kui notiga või parvega, — ei ole säärastena olemas, vaid needki on tehtud inimeste poolt. Seal tahusid mõned mehed jämedat puutüve ja põletasid tulega seest õõnsaks, kuni sellest sai samasugune *küna*, nagu neid oli juba mitu.

Imestudes vaatles Väle vaiküla elanike tegevust. Kui osavasti oli ehitatud see sildki, siis onnid ja onnide katused! Iga onni põrandale oli tehtud kivist ja savist *leese*, et tuli ei pääseks hävitama puust põrandat ja silda. Kui osavasti puhastasid ja parkisid naised loomanahku ning valmistasid keha-katet ja muudki! Igal pool, kus aga Väle peatus, nägi ta palju uut ja huvitavat. Seal põlvitas naine onni ees ja *voolis savi*. Mis sellest pidi saama? Nüüd võttis paraja ümmarguse kivi ja voolis selle järgi poti, äärtele vajutas hambulise luuga ilusad *krammid*. Teisal põletas naine samasuguseid *potte* tulel, kuna onnides võis näha palju valmispotte, milledes hoiti toitu ja vett. „Jah, nii nad elavad,“ imestus endamisi Väle ja samus vaiküla vanema onni poole, kus ta oli leidnud lahke vastuvõtu. „Meie seal kaljukoopas ei teadnud aimatagi, et kõik võib ka teisiti olla.“

17. **Esimene koduloom.** Onnis asuti õhtusöögile. Väle istus sööjate ringi ja ootas kannatlikult, millal ulatati kätte tema osa. Vaevalt sai ta söömisega alata, kui märgati midagi uut ja üllatavat. Onni nurga tagant tuli välja kaks hunditaolist looma ja jäid sööjaid silmitsema. Siis heitsid maha ja panid pea käppadele. „Ime, et nad neid ei märka, mina tundsin kohe loomalõhna,“ mõtles jällegi Väle. „Teen kindlasti hästi, kui nad siinsamas surman.“ Tasakesi võttis ta seina najalt piigi ja sihtis loomade peale. Kuid nüüd takistas teda vaiküla vanem ja lausus naeratades: „Jäta rahule, need on ju *koerad*, *meie sõbrad*.“ Loomad — inimese sõbrad! Seda ei olnud Väle veel kuulnud. Neil oli kord küll kitsetall koopas, jooksis ise sinna

ema järele, kes oli langenud jahimeeste saagiks. Lapsed mängisid tallekesega, see harjus inimestega ega läinudki metsa, kuid see surmati kohe, niipea kui nälg sundis.

Vaiküla vanem aga jutustas: „Need loomad on meie sõbrad juba ammust ajast. Ühel talveõhtul, sellest on juba palju aega tagasi, istusime tule ääres ja lõpetasime õhtusöögi. Siis hiilis paar niisugust looma metsast välja meie tule lähedale. Viskasime neile mõne kondi. Hakkasid neid närima ja kadusid metsa. Teisel õhtul aga olid jälle jaol. Nii harjusid meiega ega läinudki enam ära. Nüüd on igas onnis koer. On truud loomad ja hoolsad valvurid. Kui mõni metsloom või võõras inimene läheneb, teatavad sellest haukumisega. Jahil on nad suured abilised, otsivad metsloomi üles jälgede järgi ja ajavad meile ette. Ole nende vastu sõbralik,“ lõpetas vanem jutu.

18. **Põlluharimisega tehakse algust.** *Aastad möödusid.* Väle oli vaikülas täiesti kodunenud. Tal olid seal juba oma onn, naine ja lapsed. Ta käis teistega ühes jahil, kalastamas ja iga muu töö juures. Võõras vanem, kes ühes Välega vaikülasse tuli, oli juba surnud. Väle omandas aja jooksul kõik vaiküla elanike oskused ja tarkused ning tegi omalt poolt mõne täiendava leiutuse.

Juba ammu oli ta metsas käies tähele pannud erilisi taimi, millel pika varre otsas kasvas jäme pea, täis maitsvaid teri. See oli *oder*. Kord tõi ta neid taimi kaasa hea seljataie. Naised noppisid terad peadest välja — ja nii saadi maitsev õhtusöök. Nüüd käidi neid taimi korjamas, niikaua kui neid seal leidis. Kõik sõid uusi teri meeleldi ja kiitsid Väle tarkust. Naised hakkasid neid taimi *keetma* oma savipottides, kusjuures terad paisusid ja muutusid veel maitsvamaks. Väle oli tähele pannud, et terad maitsevad head siis, kui neid üsna peeneks närida. Ta hakkas neid koguni kahe kivi vahel peeneks hõõruma. Ja nii saigi *jahu*. Sellest keedetud puder või kört oli kõikidele meeltemööda.

Aja jooksul pandi tähele, et tee ääres, mida mööda neid taimi käidi toomas, hakkasid kasvama samad taimed, samuti seal kohal järve kaldal, kus neid peadest nopiti või kivide vahel jahuks hõõruti. Need tulid maa seest esiti välja halja orasrohuna ja kasvasid suve jooksul suureks. Ühel kevadel tõmbas Väle niisuguse õrna orasrohu üles ja nägi oma üllatuseks, et uus taim kasvab välja terast, mis sinna oli pudenud. Kohe jooksis ta taimede kasvukohta ja tegi seal sama avastuse. „Kui asi nii on,“ arutas Väle endamisi, „siis võib neid taimi ise kasvama panna, kus tahad.“

Kohe kõneles ta asjast teistele. Nüüd valiti järve kaldal sobiv koht, tehti muld teravate keppide ja konksude abil kohedaks ning külvati teri maha. Paljud ei uskunud, et sellest midagi välja tuleb, ent Väle näis asjas kindel olevat. Iga päev käis ta oma uut põldu vaatamas. Kui suur oli ta rõõm, kui mõne päeva pärast märkas, et tema põllul kasvab samasugune oras nagu nende taimede pärisasukohaski. Sügisel saadi uueltpõllult hea saak.

19. **Karjakasvatajad.** Juba koopaelanik tõi mõnikord mahalastud kitsega koopasse *kitsetalle*, keda ei surmatud, vaid jäeti koopa juurde elama lastele mängida. Tall kasvas suureks, harjus inimestega, nii et ei läinudki enam koopast kaugemale. Kui hiljem jälle toidupuudust tunti, tapeti koopa läheduses suureks kasvanud loom toiduks. Siis nähti ühtlasi, et küll oleks hea, kui niisuguseid *taltsaid loomi* oleks palju, siis oleks liha alati käepärast võtta, kui metsasaak oli kehv. Hakatigi siis suuremal arvul loomi püüdma, kodu juures kasvatama ja taltsutama. Kui esimesed loomad sageli veel vaatasid metsa poole ja kippusid sinna tagasi, siis need, kes kodu lähedal sündisid, hoidusid inimese lähedale, — seda rohkem et inimene nende eest hoolitses ja kiskjate loomade eest kaitses. Aegamööda õpiti tarvitama *lehmade* ja *kitsede* piima toiduks, õpiti tegema võid ja juustu. Nüüd oli toitu alati võtta.

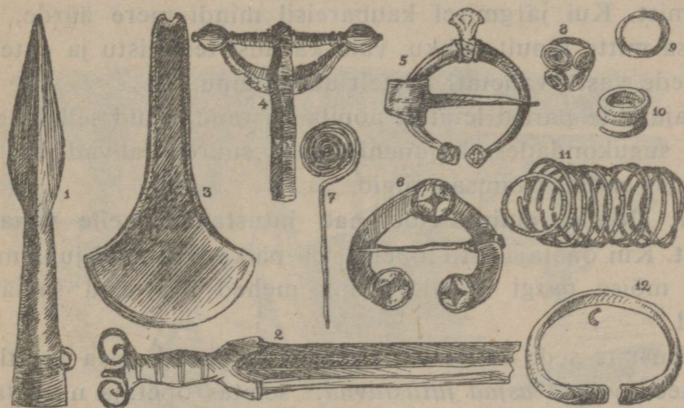
Mõned suguharud jätsid koguni kalastamise maha ja hakkasid *karjakasvatajaiks*. Elati karjade läheduses *telkides* ja onnides. Kui leiti hea rohumaa, oldi kaua ühel kohal paigal. Kui aga lõppes rohi, siis pakiti telgid kokku ja *rännati* edasi, ees karjad, järel suured voorid telkide ja muu kraamiga. *Hobune* oli siis juba veoloom, sõidutas ratsanikku ja vedas koormaid.

20. **Vask ja pronks.** Millal leiutati esimene raudlabidas? Oo, sinna kulus veel palju-palju aega. Enne tarvitati veel pronksist terariistu. Kuidas aga leiutati pronks, sellest jutustab vana rahvajutt järgmist.

Kaugel elas suguvõsa, kes tundis juba põlluharimist ja karjakasvatamist. Selles suguvõsas elas *imelik mees*. Ta ei olnud kuigi osav kalastamises ja küttimises, samuti ei meeldinud talle ratsutamine ega karjahoidmine. Meeleldi istus ta telgi ees ja nokitses midagi teha. Ta nikerdas kondist loomi, tigukarpidest rõngakesi ja helmeid, mida naised meeleldi kaelas kandsid. Mõnikord tegi telgi taha tule üles, soojendas seal punakat kivi, mis muud ei olnud kui *vask*, ja tagus sellest soovijaile sõlgi, kaela- ja käevõrusid.

Selle metalli oli leidnud üks ta kaugeist esiisadest, kes oli armastanud luusida mööda metsi ja mägesid, kõike vaadata ja uurida. Kord niisugusel uurimiskäigul oli ta leidnud mäekuristiku põhjast vasekamba, mida nimetas punaseks kiviks. Tõi selle koju, hakkas lähemalt silmitsema ning uurima. Tagus kivikirvega, kuid punane kivi ei läinud katki, vaid venis laiemaks. „Vaata, kus tükk,“ mõtles vana uuriija ja viskas vasekamba tulle. Kui ta selle mõne aja pärast välja võttis ja uuesti taguma hakkas, leidis, et see oli nüüd palju pehmem, nüüd võis teda niisuguseks taguda, nagu tahtis. Kohe valmistas vanamees sellest noa ja ehteasju. Nuga tuli küll ilus, kuid ei lõiganud, oli liig pehme. Ehteasjad meeldisid aga kõikidele. Sepakunsti arendati põlvest põlve.

Meie imelik mees — *sepp* — oli isalt õppinud sepakunsti ja valmistas veel ilusamaid ehteasju kui isa. Seejuures tegi ta poolkogemata uue leiutuse. Nimelt oli temagi mäekuristikku uurides leidnud uue metalli — *tina*. See oli vasest veel pehmem ja kergemini taotav. Uudishimu pärast pani sellegi tulle, kus oli enne juba vasekamp. Ta ääsis oli ennegi äge

Muinasleide — pronksesemeid: 1 — odaots; 2 — mõök; 3 kirves; 4 — amb-sõlg; 5, 6 — hoburaudsõlgi; 7 — rinnanõel; 8, 9, 10 — sõrmuseid; 11, 12 — käevõrusid.

tuli, kuna õpipoiss omalt poolt veel tuld suurendas. Nüüd aga kisti vana sepp mõne pakilise talituse pärast ääsisist eemale, kuna poiss jäi tuld alal hoidma. Kui meister mõne aja pärast töö juurde tagasi tuli, leidis ta, et tules ei olnud enam vaske ega tina kumbagi, need olid sulanud kokku ühiseks seguks. Pahandas poisiga, et see metallid oma liig ägeda tulega on ära rikkunud. Kui tuli kustus, segu jahtus ja sepp seda huvi pärast hakkas silmitsema, selgus, et oli saadud koguni *uus punakas metall*, mis oli palju kõvem kui vask ja tina eraldi.

Nii leiutati *pronks*. Kui nüüd sepp seda uut metalli tules soojendas ja tagus, nägi ta, et sellest kõlbab teha mitte ainult ehteasju, vaid ka terariistu. Kohe valmistas ta sellest mõne noa ja kirve. Uue kirve hõõrus poiss karedal liivakivil nii teravaks, et sellega võis üsna jämeda puu ühe ropsuga läbi raiuda. Varsti hakkas meie sepp uuest metallist tegema odaotsi ja muid terariistu, mis leidsid kõikide poolt tarvitamist ja kiitmist. Kui järgmisel kaubareisil mindi mere äärde, viidi kaasa mitte ainult nahku, vaid ka uusi terariistu ja ehteasju, millede vastu vahetati teistelt uusi kaupu.

Sajandite pärast leiutati nõnda ka raud. Kuid selleks ajaks olid sugukondadest kujunenud juba suured rahvad, kes olid loonud endale võimsad riigid.

21. **Hoidke muinasleide, nad jutustavad meile vana aja elust.** Kui õpetaja jutu lõpetas, oli päike laskunud juba madalale mõisa pargi kohale, kuna mehed lõpetasid saviaugus tööd.

„Kust te seda kõike teate?“ küsisid poisid. „Ma ju ütlesin, et need *vanad asjad jutustavad*,“ seletas õpetaja naeratades. „Vaadake, juhtus kord nii, et mõni loodusõnnetus tabas niisuguseid koopaelanikke — oli see siis maavärisemine või mõni muu õnnetus —, *koobas* langes sisse ja mattis kõik parajasti seal asuvad elanikud koos nende tuleasemega, kivi-kirveste, noolte, odade ja karunahkadega. Mattis nad nii sügavale, et õhku ei pääsnud ligi ja asjad ei saanud kõduneda. Seal nad puhkasid võib-olla aastatuhandeid, kuni meie põlve inimesed millegipärast hakkasid seal kaevama. Nad kaevasid need esemed välja ja nende järgi me aimame, kuidas vanasti elati ja mis oli juhtunud.“

„Nii see asi võib küll olla!“ imestusid poisid. „Kas Eestis on olnud koopaelanikke või vaikülasid?“ Õpetaja naeratas ja jatkas: „Siin, kus me praegu asume, on tuhandeid aastaid tagasi lainetanud *järv*. Siin järvel nad käisid kalastamas oma

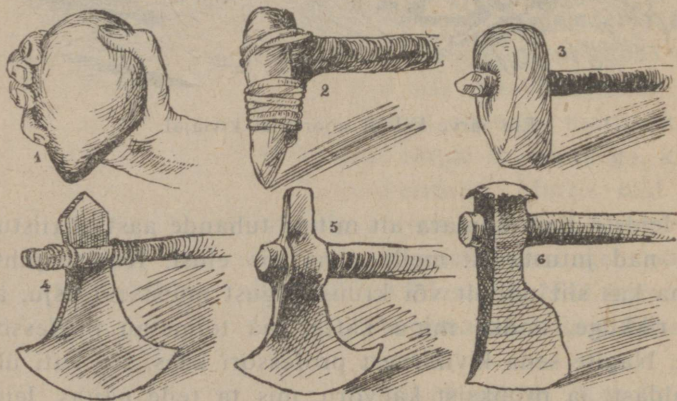
seest õõnsaks põletatud lootsikutega. *Kalapüügiiriistad* olid luust, nagu ise nägite. Võib-olla oli neil kaasas mõni kärsitu poiss, kes pillas luuahingi vette, võib-olla kukkusid need tuurad vette talvel, kui käidi raiumas siia jäesse auku luust tuuraga. Asjad vajusid savi sisse, mis neid kaitses kõdunemise eest, ja puhkasid siin aastatuhandeid. Hiljem kuivas järv või jooksis tühjaks, meie-päevil hakkas vabrik savi võtma ja töö-

Elu järve kaldal nooremal kiviajal.

lised leidsid turbakamara alt mitme tuhande aastasi riistu... nüüd nad jutustavad meile vana aja elust. Kui te juhtute leidma kas siit põllult või kruusaaugust muistseid asju, ärge neid rikkuge, andke minu kätte, ma toimetan professorile edasi. Nägite seda kivist professori käes, see leiti ühest jõekaldast, ja pronksist käevõru, mis ta teile näitas, leidsid mehed kruusaaugust. Hoidke *muinasleide, need jutustavad meile vana aja elust, nii eelajaloolisest kui ka ajaloolisest ajast.*

22. **Kuidas jaguneb ajalugu.** Viimased õpetaja sõnad polnud poistele päris selged, tekkis uus küsimus. — „Aga mis vahe seal siis on — eelajalugu ja ajalugu?“ küsisid poisid. — Õpetaja seletas: „*Eelajalooline aeg* ongi see aeg, millest ma teile jutustasin, millest ainult muinasleidude järgi aimame või järeldame, sest et tolle aja inimesed veel sündmusi üles kirjutada ei osanud. Eelajaloo kõige vanem osa on *vanem kiviaeg*, mil elas ürgnimene ehk koopaelanik. Sellele järgnes *noorem kiviaeg*, kus vaikülad ehitati, kivi puuriti ja lihviti, savinõusid tehti, põldu harima ja karja kasvatama hakati. Sellele järgnes *pronksiaeg* ja lõppeks ka *rauaaeg*. Sellest ajast peale, kui inimene kirjutama õppis, algas *ajalooline aeg*, mille kohta on täpseid kirjalikke teateid. Ajalooline aeg jaguneb omakorda: *vana aeg*, *keskaeg*, *uus aeg* ja *uusim aeg*. Nagu üks inimene elab läbi oma lapsepõlve, nooruse, meheea ja vanaduse, nii elavad ka rahvad läbi kõik eelajaloolised kui ka aja-

Kuidas arenes kirves: 1 — peotalb; 2 — varre otsa seotud lihvimata kivi;
 3 — lihvititud auguga kivikirves; 4 — pronkskirves varre õnaruses;
 5 — pronkskirves auguga varre jaoks; 6 — raudkirves.

loolised ajad. Aga nii, nagu üks inimene on praegu juba täis-
inimene, teine aga alles imik, nii on ka rahvad kaugeltki
mitte korruga neid aegu läbi elanud. Kui meil siin on juba
uusim aeg, siis leidub praegugi lõunamail ürgmetsades rah-
vaid, kes elavad alles kiviajas: teevad esemeid kondist ja
kivist ning surmavad jahiloomi vibudega. Aga rahvaste kohta
ei ütelda vana ja noor, vaid kultuuriliselt kas edasijõudnud
või mahajäänud. Meie eestlased oleme kultuuriliselt edasi-
jõudnute hulgas.“

23. **Põhjarahvad.** Poistel oli imelik tundmus südames. Vai-
kides sammusid nad õpetaja kõrval kodu poole. Päike oli loo-
junud, hämardus. Soo poolt tõusis udu. — Seal aga peatus
õpetaja järsku ja ütles: „Olete minult küllalt küsinud. Nüüd
on minu kord. Ütelge: millest see tuleb, et mõni rahvas nii
kiiresti areneb, omab juba püssi, raadio, auto, oma riigi, —
teine rahvas aga elutseb veel ikka koopaelaniku moodi vane-
mas kiviajas, käib poolalasti, surmab loomi kivikirvega ja
asub viletsas onnis, pole ta suutnud luua kultuuri ega riiki.
Millest tuleb niisugune suur vahe rahvaste vahel?“

Poisid vaatasid nõutult üksteise otsa. Jah, millest see vahe
võiks tulla? — Lühikese vaikuse järel sõnas jälle õpetaja:
„Teie teate, et igal loomal looduses on midagi, mis talle toitu-
mist ja endakaitset võimaldab. Hundil on ta kihvad ja tugev
keha, kullil ta küüned ja kiire lend, havil ta hambad ja kiirus,
ninasarvikul ta paks nahk ja suur jõud. Inimesel aga pole ei
kihvu, küüsi, tiibu ega suurt jõudu. Ei suuda ta isegi ussike-
sena urgu varju pugeda. Kuid inimesel on siiski midagi, mis
asendab talle tiivad, küüned, kihvad ja paksu sooja naha, mis
kannab teda õhku ja vee alla, annab talle sooja ja toitu. Mis
see on?“ — Nüüd hüüatas üks poistest: „See on mõistus!“ —
„Jah,“ ütles õpetaja. „See on õige. Inimesel on mõistus, mis
annab talle relvad ja kaitse, söögi ja joogi. Ja kui mõistusele
seltsib veel vastupidav keha, siis võimaldub inimesel tõusta

Põhjarahvad.

looduse isandaks. Kui tal ainult töökust ning tahtmist jätkub. Ja mitte kõigil rahvastel ei jatku ühepalju *mõistust, tugevust ja töökust.*“ — Üks poistest küsis: „Ja missuguseil rahvail siis on rohkem mõistust ja töökust?“ — „Eriti neil rahvail,“ ütles õpetaja, „kes elavad põhjamaail. Aastatuhandete jooksul tap- pis põhjamaaine karm loodus nende keskelt need, kes olid nõr- gemad ja väetamad. Mõtelge vaid pikale külmale talvele ja lumetormidele. Mida süüa? Kus elada? Karm loodus sundis oma mõistust kasutama ning töökusele. Nii kujunesid üks- teise lähedased *põhjarahvad*, nagu *soome-ugrilased* ja *indogermanlased*. Eestlased koos soomlaste ja ungarlastega kuu- luvad soome-ugrilaste keskele, sakslased ühes enamiku teiste Euroopa rahvastega kuuluvad indogermanlaste hulka.“

Nüüd küsis üks poistest: „Kui siin põhjamaail karmis loo- duses raske elada oli, külm talv liiga tegi, miks ei asunud siis põhjarahvad lõunamaile elama, kus on soe ja toitu külluses? Isegi leivapätsid kasvavad seal mõnes kohas puu otsas.“ — „Mitmed põhjarahvad rändasidki lõuna poole,“ ütles õpetaja. „Aga et nad võitluses tugevamad ja osavamad olid, siis vallu- tasid nad suuri alasid ja lõid hiiglariike. Kohati andis rikas loodus neile kõiksugu kive, metalle, puid. Seal ehtasid põhja- rahvad suuri linnu ja losse, leiutasid uusi riistu, lõid kunsti- töid. Sest nad olid harjunud tööle ja olid targad. Nii võimal- das lõunamaa heldem loodus *lõunasse rännanuil* põhjarahvail kõigist teistest arengus *ette jõuda*. Sellepärast räägitakse aja- loos neist enne teisi. Kuid siis juhtus nendega midagi halba: nad *segunesid* võõraste lõuna- ja idarahvastega, kes nägid välja hoopis teisiti, kelledel olid hoopis teised eluviisid ja harjumused, kes polnud nii töökad ega püüdlikud. Nii kao- tasid põhjarahvad lõunamaal oma verepuhtuse, või nagu öel- dakse: rassilise puhtuse. Nad muutusid mõnulejaiks ning loiuks, eks selleks kaasa aidanud ka lõunamaaine palavus. — *Meie esivanemad* aga karmil, kuid siiski kaunil ja kallil,

põhjamaisel kodumaal jäid puhtaks põhjarahvaks, töökaks ning püüdlikuks. Aegade jooksul jõudsiime selletõttu, hoolimata vaesemast ja karmist loodusest, lõunasse rännanuist ettegi. Kuid sellest kõigest juba kuulete ajalootunnis.“

EGIPTUS.

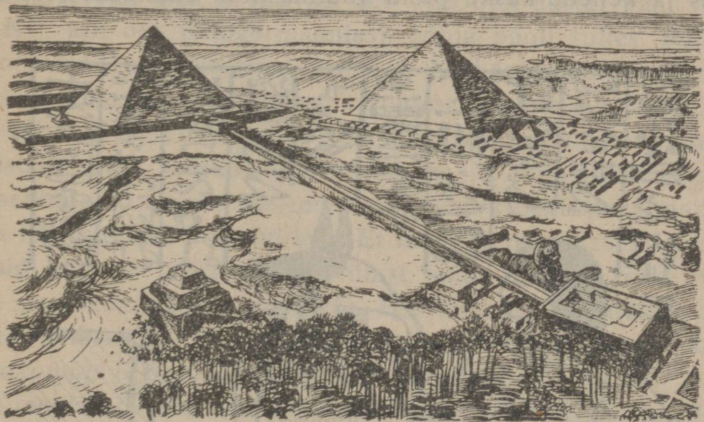
24. **Rahvas ja maa.** Egiptuses sajab väga harva. Ümber laiuvad hiiglakõrved: siin on *Araabia* ja *Liibüa* kõrb, siia lähedale ulatub ka kuulus *Sahara* kõrb. Siinset elutut kõrvemaastikku läbib *Niiluse* jõgi, mis suubub Vahemerre. Niilus toob oma vee kaugelt lõuna poolt, kus rängad troopikavihmad aastas korra alla sajavad. Seepärast tõusebki Niilus ühe korra aastas üle kallaste ja ujutab kaldad kaugele üle. Vee langesemise jääd kaldamadalikule kiht jõekõntsa, mis mõjub nagu väetis. Elanikud õppisid siin väga ammu põldu harima ning põllu niisutamiseks tarvilist vett Niiluse tõusu ajal niiviisi varuma, et nad tiike ja kanaleid ehtasid, mis veetõusu ajal

Egiptlased tööil.

täitused. Kuival ajal juhiti varutud vesi põldudele. Niihästi kanalite ja tiikide ehitamine kui ka külade kaitsmine tammi-
dega suurvee ajaks nõudis inimestelt ränka tööd ja liitumist
ühiseks tööks. Nii tekkis *Egiptuse riik a. 3300 e. Kr.* Sellega
on Egiptuse riik vanimaid maailmas.

25. **Egiptuse usund.** Kõige tähtsamaks loodusjõuks Egiptuses on päike pilvitus taevas. Ta annab sooja, annab kuumust ja valgust. Ilma temata on pime ja külm. Seepärast hakkasid egiptlased päikest peajumalaks pidama. Nad nimetasid teda *Amon-Re*'ks, palusid talt head lõikust ja ohverdasid talle ande. Aga egiptlased pidasid jumalaiks ka kurja kõrvetuult, Niilust ja muid loodusjõude. Jumalaile ehtasid nad templeid, kus jumalaid teenisid preestrid. Egiptlased pidasid pühaks ka paljusid loomi, nagu krokodilli, kassi, ahvi ja mitmeid teisi. Kes juhtus püha looma tapma, see langes range karistuse alla. Eriti suure austuse osaliseks sai püha härg *Apis*. See pidi olema must härg, kellel valge lauk otsa ees ja sitikamärk

Egiptuse püramiidid. Paremalt Cheopsi püramiid, ees vasakul poolik püramiid, ees paremal Suur Sfinks ja tempel.

keele peal. Apist hoiti pealinnas *Memfises* eritemplis eripreestrite hoole all. Kui Apis suri, siis oli kogu maal suur lein ja nutt, mis ei vaibunud enne, kui preestrid leidsid uue samade tunnustega härja. See viidi siis suurte pidustuste ja hõiskamisega Apise templisse.

Igas inimeses elab *hing*. Surmaga lahkub hing kehast ja läheb rändama. Ta rändab paljude loomade sees, käib teises maailmas ja tuleb siis kehasse tagasi. Seepärast tuleb surnud inimese laip hästi säilitada ja kõdunemise eest kaitsta. Egiptlased kõrvaldasid laibast kergesti roiskuva sisikonna, täitsid siis laiba lõhnavate ainetega ja immutasid roiskumisvastaste vahenditega. Säärast tegevust nimetatakse *balsameerimiseks*, aga balsameeritud laipa *muumiaks*. Linasesse riidesse mähitud asetati mummia kirstu ehk *sarkofaagi*, millega paigutati surnukambrisse. Kaasa anti surnule mitmesugused panused: vilja, tööriistu ja muud tarvilist eluks teises maailmas.

26. **Egiptuse ehitused ja kiri.** Egiptuse kuningaid nimetati *vaaraodeks*. Need olid vägevad mehed, kes elasid toredas lossis ja kellede käsku pidid kuulma kõik elanikud. Aga iga

Hieroglüüfid. All jumalused, teine neist šaakali peaga.

vaarao oli eriti mures oma laiba säilitamise pärast. Juba oma eluajal püstitasid nad endale sageli *püramiidi*, kuhu pärast surma pidi paigutatama nende laip ja panused — kaitseks halbade inimeste ja roiskumise eest. Suurima püramiidi ehitas vaarao *Cheops* (heops), selle püramiidi kõrgus on ligi 150 m. Räägitakse, et selle kallal töötanud 100 000 töölis 30 aasta jooksul. Tarvilised kivimürakad toodi parvedel mööda Niilust kohale ja vinnati üles suurte kangidega. Cheopsi püramiidi lähedal on ka *Suur Sfinks*, kaljust väljaraiutud ehitus lõvi keha ja vaarao peaga. Templite sissekäike kaunistasid *obeliskid* — väga kõrged ühest kivist sambad. Nii sarkofaag kui ka ehitused olid kaunistatud isesuguse kirjaga — *hieroglüüfidega*. Selles hieroglüüfikirjas jutustatakse vana aja kuningate ja vägilaste tegudest.

KREEKA.

27. **Kreeka maa ja rahvas.** See võis olla aastat paar tuhat e. Kr., kui osa indogermaanlasi, põhja poolt tulles, *Balkani poolsaare* lõunaossa sisse rändasid. Nad leidsid siit eest maa, mis oli lõhestatud mägedest, orgudest ja jõgedest; maad uhtsid mitmed mered ja paljud lahed, aga kauguses sinavas meres paistsid sajad saared. Siia orgudesse ja rannikuile asusidki sisserändajad elama. Me nimetame neid kreeklasteks, nad ise aga hüüdsid end *helleenideks*. Et mäed ja orud kreeklasi eraldasid, siis ei tekkinud siia ühist suurt Kreeka riiki, vaid ligi paarsada väikest *linnriiki*. Iga linnriigi moodustas linn ühes ümbrusega. Tähtsaimad linnriigid olid *Ateena Atika maakonnas* ja *Sparta Lakoonia maakonnas*.

Kreeklased olid väike rahvas, nagu meiegi eestlased, ja samuti usin ning töökas. Nad lõid siin aja jooksul kõrge kreeka kultuuri. Juba varakult hakkasid nad siin põldu ha-

Vana-Kreeka.

rima ja karja kasvatama, kalu püüdma ja merele sõitma. Aga saared sinavas kauguses otse meelitasid! Kreeklased rändasid oma sõudelaevadel mööda rannikuid ning saarelt saarele ja kui kodumaa kitsaks jäi, siis asusid mitmesse kohta elamagi. Nii tekkisid asundused ehk *kolooniad*. Asunduste ja emamaa vahel algas tihe läbikäimine ja kaubandus.

Kuigi Kreeka linnriigid sageli omavahel tülitsevad ja isegi sõdisid, olid ometi kõigil kreeklastel ühine keel, ühised kombed, ja nad tundsid, et nad kokku on üks rahvas. Kreeklastel olid ka ühine usund ja jumalad ja nad tulid kokku ühiseks spordipiduks — sest kreeklased kui põhjarahvas austasid

tugevat ja tervet inimest. Sellest see tuleb, et kreeklased oma jumalaidki inimesetaolistena, tugevate ja ilusatena kujutlesid ning meeleldi lugusid muistseist kangelastest kuulasid.

28. **Kreeka usund.** Kreeklast ümbritses peale nähtava maailma salapärane, tundmatu maailm. Metsas kuuldus salapärane kahin, merelt kostis tume kohin, inimene jäi äkki hai-

Zeus võitluses titaanidega (hiiglastega). Zeusil on käes välgunool, mille iga kord kotkas tagasi toob.

geks või suri, sõjas langes üks, kuna teine tuli tervelt tagasi, päike saatis elustavaid kiiri ülalt kõrgelt — miks see kõik nõnda oli? Siin pidid olema mingid nägematud olendid, kes kõike seda juhtisid. Ja kreeklased uskusid, et igal pool looduses on jumalad, kes kõike inimese elu ja tegevust juhivad. Midagi ei toimu ilma jumalate tahtmiseta. Nii olid jumalad igal pool: taevas, maa peal, vees, metsas, mägedes jne.

Kreeklased arvasid, et jumalail on täiesti inimeste kuju, ainult nad ei ole alati nähtavad. Jumalail olid ka inimeste omadused: nad vihastusid, leppisid jälle, kui neile mee-

head — ohvrit toodi, nad sõid ja jõid just samuti kui inimesedki. Inimestest erinesid nad ainult selle poolest, et nad olid kõige ilusamad, tugevamad, targemad ja elasid igavesti.

Jumalaist kõige vägevam, peajumal, inimeste kui ka teiste jumalate isa oli *Zeus*. Koos teiste tähtsamate jumalatega elas ta *Olümpose* mäel. Kui ta oma habet väristas, siis tõusid tuuled; kui vihastus, siis värises maa. Zeusi tütar *Pallas-Ateena* oli tarkuse-jumalanna, ta olevat sündinud Zeusi ajast. — Hommikuti olevat Zeusi poeg *Apollon* tulistel hobustel taeva alla kihutanud, kilp sädelnud nii, et inimesed pidanud seda päikeseks. Apollon oli valguse- ja kunstijumal. Merevahust olevat sündinud armastusjumalanna *Afrodiite*. Merel valitses võimas *Poseidon*, käes kolmeharuline ahing.

Pärast surma tuleb inimene varjude riiki. Selle väravas seisab põrgukoer *Kérberos*, kohutav ja kolmepäine. Ta laseb sissemineja saba liputades läbi, kuid ei luba kedagi enam välja.

Kuigi jumalate tahe on varjatud, võis seda teada saada eriline ennustaja ehk *oraakel*.

Peale jumalate austasid kreeklased ka muinasloomulisi kangelasi, kes olid pool jumalad, pool inimesed. Neist räägiti imelugusid. Tuntuimad kreeka kangelased olid Heerakles ja Teeseus.

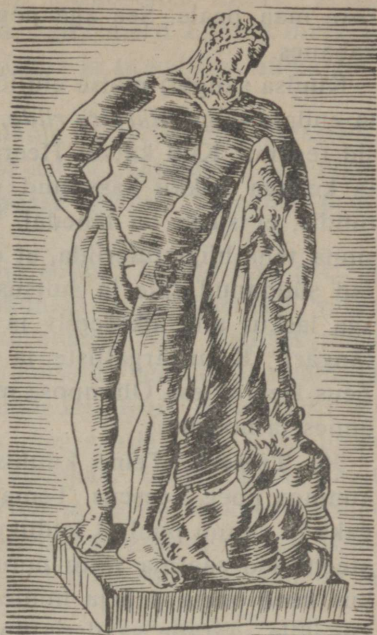
29. **Heerakles.** Muinas-kangelase Heeraklese isaks oli Zeus, aga emaks üks kuningatütar. Isa Zeus andis Heeraklesele juba hälli palju jõudu kaasa. Kui ta oli vaevalt kaheksakuine, taitis *kaks mürgist madu* teda surmata. Heerakles märkas neid õigel ajal ja kägistas mõlemad. Liikudes alati värskes õhus ja vabas looduses kasvas noor sangar jõudsasti ja sirgus tugevaks ning meeldivaks noormeheks. Varsti pidi selguma, kuidas ta hakkab oma jõudu ja osavust kasutama.

Ühel päeval oli ta väga tõsine ja mõtles, missuguse elutee ta küll peaks valima. Siis nägi ta *kaht naist* enda poole tulevat. Üks neist oli toredais riideis, ilus, aga kergemeelne ja

edev. Astunud Heeraklese juurde, töotas ta noormehele kerget ja lõbusat elu. Samas astus sangari juurde ka teine naine. Ta pilk oli tõsine, riie- tus tagasihoidlik, ta lubadu- sed vähetöotavad. „Kui ta- had, et sõbrad sind armastak- sid, pead püüdma neile kasu- lik olla. Kui tahad, et isamaa sind austaks, pead teda tee- nima. Kui tahad põldudelt vilja lõigata, pead neid hari- ma, sest jumalad ei anna mi- dagi ilma töö ja vaevata,“ nii kõneles ta Heeraklesele. See- järel kadusid mõlemad võõ- rad niisama ootamatult, na- gu olid ilmunudki. Heerakles otsustas valida selle tee, mis viib läbi suurte raskuste, aga mis teeb ta nime surematuks.

Varsti pärast seda algasid ta kuulsad vägiteod, mis täitsid imestusega kõiki, kes neid kuulsid.

Kõige enne kägistas ta ohtliku lõvi, kelle naha peale ükski terariist ei hakanud. Siis tappis ta kohutava üheksapäise mao ehk *hüdra*, kellel iga maharaiutud pea asemele kasvas kohe kaks uut. Pärast seda puhastas ta ühe kuninga *hiiglalaudad* sõnnikust, juhtides kaks jõge lautadesse, kust veevool sõnniku välja uhtis. Koguni taevavõlvi võttis lühikeseks ajaks hiig- laselt *Atlaselt* oma õlgadele. Saatnud veel korda mitmed teised vägiteod, tõi ta viimaks kolmepäise põrgukoera *Kerbe-*

Heerakles. Vana-kreeka marmor-
kuju järgi.

rose maa peale. See aga põgenes kohe tagasi, niipea kui ta vabanes.

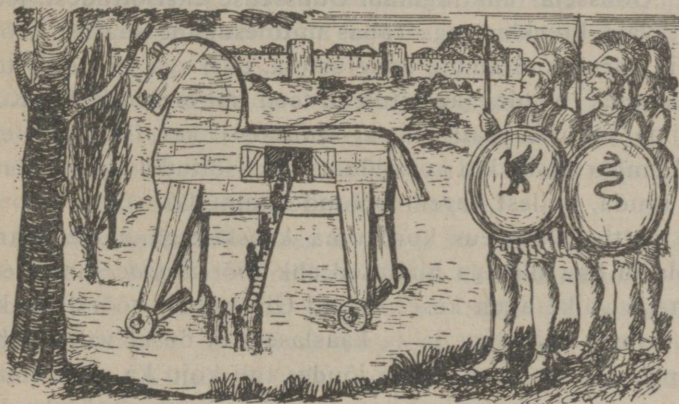
Kuulsa sangari maise elu lõpp aga oli kurb. Teadmata pani ta endale selga *mürgise riide*, mis hakkas talle hirmsaid valu- sid tegema. Küll katsus Heerakles end vabastada, aga see oli ta kehaga kokku kasvanud ja põletas nagu tuli. Kangelane tundis, et surm on lähedal. Ta läks ühe mäe otsa ja laskis sinna teha hiiglatuleriida, et end ära põletada. Juba olid sõb- rad süüdanud tule ja suitsusambad tõusid taeva poole. Siis aga laskus alla äikesepilv ja varjas endasse tuleriida kui ka sangari. Kõuekärgatuste ja välgusähvatuste saatel viis isa Zeus Heeraklese Olümpose mäele, kuhu ta jäi elama igaveses õnnes ja nooruses.

30. **Teeseus.** Teine kuulus kreeka kangelane oli Ateena kuninga poeg Teeseus. Temagi kasvas kehalt ilusaks ja tuge- vaks ja vaimu poolest leidlikuks. Iga üheksa aasta järel pidid ateenlased saatma mitu noormeest ja neidu *Kreeta saarele*, kus need härja pea ja inimese kehaga koletis ära sõi. Kord kui jälle säärane saadeti noori inimesi teele läks, asus Tee- seus nendega kaasa. Nüüd nägi ta, et koletis elas hoopis suu- res lossis — *Labürindis*, millel oli mitu tuhat ruumi. Keegi ei osanud sealt enam välja tulla, kuigi oleks eluga pääsnud. Kuid Teeseus tarvitas kavalust. Ta sidus sealse kuningatütre nõu kohaselt niidiotsa ukse külge ja hoidis hargnevat niidikera peos. Lossi siseruumides tappis ta koletise ja tuli siis niidi abil jälle välja lossi keerdkäikudest. Pikema viivitusega rut- tas nüüd Teeseus koos päästetud kreeklastega koduteele. Seal ootas teda juba ammu ta *isa*, kuningas *Egeus*, istudes päevast päeva mere kaldal ja vaadates üle vetevälja. Ühel hommikul märkas ta kauguses lähenevat laeva musta lipuga. Teeseus oli küll lubanud koju sõita valge lipu all, kui ta tagasi tuleb võitjana, aga ta oli hoopis unustanud musta lipu ümber- vahetamise valgega. Vana kuningas arvas, et poeg on Kree-

tas hukkunud, ja kukutas enese meeleheitel merre. Tema nime järgi kutsutakse tänapäeval seda merd *Egeuse mereks*. Teeseusest sai nüüd Ateena kuningas ja ta valitses hulga aastaid õnnelikult.

Kreeklastel oli ka pikki lugulaule muistseist kangelastest: nii „Ilias“ ehk lugulaul Trooja sõjast ja „Odüsseia“ ehk lugulaul targa Odüsseuse eksisõitudest. Nende autoriks peeti pimedat laulikut *Hómerost*.

31. „Ilias“ ehk lugulaul Trooja sõjast. *Trooja* linn asetses Väike-Aasia rannikul ühel mäekünkal ja oli vaenlase vastu kaitstud tugevate müüride ja tornidega. Seal valitses väga rikas kuningas, kel oli palju hobuseid, veiseid, lambaid ja varakambreis küllalt kulda ja hõbedat. Kuid õnnetuseks oli tal liig kergemeelne poeg *Paris*, kes saatis selle ilusa linna suurde õnnetusse. Olles kord Kreekas, röövis Paris sealt Sparta kuninga abikaasa ilusa *Hélena* ja tõi Troojasse. Säärane teguviis pahandas väga kreeklasi ja nad otsustasid sõjakäigu ette võtta üle mere, et tagasi tuua röövitud Helena ja

Odüsseuse puuhobune. Ees kreeka sõdurid, taga Trooja linn.

kätte maksta troojalastele. Hea tuulega purjetasid nad Väike-Aasia rannikule, lõid seal laagri üles ja asusid Troojat piirama. Kuigi kreeklastel oli silmapaistvaid vägimehi, ei suutnud nad üheksa aasta jooksul linna vallutada. Kümnendal sõja-aastal tarvitasid nad kangelase Odüsseuse nõu peale kavalust. Nad ehtasid *suure puuhobuse* ja peitsid tema kõhtu hulga relvastatud mehi. Selle jätsid nad kaldale ja purjetasid siis ise kaugele merele. Troojalased tulid välja ja imetlesid väga seda hobust ega osanud temaga midagi peale hakata. Viimaks leidsid nad kõrkjast ühe kreeklase, kes hädise häälega kavalasti seletas, et kui see hobune linna viiakse, saab Trooja suure õnne osaliseks. Troojalased uskusid seletust, vedasid hobuse linna ja hakkasid suurest rõõmust pidutsema. Aga öösel, kui kõik olid uinunud, ronisid kreeklased tasehilkjeksi hobuse kõhust välja ja avasid linna väravad. Kreeka sõdurid olid õhtul merelt kõik tagasi tulnud ja tungisid magavasse linna. Suur oli nüüd Trooja õnnetus, sest tapeti ära pea-aegu kõik elanikud, linn süüdati põlema ja müürid lõhuti maha. Saanud kätte röövitud Helena, alustasid nad tagasiteed.

32. „**Odüsseia**“ ehk lugulaul Odüsseuse eksisõitudest. Koju-purjetavaid kreeklasi aga tabas mitmesugune saatatus. Mõned jõudsid päralt suuremate õnnetusteta, teisi aga vintsutas torm ja pikendas nende tagasituleku-tee mitmekordselt. Kõige karmima saatuse osaliseks sai *Odüsseus*, kes 10 aastat enne merel ümber eksis, kui koju jõudis. Eksisõitudel sai ta mõndki häda tunda, millest varem polnud kuulnudki.

Nii sattus *Odüsseus* kord oma kaaslastega ühele saarele, kus elasid ühe silmaga hiiglased ehk *sõõrsilmad*. Silm asetses neil nagu väike aken keset laupa. Ühe sellise sõõrsilma koopasse asusid *Odüsseus* ja ta kaaslased, et öösel välja puhata oma päevast väsimust. Õhtu jõudes tuli koju ka sõõrsilm. Ta ajas oma lambad koopasse, veeretis suure kivimüraka koopasuu ette ja tegi siis tulelõkke üles. Näinud tulepaistel

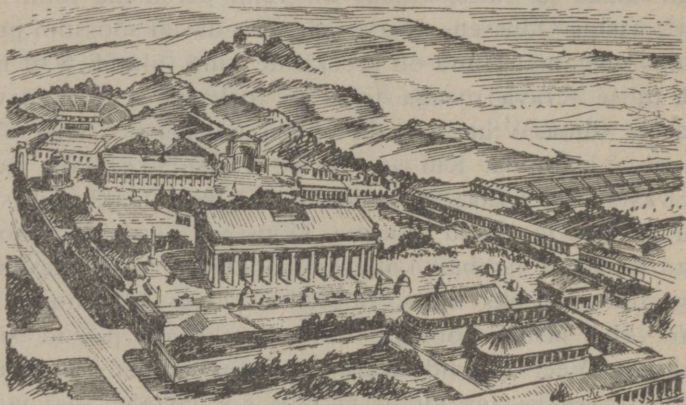
kreeklasi, võttis ta neist paar tükki kinni ja sõi ära. Hommikul võttis ta jälle paar meest ja sõi ära. Ajas siis karja välja ja veeretaskivi koopasuu ette. Kogu päeva mõtles Odüsseus kava üle, kuidas eluga pääseda, ja viimaks leidis ta selleks tee. Öhtul, kui sõõrsilm jälle koju tuli ja paar kreeklast ära sõi, pakkus Odüsseus talle veini, mis ta oli laevalt kaasa võtnud. Sõõrsilmale maitstes vein ülihästi, ta laskis endale veelgi valada ja küsis, kuidas on veini peremehe nimi. „Ei keegi“, vastas Odüsseus. Varsti pärast seda jäi sõõrsilm purju ja uinus magama. Nüüd oli kreeklaste tund tulnud. Nad haarasid tulise terava otsaga teiba ja torkasid selle magavale hiiglasele silma. Viha ja valu pärast hakkas see teisi sõõrsilmi appi kutsuma. Kui aga teised küsisid, kes talle kurja tegi, vastas ta: „Eikeegi“. Teised hiiglased hakkasid selle peale naerma ja läksid minema. Odüsseus aga sidus koopas olevad oinad ja lambad kolmekaupakokku ja iga keskmise kõhu alla asus üks mees. Sõõrsilm katsus küll hommikul loomi välja lastes hoolega, kuid kreeklased pääsid siiski õnnelikult. Veel aastaid eksis Odüsseus ümber tundmatuilmereedel. Viimaks aga jõudis ta jälle kodumaale. Seal jätkas ta oma abikaasaga, kes teda igatsusega oli oodanud, õnnelikku elu.

Kreeklased austasid oma tugevaid kangelasi ja tahtsid ka ise tugevad ja terved olla. Seepärast oli sport nende juures au sees ning oma jumalate auks pidasid nad spordipidustusi, milledest tähtsaimad olid olümpiamängud.

33. Olümpiamängud alates a. 776 e. Kr. Olümpia oli looduslikult ilus koht Lõuna-Kreekas. Keset õlipuuhiisi seisis vaikeses orus juba hallist ajast Zeusi altar. Selle lähedal oli tore tempel marmorist ja kullast ning elevandiluust valmistatud Zeusi kujuga. Külaliste tulles muutus seal elu päev-päevalt elavamaks. Siis kostis seal mitmeid kreeka keelemurdeid läbi-segi. Seal liikus vaeseid ja rikkaid, vanu ja noori. Tukslev elu

vaibus ainult öösel, kui inimesed puhkasid telkides või lageda taeva all. Juba vara pidupäeva hommikul olid kõik jalul, sest keegi ei tahtnud hilineda.

Pidustused algasid pühaliku talitusega, mille järel võistlustest osavõtjad ruttasid Zeusi templi juurde. Seal vandusid nad vahekohtunikule, et nad kümne kuu jooksul on teinud

Olümpia. Keskul Zeusi tempel, taga vasakul teater, paremal staadion.

vajalikke harjutusi, et nad liha ega veini pole tarvitanud ja on toitunud ainult taimtoiduga. Samuti tõotasid nad ausasti võistelda ja mitte tarvitada lubamatuid võtteid.

Võistluste esimene päev oli pühendatud jooksidele. Hiljem nägid pealtvaatajad, kuidas võistlejad tegid hüppeid, käes metallpommid. Hüppeile järgnesid kettaheitmine ja odaviskamine ja lõpuks maadlemine. Maadlejate kehad olid määritud õliga ja üle puistatud liivaga, et käed ei libiseks. Võitjaks tunnustati see, kes surus vastase kolm korda selili. Uus päev tõi rusikavõistluse, mis oli üsna ohtlik, sest võistlejate käte

ümber olid rihmadega seotud metallosad. Võistluse viimisel päeval korraldati hobuste võiduajamine. Neli hobust oli rakendatud kaariku ette ja nelikümmend säärast kaarikut kihutas korraga üle võistlusvälja. Seal kukkus hobuseid, murdus vankreid, võitjaks aga tuli see, kes oli kõige osavam, rahulikum ja kelle hobused olid nobedaimad.

Kui võistlused olid lõppenud, algas auhindade jagamine. Selleks koguneti Zeusi templisse. Auhinnaks oli lihtne õlipuuokstest pärg sellest õlipuust, mis kasvas Zeusi templi juures. Elu Olümpias pärast mängu soikus, kuid võitjaile keetsid austusavaldused edasi nende kodulinna või -maakonna. Nad võeti suure vaimustusega vastu ja neid ülistasid luuletajad ja laulikud. Mõnel pool lõhuti koguni osa linnamüüri maha, et lasta säärane kangelane vabalt linna sõita.

Austuse tõttu tugeva ilusa keha ja leidliku vaimu vastu olid kehaline kasvatus ja karm eluviis Kreekas suures aus, seda eriti Sparta linnriigis.

34. **Spartlaste elu-olu.** *Lakoonia* maakonnas asetseva Sparta linnriigi peakeskuseks oli *Sparta* linn. Selle järgi kutsuti ka valitsevat rahvakihti spartlasteks. Peale nende elas siin veel väga palju orje, kes spartlaste põllud harisid ja muidki töid tegid.

Spartlane jäi kuni 7-nda eluaastani koju vanemate hoole alla. Siis aga hakkas riik tema kasvatusel eest hoolitsema, kusjuures poisid võeti vanemalt ära ja paigutati vastavasse kasvatusasutusse. Poistes püüti arendada kõigepealt kehalist tugevust ja vastupidavust. Nad jooksid, hüppasid, maadlesid, ujusid, võimlesid, õppisid käsitsema relvi jne. Keha hellitamise võimalusi poistel ei olnud. Nad käisid palja jalu, palja päi ja kandsid üll nii suvel kui ka talvel villast mantlit. Magati pillirool, mida poisid ise jõest murdsid. Ka toiduga pidid nad kokkuhoidlikud olema ja vähesega leppima. Vanemate inimeste vastu pidid nad olema aupaklikud. „Ainult

Spartas on hea vanaks saada“, ütlesid mõnedki inimesed, kes seda riiki külastasid. Kõnelema pidid nad lühidalt ja tabavalt — *lakooniliselt*. Kunagi pilgati noort spartlast ta lühikesese mõõga pärast. „See on küllalt pikk, et vaenlast tabada“, kõlas vastus.

Sparta mehedki elasid lihtsalt ega pidanud mõnusustest suurt lugu. Tavaliselt elati *laagris* ja veedeti aega sõjaliste harjutustega. Peasöögiks oli neil must veresupp, mida keedeti verest ja sealihast, juurde lisades ka natuke soola. Kui sõda tuli, valdas spartlast suur vaimustus. Pärjatud peadega ja flöödihelide saatel mindi lahingusse. Spartlane kas langes või võitis, sest taganemist loeti häbistavaks.

Nagu poisid, nii harrastasid ka tütarlapsed kehalisi harjutusi. Seetõttu olid Sparta naised julged ja ilusad. Uhkesti ja pisarateta saatsid nad poegi ja mehi võitlema kodumaa eest.

Sparta kasvatus ja eluviis olid siiski liig ühekülgsed. Nad olid küll vaprad sõjamehed, kuid vaimukangelasi nende keskel võrsus harva. Teisiti oli lugu Ateena kasvatusel ja eluviisiga.

35. Ateenlaste elu-olu. *Ateena* linnriik koosnes samanimelisest linnast ja *Atika* maakonnast Kesk-Kreekas. Siinne maapind ei olnud kaugeltki nii viljakas kui Spartas, küll aga oli siin meri väga lähedal. Seepärast tegutses ateenlane *mitte ainult põllundusega*, nagu Spartas, vaid siirdus ka meeleldi merele, kauples, tegi käsitööd, tegeles aiandusega. Ateenas ei olnud kaugeltki nii palju orje kui Spartas, seepärast tegi ateenlane ka ise tööd ja õpetas seda oma lastele. Kuna Spartas vaba inimene tööd ei teinud, oli Ateenas *töö au sees*. Tööpõlgureid karistati. Väga mitmekülgne elu ja töö nõudis ateenlaselt suuremaid teadmisi. Hoolitseti, et terves ja tugevas kehas oleks ka terve ja tugev vaim.

Kui Spartas juba seitsmeaastane poiss vanemalt ära võeti ja riigile kasvatada anti, siis jäi Ateena poiss koju elama ja

käis vaid koolis. *Koolis* õppisid poisid lugema, kirjutama ja arvutama. Samal ajal õppisid nad ka kannelt ja flööti mängima ja ilusaid laule laulma. Käitumiselt pidid nad viisakad olema. Kodunt kooli ja koolist koju minna tuli neil vaikselt ja kärata, silmad maas ja käed mantlisse peidetud. Turule polnud neil üldse õigust minna. Tihti oli poisil saatjaks kaa-

Ateena kool.

sas vanem ori, kes mõnikord istus isegi õppetöö ajal kooli ruumes, kõver kepp käes ja jalad ristis.

Kui poisist oli saanud noormees, võis ta *gümnaasiumi* minna. Need olid peamiselt võimlemispaigad. Gümnaasiumi avaras õues võimeldi vilunud õpetaja juhatusel või jälle maa-deldi, heideti ketast, joosti, hüpati jne. Pärast harjutusi pesti tolmust ja higist puhtaks, supeldi ja karastati end.

Gümnaasiumi õu oli ümbritsetud sammaskäiguga. Seal istusid trepiastmeil vanemad mehed ja vaatlesid noorte tegutsemist. Nende juurde kogunesid ka noored harjutuste vahe-

aegadel. Üheskoos aruteldi, vesteldi, vaieldi. Siin esinesid mõnikord rändajad või mõttetargad oma ettekannetega. Siin harjutasid ka noored ise kõnekunsti ja vaidlemist. Ateenlane armastas head kõnet. Ateena oli *demokraatlik vabariik*, siin otsustati riigiasjad rahvakoosolekul, kus kõnega võis esineda iga vaba ateenlane. Esinemine oli keelatud ainult neil, kes oma vanemaid polnud küllalt austanud.

Nii elasid kõik Kreeka linnriigid õnnelikku elu. Kuid seal ründas Kreekamaad väga suur ja tugev vaenlane — Pärsia.

36. Kreeka-Pärsia sõja algus ja Maratoni lahing a. 490 e. Kr. Pärsia oli maa-alalt tohutu suur riik. Pärsia kuningad olid alistanud küll palju rahvaid ja nende käes oli tohutu hulk rikkusi, kuid siiski otsustas üks neist ka kreeklased painutada oma võimu alla. Säärane mees oli kuningas *Dareios I*. Lootuses, et kreeklastel vahest pole julgust vastu hakata, saatis ta oma saadikud Kreekasse, kus need nõudsid ilma pikema jututa vett ja mulda alistumise tunnuseks. Enamik Hellase riike laskis tõesti end kohutada ja toimis kuninga nõude kohaselt. Spartast ja Ateenast aga said saadikud eitavad vastused. Nad olevat siin koguni kaevu visatud, sest seal leiduvat küllalt vett ja mulda.

Nüüd saatis Dareios a. 490 e. Kr. suure sõjalaevastiku otse üle Egeuse mere kreeklaste vastu. Pärslased maabusid Maratoni legendiku juures ja kavatsesid sealt edasi Ateena poole tungida. Ateenlased saatsid vaenlase vastu 9000 hästirelvastatud sõdurit, keda juhtis vilunud väepealik *Miltiades*. Mehi oli küll vähe, aga igaüks neist teadis, mille eest ta võitleb. Iga sõdur taipas, et kaalul on kodulinna saatatus. Miltiades viis oma mehed laagrisse Maratoni legendiku juurde ja jäi ootama pärslaste rünnakut. Ühel päeval nägigi ta, kuidas vaenlase hulgad hakkasid liikuma üle legendiku. Miltiades ootas kindlalt, kuni pärslased olid parajas kauguses, ja andis siis käsu pealetungiks. Mees mehe kõrval, oda ees hoides, ründasid

kreeklased vaenlasi. Küll sadas neile vastu noolterahet, aga vaskkiiver ja kilp ning raudsärk kaitsesid kreeklasi hästi. Varsti algas äge käsitsivõitlus, milles vaenlane igal pool taganema löödi. Pärslastel ei jäänud muud üle kui pääsu otsida. Kreeklased ajasid neid taga ja sundisid paljusid minema sohu, kus nad poris ja vees hukkusid. Muist aga pääsis laevadel põgenema.

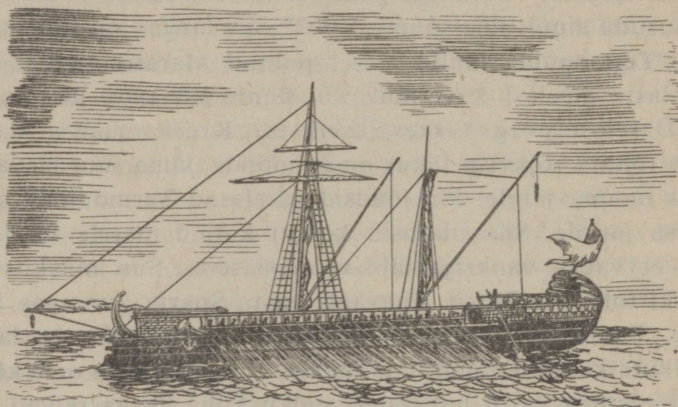
Kuna vanurid ja naised Ateenas hirmuga sõjateadet ootasid, siis tuli see nüüd kiiresti Maratonist Ateenasse toimetada. Muistend räägib, et võiduteate olevat viinud üks käskjalg, kes joostes end nii pingutas, et Ateena turule jõudes suutis lausuda ainult ühe sõna: „Võit!“ Siis langes surnult maha.

37. **Termopüüla lahing.** Veel polnud Maratoni võidupäev ateenlaste meelest kustunud, kui ilmus pärslaste uus kuningas, Dareiose poeg *Xerxes* (kserkses), Kreekamaad alistama. Tema tohutu sõjavägi liikus maad mööda, kuna suur laevastik vedas moona järele. Nii jõudsid pärslased Termopüüla mäekitsuse juurde. Siin ulatusid kohati kaljud merele nii lähedale, et vaevu vankriga läbi võis pääseda. Siin mäekitsuses astuski tohutule Pärsia sõjaväele vastu Sparta kuningas *Leonidas*. Pärslased imetlesid Leonidase julgust. Xerxes laskis saadikute kaudu Leonidasele ütelda, et ärgu parem oma käputäie meestega vastu hakakugi, andku kohe heaga relvad ära. Leonidas vastas: „Tulge ja võtke!“ — Kui spartlastele öeldi, et pärslasi on nii palju, et nad oma nooltega päikese kinni katavad, vastasid need jällegi lakooniliselt: „Siis võitleme varjus“. — Kaks päeva kaitsesid spartlased vaprasti ja edukalt kitsasteed. Vaenlane ei saanud sammugi edasi. Siis aga muutus olukord. Leidus äraandja, kes näitas pärslastele salateed, mis viis kreeklaste selja taha. Nähes, et kitsasteed edaspidine kaitsmine on lootusetu, saatis Leonidas suurema osa sõjaväest ära. Ise aga jäi ta 300 mehega kohale. Väike salk piirati ümber ja ta langes viimse meheni. Uhkusega mäles-

tasid spartlased oma langenud kangelasi. Ühtlasi püstitasid nad Termopüülasse mälestussamba järgmise pealkirjaga:

„Rändaja, rutta sa Sparta ja kuuluta kõigile nõnda:
kohustust täites isamaa vastu surime võideldes siin.“

38. **Salamise merelahing ja kreeklaste võit.** Pärast Termopüüla lahingut tungisid pärslased ka Atikasse ja vallutasid Ateena. Näis mõni aeg, et kreeklased ei suuda enam kuskil

Kreeka sõjalaev.

vaenlasele otsustavalt vastu hakata. Siis aga sündis pööre, mille toojaks oli kreeklaste, peamiselt küll ateenlaste laevastik.

See oli tagasi tõmbunud *Salamise väina*, ja mõned arvasid hirmust pärslaste ees, et sealtki tuleb lahkuda. Xerxes aga laskis öösel Salamise väina sulgeda. Kui kreeklased hommi-
kul nägid, mis oli sündinud, seadsid nad endid lahinguvalmis ja otsustasid mehiselt võidelda. Salamise madal väin oli hästi

soodus Kreeka väiksemaile, mitte aga Pärsia suurtele sõjalaevadele. Viimased ei saanud päris vabalt liikuda ja olid tüliks üksteisele. Ägeda võitluse tulemusena sai suur ja hästi varustatud Pärsia laevastik hävitavalt lüüa ja selle riismed olid sunnitud taganema. Xerxes, kes ühelt mäekünkalt kõike seda pealt vaatas, nuttis, käristas oma riided lõhki ja ruttas minema.

Pärast Salamise lahingut olid kreeklased ilmselt ülekaalus, sest nende käes oli meri, mis lahutas pärslasi järeleveost. Kreeklased löid vaenlase oma kodumaalt välja ja hävitasid ka ta sõjalaevastiku riismed.

Kreeklased jäid edasi vabaks rahvaks. Miks? Sellepärast, et põhjamaised kreeklased võitlesid, mehiselt oma kodumaa eest, et neil olid vaprad sõdurid, head juhid ja relvad. Võit täitis uhkusega nende rinda ja nad hakkasid end pidama esimeseks rahvaks maailmas. Eriti nähtavalt avaldusid võidu tagajärjed Ateenas. Lõi õitsele kreeka kultuur — majanduslik elu, kirjandus ja teadus.

39. **Kreeka kultuur.** Kreeka kujunes jõukaks maaks. Oma jõukuses oskas Kreeka oma elu väga ilusaks korraldada.

Loodi väga palju ilusaid ehitusi, kusjuures kujunes kreeka ehitusviis ehk *kreeka stiil*. Kreeka stiili iseloomustasid rohked soonelised sambad. Eriti suure hoole ja armastusega ehitasid ja kaunistasid kreeklased oma templeid. Templeisse püstitati jumalate marmorist raidkujud.

Kreeklased armastasid *kirjandust* lugeda ja näidendeid vaadata. Neil oli terve rida suuri kirjanikke, kellede töid imestelakse tänapäevani.

Suuremais Kreeka linnades olid *teatrid*. Kreeka teatris asetsesid istekohad lageda taeva all poolringis, kusjuures iga järgmine poolring oli eelmisest ikka kõrgem. Istekohtade ees oli poolringi-kujuline plats, mille keskele oli ehitatud ohvrialtar. Selle ümber liikus tavaliselt koor, kes näidendi ajal

Kreeklasi minemas templi poole.

vahetevahel laulis. Platsi taga asetses näitelava, mis oli näite-seinteta. Eesriiet kreeka teater ei tundnud.

Teatrietendused kestsid järgemööda 3 päeva. Need algasid hommikul vara ja lõppesid õhtul hilja. Päeva jooksul kanti ette kolm *tragöödiat*, s. o. kurbmängu, ja üks *komöödia* ehk lustmäng. Vastavalt oma osadele tarvitasid näitlejad maske. Mõnel neist oli vihane ilme, teisel rõõmus, kolmandal kurb jne. Maski näojooned olid hästi tugevad ja neid võisid näha ka kõige kaugemal istujad. Peas kandsid näitlejad parukat. Jalas olid neil erilised kõrgete kotsadega ja paksude taldadega saapad, üll pikad topitud riided ja käes suured teatri-kindad. Nii oli näitleja kuju hoopis suurem ja kõikidele hästi nähtav.

Kreeklased armastasid ka sügavate küsimuste üle juurelda. Missugune on maa — kas ümarik nagu kera või lame nagu taldrik? Kuidas tekkis esimene inimene? Ja tuhanded teised küsimused. Inimesi, kes sügavate küsimuste kallal juurdlesid, nimetati mõttetarkadeks ehk *filosoofideks*. Kuulsaim filo-

soof oli *Sókrates*. Sokratese isa oli olnud kujur, kes inimese keha voolis; Sokrates tahtis hakata inimeste hinge voolima. Sokratese ema oli olnud ämmaemand, kes sünnitamisel aitas; Sokrates tahtis tõde aidata sünnitada. Kõneldakse, et ta mõnikord jäänud nii sügavasse mõttesse, et kogu päeva jooksul liikumatult paigal seisnud.

Filosoof *Diógenes* leidis, et uhkus ning toredus viib rahva hukatusse. Ta loobus elamust ning elas tünnis. Mõnikord ilmus ta keskpäeva ajal turule, põlev latern käes. Ta tõstis laterna kõrgele ja ütles, et otsib inimest. Kui talle öeldi, et siin on ju rahvast küllalt, vastas ta: aga inimest pole. Inimese all *Diógenes* mõistis töökat, tervet ja karsket inimest — aeg oli neist kehvaks jäänud. Mis oli juhtunud kreeklastega?

40. Kreekamaa langemine ja alistamine Makedooniale a. 338 e. Kr. Väga kaugele sõitsid kreeklased oma merereisidel. Üha rohkem kreeka kaubalaevu kündis meresid, üha rohkem rikusi kogunes Kreekamaale. Aga samal ajal asus Kreeka linnadesse ka üha rohkem võõraid, hoopis teiste elukommete ja harjumustega inimesi. Need võõrad abiellusid kreeklastega. Kreeklaste kombed ja harjumused muutusid. Seda soodustas ka jõukus. Nii hakkas kreeklane kord-korralt rohkem uhkeid eluviise harrastama ja üha rohem karmist sportlikust elust loobuma. Nii võõrastega segunedes kui ka palju rännates ja õppides omandasid kreeklased palju erisuguseid teadmisi ja arvamusi. Iga küsimuse kohta tekkis lahkarvamisi ja vaidlusi, mis paisusid sageli võitluseks ja sõjaks linnriikide vahel. Nii kestis hävitav kodusõda Sparta ja Ateena vahel ligi kolmkümmend aastat.

Kreekamaast põhja pool, Makedoonia mägismaal elas kreeka hõim — *makedoonlased*. Makedoonlased elatusid nii põllundusest kui ka karjandusest, aga eriti lugupeetud oli nende juures jahipidamine mägedes ja metsades, sest seal sai avaldada vaprust, julgust ja kavalust. Makedoonlaste eluviis

oli jäänud *puhtaks* ja *karmiks*, nagu see oli olnud põhjamailt siia rännates. Kui nüüd makedoonlased läbikäimise teel kreeklastega ka häid relvi ja teadmisi sõjakunstis omandasid, siis kasvaski Makedoonia vägevaks kuningriigiks. Makedoonia karastatud ja pruunistunud sõdurid marssisid võidult võidule. Soodsa võimaluse Kreekasse tungimiseks löid kreeklased ise, kutsudes neid oma sisetülisid lahendama. Nii ühendatigi enamik Kreekamaad a. 338 e. Kr. Makedoonia alla. Sellega sai Makedoonia väga vägevaks, sest tema käsutuses seisid nüüd Kreeka töökojad ja kreeka teadused ning oskused. See vägevus selgus eriti siis, kui Makedoonia kuningaks sai noor Aleksander, keda ajaloos hüütakse Suureks.

41. **Aleksander Suure noorus.** Aleksander oli troonile tulles 20-aastane. Juba lapsepõlves äratas ta imestust oma tarkuse ja julgusega.

Kord polnud kuningat kodus, kui Makedooniat külastasid Pärsia saadikud. Isa asemel võttis neid vastu noor Aleksander ja vestles nendega. Saadikud arvasid, et ta kõneleb mängudest ja mängusõpradest, nagu laps kunagi. Aleksander aga küsis, missugused on teed Pärsias ja kuidas elab sealne kuningas, kui palju on seal linnu ja kui kaugel on nad üksteisest. Ära minnes ütlesid pärslased: „Meie kuningakojas on küll palju rikkust, aga siin on palju tarkust.“

Teinekord näitas noor kuningapoeg haruldast julgust üles. Ta taltsutas ühe metsiku hobuse, kellega ka kõige vahvamad ratsanikud toime ei saanud. Isa lausus: „Poeg, otsi endale uus kuningriik, Makedoonia on sulle väike.“

Aleksander sai hea hariduse, kusjuures talle õpetati kõike seda, mida õpiti tollal Kreeka koolideski. Eriti meeeldi lugeda Homerose lugulaulu „Ilias“ ega lahkunud sellest magadeski. Seal võlusid teda kõigepealt kreeka kuulsate kangelaste vägiteod ja mõnigikord mõtles ta, kuidas saada säärase meeste sarnaseks.

42. Aleksander vallutab Pärsia riigi. Kaks aastat pärast troonile saamist algas Aleksander sõda Pärsia riigiga. Umbes 35 000 makedoonia ja kreeka sõduriga läks ta hävitama kreeklaste põlist vaenlast. See sõjakäik kujunes hiilgavaks võidukäiguks. Ühe jõe ääres kohtas ta esmakordselt vastast ja lõi ta ägedas lahingus lõuna poole, kus mitmed linnad ta kätte langesid.

Aleksander Suur lööb Pärsia kuninga põgenema.

Talvitamiskohaks valis ta *Gordioni* linna. Seal näidati talle kuulsat vankrit, mille ikkepuu oli tiisli külge seotud kunstliku sõlmega. Kõneldi, et sõlme lahtitegija saab vägevaimaks valitsejaks. Aleksander katsetas, kuid ei suutnud lahti harutada. Siis haaras ta mõõga ja raius sõlme katki. Seega tahtis ta näidata, et ta tõotatud eesmärgi saavutab kui mitte muidu, siis relva abil.

Järgnevalt tungis ta jälle edasi, kusjuures kohtas pärslasi *Issose* linna juures a. 333 e. Kr. Uuesti lõi ta seal vaenlast. Selle põgenemine oli nii kiire, et Pärsia kuninga naine, lapsed

Aleksander Suure sõjakäik ja Makedoonia maailmariik.

ja ema vangi langesid. Aleksandrile pakuti nüüd rahu, kusjuures Pärsia kuningas lubas talle poole oma riigist ja pealeselle veel oma tütre naiseks. Aleksander aga lükkas ettepaneku uhkesti tagasi.

Et Pärsia riik oli väga laialdane, võttis selle alistamine üsna palju aega. Alles paari aasta pärast jõudis ta Sise-Pärsiasse. Tohutud varandused langesid ta kätte.

43. **Aleksander Suure surm.** Aleksander oli loonud Makedoonia maailmariigi, mis oli märksa suurem senisest Pärsia riigist. Seal elas mitmesuguseid rahvaid, nagu kreeklasi, pärsiasi, makedoonlasi, egiptlasi jm., keda kõiki kuningas tahtis sõbralikule kooselule viia. Valitsevaks keeleks pidi saama kreeka keel. Aleksandril oli muidki suuri kavatsusi, kuid sõja-aastad oma alatise raskusega olid kuninga tervise murdnud. Ta haigestus ega paranenud enam. Paljudel oli ju noorest kuningast kahju, aga kurvivad olid ta vanad sõdurid. Lakamatult nõudsid nad kuningat näha, kes nende soovi ka rahuldada. Pikkades ridades möödusid Aleksandrist valust tummunud nägudega vanad lahingukaaslased. Kuningas oli juba kao-

tanud kõnevõime, aga ta jättis iga möödaminejat viimset korda pilguga jumalaga. Siis kustus kuninga kangelaslik elu. Ta suri Babüloni linnas, olles kõigest 33 aastat vana. Tema teod on sedavõrd tähtsad, et teda Suureks kutsutakse.

Aleksander Suure riik ei jäänud pärast ta surma püsima, vaid jagunes mitmeks osaks. Ometi oli Aleksander Suure võitudel suur tagajärg. Nüüd hakkas kreeka kultuur, nagu kirjandus, kunst, keel, teadus jne. levima ka idapoolseile maaladele. Selle edasikandjaiks olid kreeklased, kes asusid elama nendele aladele. Uueks hariduskeskuseks kujunes nüüd *Aleksandria* linn Egiptuses, mis oli Aleksander Suure poolt asutatud.

Kuid sellest ajast peale, kus kreeklased lõunapoolsete rahvastega segunesid, tardus nende kultuur ega arenenud enam nagu varem.

ROOMA.

44. **Itaalia loodus ja rahvas.** Ka *Apenniini* poolsaarele rändasid sisse põhjamaised indogermaanlased, neid hakati siin *itaalikuiks* hüüdma. Itaalikute paljude suguharude keskel sai kõige tuttavamaks *latiinide* suguharu, kes asus elama *Laatsiumi* maakonda.

Latiinide elu Laatsiumis oli küllaltki raske. Siin läheduses oli suuri soid, mis võisid tekitada soopalavikku; merelt ründasid vahetevahel meriröövlid, maa poolt tungisid kallale mitmed sealsed suguharud; lõuna pool rannikul olid kreeka asulinnad, kes oma mõju püüdsid maksma panna, aga põhja pool elasid lõunamaise päritoluga etruskid, kes tahtsid latiine ikestada. Kuid kõigi nende raskuste kiuste said just latiinid Itaalia juhtivamaks rahvaks, sest just need raskused karastasid ja õpetasid põhjamaisi latiine. Latiinide maale tekkiski kuulus Rooma linn, mille ümber kujunes Rooma maailmariik. Aga

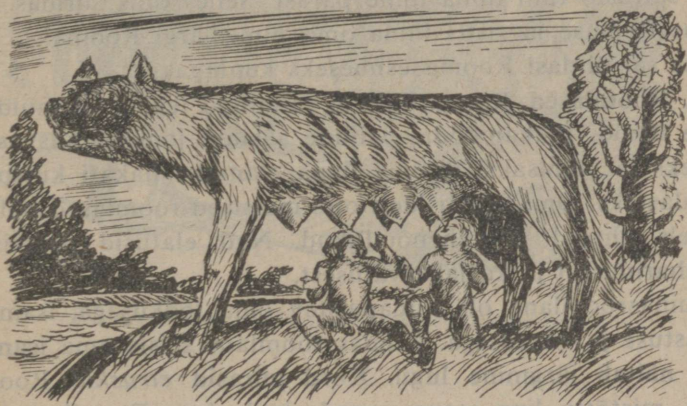
Vana-Itaalia.

latiinide keel — ladina keel — sai selle hiiglariigi keeleks. Seda keelt õpitakse veel praegugi koolides.

45. Muistend Rooma linna asutamisest. Muistendi järgi olevat Rooma linn asutatud a. 753 e. Kr. Hukkuvast Troojast

olevat pääsnud põgenema vapper *Aeneas* ühes oma väikese pojaga. Pikkade eksisõitude järel jõudis *Aeneas* viimaks *Laatiumi* ja jäi siia latiinide keskele elama. Ta sai siin hästi läbi, tema poeg sai siin koguni kuningaks, tema järeltulijad valitsesid siin mitu põlve õnnelikult. Kuid siis tuli tüli.

Üks kuri sugulane kõrvaldas troonilt õige kuninga ning paigutas tema tütre *Rea-Silvia* templisse preestrinnaks. Sellisena

Romulus ja Remus emahundi all.

ei tohtinud *Rea-Silvia* abielluda. Nii mõtles kuri sugulane endale trooni kindlustada. Kuid seal ilmus *Rea-Silvia* juurde sõjajumal *Mars* ja abiellus temaga. Sellest abielust sündisid kaksikud *Rómulus* ja *Rémus*.

Kui uus kuri kuningas sellest kuulis, käskis ta poisid hukata. Ent teenijal, kes seda ülesannet pidi täitma, oli hea süda. Ta pani lapsed moldi ja laskis *Tiberi* jõkke, lootes, et saatus ise juhib nad vastu heale või halvale. Lained ajasid molli kaldale ühes lastega, kes haledasti nutsid. Seda kuulis emahunt, kes

läks neid vaatama. Nähes väikesi lapsi muutus hundi süda pehmeks ja ta hakkas neid imetama. Hiljem võttis nad enda juurde keegi karjane, kes kasvatas nad tublideks meesteks. Kui Romulus ja Remus oma päritolu kuulda said, otsustasid nad vanaisa uuesti troonile aidata ning kurja kuningat karistada. Ja tegidki seda. Tänutäheks selle eest andis vanaisa neile maatüki sealt kohast jõe äärest, kust nad olid leitud, ja lubas neile sinna linna asutada. Romulus ja Remus asutasidki linna, kuid sattusid tülli linna nime pärast. Selles tülis surmas Romulus Remuse ja ristis linna oma nime järgi Roomaks. Romulus sai ühtlasi Rooma esimeseks kuningaks.

46. **Roomlased.** Rooma linn ei valminud tegelikult muidugi mitte üleöö. Pikkamööda, paljude aastate jooksul kasvas ta suureks ja võimsaks. Rooma linna elanikke hakati kutsuma roomlasteks. Oma eluviisidelt olid muistsed roomlased põhjamaiselt lihtsad ja vähenõudlikud. Nad elatusid peamiselt põlluharimisest ja karjakasvatusest.

Muinasroomlane oli silmapaistev oma töökusega, isamaa-armastuse ja vaprusega. Kuidas roomlane seisis oma isamaa eest, näitab järgmine lugu. Kord piirasid *etruskid* Rooma linna, mistõttu linn sattus suurde hädaohtu. Et sellest oma kaaskodanikke päästa, otsustas noor roomlane *Mucius* (muutsius) minna vaenlase laagrisse ja hukata etruskide kuningas. Kuid ta ei tundnud kuningat ja tappis ühe ta ametnikest. Ta vangistati ja viidi etruskide kuninga ette, kus ta mehiselt lausus: „Olen roomlane ja tahtsin tappa isamaa vaenlase. Ei õnnestunud see minul, siis teevad seda teised.“ Kui kuningas seejärel ähvardas ta ära põletada, kui ta ei anna teada oma kaaslast, astus *Mucius* tule juurde ja pistis kõhklematult oma parema käe tulle. Seejuures ei olnud ta näos näha ainustki tundemärki valust, ehk küll ta parem käsi söestus. Seda nähes oli kuningas väga imestunud ja laskis julge noormehe ära minna karistamatult. Ta tegi roomlastega rahu ja lahkus

Rooma noormees Mucius etruskide kuninga ees.

linna alt. — Nii päästis Rooma linna vapper Mucius, keda hüüti hiljem „Vasakkäeliseks“.

Rooma perekonnapeaks oli isa, kelle sõna pidid vastuvaidlematult kuulma nii naine kui ka lapsed. Naine aitas meest ta väliste tööde juures, aga ta peamureks olid siiski kodused tööd ja laste kasvatamine. Roomlane pidi sirguma tugevaks ja terveks meheks, kelle hinges elasid ausus ja kodumaa-armastus.

47. **Rooma jumalad.** Nagu kreeklased, nii austasid ka roomlased mitut jumalat. Nende peajumal *Jupiter* oli taeva ning maa valitseja, jumalate, inimeste ning Rooma riigi saatuse juhtija. Sõjajumal *Mars*, Romuluse ja Remuse isa, sellega Rooma kuningate esivanem, oli Rooma linna eriline kaitse-

jumal. Armastuse vahekordi korraldas võluv *Veenus*, keda saatis poisikene *Aamor* vibu ja nooltega. Tahmane sepp-jumal *Vulkaanus* töötas oma sellidega tuld purskavas mäes. — Ja hulk teisi jumalaid leidis austust roomlaste poolt.

Et jumalaile tänu avaldada ning nende poolehoidu võita, tõid roomlased neile *ohvreid*. Ohverdamine ning palvetamine toimus kindlate kommete järgi, sest kardeti, et muidu ei meeldi see jumalaile. Muidugi tundsid täpselt neid kombeid ainult preestrid. Nad pidid teadma, mis päeval ohverdada, millist looma ja kuidas surmata, kuidas lahata, millised looma kehaosad ise süüa ja millised jumala auks põletada, et need suitsuna taevasse tõuseksid.

Teised preestrid jälle püüdsid jumala tahet ning tulevikku teada saada ja *ennustada*. Nad tegid seda lindude lennu ja hääliitsuse või ohvrilooma sisikonna järgi või mõnel muul viisil.

48. **Rooma vabariigi valitsemine.** Esialgu oli Rooma riigi eesotsas kuningas, kuid *a. 510 e. Kr.* ajasid roomlased tolleaegse kuninga minema, sest ta oli liig uhke ja ülbe mees. Siitpeale jäi Rooma kauaks ajaks *vabariigiks*. Riigivalitsemine läks nüüd senati, rahvakoosoleku ja konsulite kätte.

Senat oli eriline nõukogu, mis koosnes 300 tähtsast mehest (patriitsist). Need jäid ametisse kogu eluajaks. Kõigis olulistes küsimustes oli senatil kaaluv sõna ütelda. Ta valmistas ka seaduseelnõud, mis läksid rahvakoosolekule kinnitamiseks.

Rahvakoosolekust võtsid osa kõik mehed, kes olid sõja-teenistuskohuslikud. Seal otsustasid nad sõja ja rahu üle, võtsid vastu uusi seadusi, valisid ametnikke jne.

Senati näpunäidete järgi valitsesid riiki kõrgemad ametnikud, kelledest kõige tähtsamad olid *konsulid*. Neid oli kaks. Konsulid mõistsid kohut, juhtisid sõjaväge, kutsusid rahvakoosolekuid kokku jne. Ametikäikudel saatsid neid kohtu-teenrid, kes väljaspool linna kandsid õlal kepikimpu, milles

Rooma sõdureid, kohtuteener ja konsul.

kirves oli. Linnas aga võtsid nad kirve kepikimbust välja. Nii võis igaüks näha, et konsul linnas tohtis karistada kodanikku ihunuhtlusega, aga väljaspool linna müüre võis ta inimesel karistuseks lasta ka pea maha raiuda.

49. **Rooma seisused: patriitsid ja plebeid.** Roomas polnud kodanikud kaua aega ühesuguste õigustega. Täielised õigused olid ainult ülema seisuse liikmel, keda kutsuti *patriitsideks*. Ainult nemad võisid saada senaatoreiks, mitmesuguseiks riigiametnikeks ja preestreiks. Kõigist sääraseist õigustest olid aga ilma jäetud alama seisuse liikmed, keda kutsuti *plebeideks*. Kohustusi riigi vastu täitsid nad nagu patriitsidki, makstes makse ja võttes osa sõdadest. Sellise olukorraga ei tahtnud plebeid enam leppida; nad lahkusid kord hoopis Rooma linnast, minnes mõne kilomeetri kaugemale *Pühale mäele*. Sinna tahtsid nad endale uue linna asutada.

Patriitsid said kohe aru, et plebeisid ei või lasta ära minna, sest seega kaotaks Rooma hulga töövõimelisi inimesi. Nad saatsid oma saadiku plebeide juurde ja töötasid plebeidele

järeleandmisi teha. Viimased pöördusidki lepitatult Rooma tagasi. Siitpeale said plebeid õiguse valida oma õiguste kaitseks erilisi ametnikke, keda kutsuti *rahvatribuunideks*. Tribuunid käisid senati koosolekuil, ja kui seal mõnd küsimust taheti plebeide kahjuks otsustada, siis ütlesid nad: „*Veto!* — Ma keelan.“ Seega oli otsus seisma pandud. Säärase mehe korter pidi olema lahti ööd ja päevad, nii et abivajaja pleibei alati sisse pääseks. Tribuuni isik oli tema ameti ajal puutumata; kes teda solvas või mõnel muul viisil kallale tungis, see langes raske karistuse alla. — Plebeide ja patriitside võitlus kestis küll pikka aega, kuid viimaks said plebeid siiski samad õigused, mis olid patriitsidelgi. Sisetüli kustumisega nende vahel tugevnes Rooma linnriik veelgi. Ta oli võimeline mitte ainult ennast kaitsma, vaid ka teisi alistama.

50. **Itaalia alistamine.** Roomlased olid vaprad ja kartmatud. Sõtta läksid kõik terved meeskodanikud 17—46-nda eluaastani. Sõduri relvadeks olid mõõk ja oda, kaitseks kanti kilpi, kiivrit ja sageli ka raudriiet. Sõjavägi jagunes *leegionidesse*, mille suurus oli 3000—6000 meest. Kord sõjaväes oli range, iga sõdur pidi ülemuse käsku täpselt täitma.

Ränkades heitlustes lõid roomlased *etruskid* tagasi ja vallutasid lõppeks nende maadki. Ränk oli ka võitlus Põhja-Itaalias elavate *gallialastega*. Gallialased olid juba pealtnäha hirmuäratavad: nad olid pikad mehemürakad, nägudel ristirästi haavaarmid, nina all tolknesid suured vurrud, laubal paksud juuksesalgad. Tormates metsiku kisaga roomlaste kallale hävitasid gallialased nende sõjaväe ühes välilahingus peaaegu täiesti. Roomlased põgenesid kabuhirmus Rooma linnast ja ainult südalinna kindlusse *Kapitooliumi* jäi salk julgeid mehi. Kord oli seegi nende kätte langemas; vahisõdurid olid magama jäänud selleks ajaks, kui gallialased hakkasid üle müüri ronima. Seda aga kuulsid jumalaile pühendatud haned ja äratasid oma kisaga roomlased. Nüüd tõrjuti gallia-

lased tagasi. Viimaks jõudis gallialastel nälg kätte ja nad olid valmis ära minema, kui roomlased maksavad neile 1000 naela kulda. Roomlased nõustusid ja kuld kanti gallialaste kaalule. Gallialased aga tarvitasid vale kaaluvihete. Kui roomlased sellele nende tähelepanu juhtisid, viskas gallialaste väepealik oma mõõga vihtide poolele veel lisaks ja hüüdis uhkesti: „Häda võidetuile!“ Samal ajal aga tormas Rooma väepealik uue sõjaväega linna ja lõi gallialased sealt välja.

Pärast gallialaste hädaohust vabanemist puhkes roomlastel võitlus teiste itaalikutega. Roomlased võitsid needki.

Kestvat võitlust tuli roomlastel pidada ka Lõuna-Itaalias asuvate kreeklastega, kuid siingi jäid nad võitjaks. Nõnda langes nende kätte kogu poolsaar.

Nüüd oli Rooma riik juba nii tugev, et võis julgesti vastu astuda ka kartaagolastele.

51. Kartaago ja Rooma. Puunia sõdade algus. Kartaago oli võimas kaubalinn, mis asetses sügava lahe kaldal. Ta oli alistanud endale maid ligemal ja kaugemal ja oma suure sõjalaevastikuga valitses ta kogu Vahemerd. *Kartaagolased olid semiidi tõugu rahvas* (nagu juudidki), tegelesid äritsemisega, aga sõtta enda eest saatsid alistatud maadest värvatuid. Kui kartaagolased tahtsid oma võimu Sitsiilia saarel laiendada hakata, astusid roomlased neile vastu. Nii puhkesid sõjad, mis arenesid võitluseks elu ja surma peale põhjamaise Rooma ja semiitliku Kartaago vahel. Et roomlased kutsusid kartaagolasi puunlasteks, siis kutsutakse ka mainitud sõdu *Puunia sõdadeks*.

Sõda algas a. 264 e. Kr. Roomlastel oli siin kohe edu ja nad vallutasid peaaegu kogu Sitsiilia saare. Varsti selgus aga roomlastele, et kartaagolasi ei saa lõplikult võita ilma sõjalaevastikuta. Ei ole võimalik pääseda üle mere Kartaago kallale, enne kui pole Kartaago sõjalaevastik hävitatud. Visalt hakkasid roomlased tööle ja ehitasid endale üsna lühi-

kese aja jooksul hulga sõjalaevu. Oma laevad varustasid nad eriliste langevate sildadega, mida kartaagolastel polnud. Kui vaenlase laev ligidale tuli, lasti see sild alla langeda, nii et silla raudkonksud tungisid vaenlase laeva ääresse. Ja nüüd läksid rooma sõdurid vaenlase laeva laele ning võitlesid seal nagu kuival maal. Niisuguste sõjalaevadega saavutasid roomlased mitu võitu merel, nii et esivõim läks seal hoopis nende kätte.

52. **Hannibali sõjaretk.** Meresõjas nõrgenenud Kartaagol õnnestus vallutada Hispaania. Sealt saadi rohkesti hõbedat hõbekaevandustest, aga ka mehi sõjameesteks.

Eriti väljapaistvaks Kartaago väepealikuks kujunes mees, kelle nimi oli *Hannibal*. Ta oli juba noorena vandega töötanud roomlaste vaenlaseks jääda kuni surmani ja pidas sellest ka kinni. Ta silmapaistvad väejuhi-anded tegid tast Roomale väga ohtliku vastase. Hannibal arvas, et Rooma lõplikuks võitmiseks tuleb tungida Itaaliasse, ja hakkas seda mõtet ka teostama. Aastal 218 e. Kr. kevadel alustas ta teekonda His-

Hannibal läheb üle jõe.

paaniast, mis viis läbi Lõuna-Prantsusmaa Alpide jalale. Hir-muga vaatasid sõdurid eneste ees seisvaid kõrgeid mägesid, millede tipud särasid igavesest jääst ja lumest. Kas suudetakse neid ületada? Suudeti siiski, kuigi raskete kaotustega. Tuhandete viisi oli langenud mehi kuristikesse, samuti ka loomi ja moonavoore, nii et pool ta sõjaväest oli hukkunud. Põhja-Itaalias täiendas ta oma sõjaväge gallialastega ja ruttas siis edasi lõunasse. Roomlased katsusid vaenlast küll peatada, said aga seejuures korduvalt lüüa. Kord õnnestus neil Hannibal siiski ühes mäekitsuses ümber piirata, kuid siis päästis Hannibal end kavalusega. Ta laskis mõnesajale härjale haokoo sarve otsa kõita ja põlema süüdata. Siis aeti härjad vastu mäge roomlaste poole. Roomlased arvasid, et vaenlane sealt katsub mäekitsusest välja pääseda, ja ruttasid vastu. Hannibal aga lahkus ühes sõjaväega mäekitsuse vastasküljest.

Aastal 216 ründasid roomlased Hannibali Lõuna-Itaalias *Cannae*- (kannä) nimelisel väljakul. Kuigi roomlastel oli seal 80 000 jalameest ja 6 000 ratsanikku, Hannibalil 40 000 jalameest ja 10 000 ratsanikku, said roomlased ometi lüüa. Mõni aeg selle järel ilmus Hannibal hoopis Rooma alla. „Hannibal on värava taga!“ kõlas hirmuhüüd Roomas. Kuid Rooma senaatorid uskusid kindlasti võidusse ega lasknud end ka nüüd kohutada. Nad mõistsid õieti, et Hannibal on palju mehi kaotanud ega suuda seetõttu enam suurt korda saata. Hannibal tundis ise oma nõrkust ja lahkus Rooma alt. Samal ajal kui Hannibali sõjaline jõud järjest nõrgenes, saamata seejuures välisabi, hakkasid roomlased saadud löökidest toibuma. Nad vallutasid Kartaagolt Hispaania ja purjetasid siis sõjaväega Kartaago külje alla. Kartaagolased kutsusid nüüd Hannibali koju oma kodulinna kaitsma.

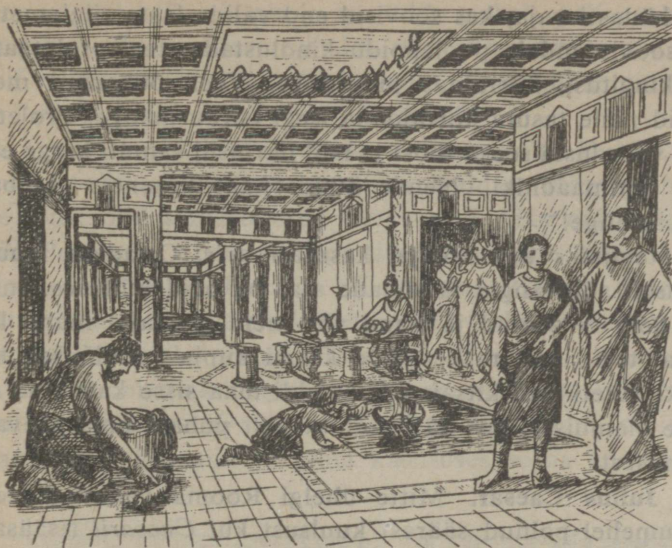
53. Puunia sõdade lõpp. Kuigi Hannibal nüüd koju ruttas, sai Kartaago sõjavägi ometi roomlastelt lüüa. Hannibal pidi põgenema ja surmas enda võõrsil. Kuid roomlasi ei rahul-

danud paljas võit. Üks kõnemees Rooma senatis lõpetas iga ettekande sõnadega: „Pealeselle arvan, et Kartaago tuleb täiesti hävitada.“

See roomlaste kavatsus ühendas kõik kartaagolased viimse jõuga vastu panema. Muidu mugavust armastavad kaupmehed harjutasid relvade käsitsemist. Ööd ja päevad kees palavikuline ettevalmistus vaenlasele vastuastumiseks. Parandati linna müüri ja ehitati kiviheite-masinaid, valmistati ode, kilpe, mõõku, vibusid ja nooli. Naised lõikasid oma juuksed maha ja keerutasid neist vibunööre. Säärast vastupanu roomlased siiski ei oodanud. Kolm aastat piirasid nad Kartaagot. Alles a. 146 e. Kr. õnnestus linna sisse tungida. Nädala kestsid seal võitlused, kuni langes ka Kartaago viimne kants — kindlustus südalinnas. Kartaago väejuht sattus vangi. Ta abi-kaasa hüppas põlevasse templisse, et hukkuda ühes kodulinna. Hulga aega põles uhke Kartaago ja siis oli ta varemeis. Rooma senat laskis linna asemegi üles kända, soola peale külvata ja koha needuse alla panna. Nii oli võitnud põhjamaiste roomlaste viisadus ja sõjaline tublidus.

54. **Rooma vabariik pärast suuri sõdu.** Pärast Kartaago hävitamist oli Rooma riik juba üsna suur. Talle kuulusid peale Itaalia veel Sitsiilia, Sardiinia ja Korsika saar ning Põhja-Aafrika ühes Hispaaniaga. Üheaegselt Kartaago vallutamisega võitsid roomlased ka Makedoonia ja Kreeka ja sõdisid edukalt veel Väike-Aasias. Neid maid, mis olid vallutatud väljaspool Itaaliat, hakati kutsuma *provintsideks* ja nende üle hakkasid valitsema erilised ametnikud.

Rooma suurenemisega suurenes ka vahe rikaste ja vaeste vahel. Rida väeülemaid ning riigiametnikke oli endale sõja ajal suuri varandusi kogunud ja seega väga rikkaks läinud. Nende käes oli maal suuri mõisu ja linnas ilusaid maju, nõnda et nad muretult võisid elada. Seega oli tekkinud rikas rahvakklass, mille liikmeid hakati kutsuma *optimaatideks*, s. o.

Rooma optimaadi kodu.

parimateks. Nende kätte läks aja jooksul kogu riigi juhtimine.

Samal ajal aga jäid talupojad järjest vaesemaks. Sõjad mõjusid laastavalt nende majapidamisele. Paljud talupidajad langesid võlgadesse ja pidid võlgade katteks andma oma maa suurmaaomanikele. Sel viisil kahanes talude arv üsna silmapaistvalt, ning optimaadid rikastusid. Paljud vaesunud talupojad läksid linna, lootes sealt teenistust leida, kuid ka seal ei vajatud nende tööd, sest seal tegid raskema töö orjad. Vaesunud talupoegadele lisanes linnas veelgi tööta inimesi, mis kokku moodustas vaese rahvaklassi. Selle kihi liikmeid kutsuti *proletaarlasteks*. Et nad isiklikult täiesti vabad olid, võisid nad osa võtta ka rahvakoosolekuist. Seal läks neid optimaadid

tidel hädasti vaja, kes soovisid end valida lasta riigiametisse. Kes soovis endale poolehoidu kindlustada, tegi proletaarlastele kingitusi, korraldas pidusööke. Veel jõukamad mehed lasksid neile tasuta korraldada isegi tsirkusmänge. Proletaarlasted võõrdusid seega tööst ja nad harjusid samuti kerge eluga nagu optimaadidki. Nende hüüdsõnaks kujunes: „Leiba ja tsirkusmänge!“

Töötegijaiks aga kõikjal kasutati *orje*. Orjadeks muudeti tavaliselt sõjavangid ja sõdade ajal oli neid külluses. Inimeseks neid ei peetud ja isand võis neid igal ajal maha lüüa. Päeval tegid nad rasket tööd karmi kupja sundimisel, kuna ööseks suleti nad kitsaisse, pooleldi maa sisse kaevatud niiskeisse elamuisse, kus nad said vaevalt puhata oma päevasest väsimusest.

55. **Julius Caesar.** Mitte ühelgi Rooma vabariigi aegsel võimumehel polnud säärast kuulsust kui *Caesaril* (tsääsaril). Ta oli sündinud kõrgest soost ja omas väga häid vaimuandeid. Seejuures oli ta silmapaistvalt iseteadev ja auahne mees, mida näitavad järgmised lood. Olles kord reisil, sattus ta meriröövlite kätte vangi. Need teadsid, et on tegemist tähtsa mehega, ja nõudsid temalt vabastamise hinnaks üsna kõrget lunaraha. Vaevalt oli aga Caesar seda kuulnud, kui ta kõikidele üllatuseks lausus: „Nii vähe minusuguse mehe eest! Vähimalt poole peate rohkem nõudma.“ Seejuures ei käitunud ta laeval sugugi kui vang, vaid nagu vaba mees. Ta ähvardas meriröövlid koguni hukata, pärast seda kui ta on vabaks lastud. Viimased muidugi naersid selle üle. Oli aga lunaraha tasutud ja Caesar vaba, sõitis ta tõepoolest paari laevaga röövleile järele, vangistas nad ja laskis nad risti lüüa.

Roomas oskas Caesar suure osavusega võita rahva poolehoidu ja armastust. Ta pidas rahva kasuks tuliseid kõnesid, korraldas rahvale hiilgavaid pidustusi ja lõbustusi tsirkuses ning laskis tasuta vilja jagada. Caesari heldus ja pillavus olid

suuremad kui kellelgi teisel; see kõik maksis palju raha, ja Caesar oli varsti suurtes võlgades. Aga niipea kui ta end turuplatsil näitas, ümbritses teda juubeldav rahvahulk ning siit-sealt kostsid hüüded: „Tervist, Caesar!“

56. **Caesar saab ainuvalitsejaks — monarhiks.** Kuid Caesar polnud Roomas ainuke, kes võimu ihaldas. Mõnelgi mehel peale tema olid samasugused kavatsused. Üks neist oli väepealik *Pompeius*. Esialgu leppisid mehed omavahel kokku. Pompeius sai maavalitsejaks Hispaanias, Caesar praegusel Prantsusmaal. Viimast ala kutsuti tollal *Galliaks*. Sellest kuu- lus tollal Roomale ainult väike osa. Caesar alustas varsti sõda sealsete elanikkudega ja pärast mitme aasta möödumist oli alistatud kogu Gallia. Caesarist oli saanud seejuures silmapaistev väepealik ja tema käsutuses seisis hästi välja-

Caesar sõidab võitjana Rooma (triumfikäik).

Caesari tapmine a. 44 e. Kr.

õpetatud sõjavägi. Selline olukord tekitas kartust ja kadedust Pompeiuses ja senatis. Kardeti ilmselt, et Caesar tahab sõjaväe eesotsas Rooma tulla ja võimu enda kätte võtta. Seejärest nõudsid senat ja Pompeius Caesarilt, et ta oma sõjaväe laiali saadaks ja siis Rooma tagasi pöörduks. Seda Caesar muidugi ei teinud. Ta astus oma väehulkade etteotsa ja alustas rünnakut Rooma peale. Pompeius ja ta pooldajad põgenesid. Üks maa-ala teise järele langes nüüd Caesar'i kätte. Lõõnud Pompeiuse vägesid otsustavalt, oli Caesar'i võit kindel.

Nõnda oli kogu võim Rooma riigis läinud Caesar'i kätte, temast oli saanud *ainuvalitseja* — monarh. Oma võimu püüdis ta kasutada kõigiti rahva huvides. Ta hoolitses suuresti selle eest, et inimesed tööd saaksid. Selleks hakati tegema uusi

teesid ja mitmesuguseid ehitusi. Tema laskis ka parandada kalendrit ja pani selle maksma. Meil on tuntud see tänapäevani vana kalendri nime all. Veel nüüd kannab ta sünnikuu tema nime järgi Juliuse ehk juulikuu nimetust.

Kuid hoolimata rahvale kasutoovast tegevusest oli Caesaril *palju vaenlasi*. Oli rida isikuid, kes vihkasid ainuvalitsust ja nägid Caesaris vabariigi hävitajat. Senaatorite keskel tekkis vandeselts Caesaris hukkamiseks. Kui siis Caesar kord jälle tuli senati koosolekule, tungisid vandeseltslased talle pistodadega kallale. Igaüks neist andis talle ühe hoobi. Caesar püüdis esialgu end küll kaitsta, aga kui ta nägi vandeseltslaste hulgas ka Brutust, keda ta oli pidanud oma sõbraks, hüüdis ta: „*Ka sina, Brutus!*“ ja loobus kaitsmisest. Seejärel tõmbas ta endal mantlihõlma üle pea ja langes 23 haavaga surnult maha. See oli a. 44 e. Kr.

Need, kes kavatsesid Caesaris tapmisega ainuvalitsust kõrvaldada ja rahva poolehoidu leida, pettusid oma lootustes. Caesaris mõrtsukad pidid põgenema. Uueks ainuvalitsejaks sai Caesaris kasupoeg, keda hakati kutsuma *Augustuseks*. Kõiki ainuvalitsejaid hakati Caesaris järele caesariteks = keisriteks hüüdma. Nii saigi alguse Rooma keisririik.

57. Keiser Augustus. Augustus elas üsna lihtsal viisil. Ta käis Rooma tänavail jala, kusjuures kodanikud võisid teda vajaduse korral kinni pidada ja kõnetada. Kui ta nägi mõnd kodanikku palvekirjaga, peatus ta, et ise see vastu võtta. Reisidelt tuli ta linna harilikult kas hommikul vara või õhtul hilja, et sel viisil pääseda pidulikust vastuvõtust.

Augustus oli *rahuarmastav valitseja*, kelle meelest riik juba küllalt suur oli. Riigi piiriks oli idas Eufraati jõgi, lõunas Sahara kõrb, läänes Atlandi ookean ja põhjas Doonau ja Reini jõgi. Elanike arv ulatus Rooma linnas miljonini. See tõttu oli tänavail liiklemine väga eläv. Eriti kitsaks kippus jääma turuplats ehk *foorum*. Seal võidi näha inimesi üsna

mitmesuguseist rahvusist. Roomlaste kõrval oli kreeklasi, egiptlasi, gallialasi, germaanlasi jt. Augustus laskis korrastada linna ja püstitada uusi ehitusi.

Augustus hoolitses ka Rooma provintside heaolu eest. Ta tutvus isiklikult kõigi laialdaste maa-aladega ja nõudis, et igal pool õigus ja kord valitseksid. Liiklemise hõlbustamiseks laskis ta ehitada häid teid ja sildu. Teadete ja ametnike edasi-toimetamiseks lõi ta alalise postiühenduse.

Augustuse tegevus leidis üldist tunnustust. Kõikjal austati teda kui pooljumalat. Talle ehitati altareid ja templeid ning pärast surma arvati ta jumalate hulka.

Keiser Augustuse ajal sündis Palestiinas *Petlema* linnas *Jeesus Kristus*. Kristuse sündimine moodustab ajaarvamises keskpunkti. Nii ütleme, et Augustus hakkas valitsema a. 31 e. Kr. ja suri a. 14 p. Kr.

58. Roomlaste lõbustused. Kreeklased harrastasid innukalt näitekunsti. Roomlased vaatasid meelsamini igasuguseid võistlusmänge.

Heameelega viibisid nad näiteks *tsirkuses*, kus korraldati võiduajamisi hobustega. Suure põnevusega jälgis rahvas metsikut kihutamist kahe rattaga vankreil, mille ette oli rakendatud neli hobust. Võitjat tervitati tormiliste poolehoiuhüüetega. Võidutasuks sai ta hõbedast pärja, palmioksa, kalleid riideid ja mõnikord rahagi.

Veel suurema põnevusega vaatlesid roomlased etendusi *amfiteatris*. Amfiteatri peaosaks oli piklik võitlusväli, mida igast küljest ümbritsesid trepistikuna tõusvad istmete read. Need olid määratud vaatajaile. Amfiteatris võitlesid kiskjad loomad omavahel, kuid tihti pidid ka inimesed nendega võitlema. Eriti põnevalt aga vaatasid roomlased neid võistlusi, mis toimusid relvastatud inimeste vahel elu ja surma peale. Sääraseid võitlejaid kutsuti *gladiaatoreiks* ja nad olid tavaliselt tugevad orjad. Võitluse oskuse omandasid nad erilistes koo-

lides. Paariviisi, sageli hõbedast relvadega ilmusid nad võitlusväljakuile ja hüüdsid keisrile: „Tervist, Caesar, surmaminejad tervitavad sind!“ Võitlus toimus paariviisi, mees mehe vastu. Mõnikord oli üks neist varustatud raudrüü, kilbi ja lühikese mõõgaga, teine aga ainult võrgu ja kolmeharulise hargiga. Võrku püüdis ta vastasele üle pea visata, et oma vastast siis

Gladiaatorid võitluses metsloomadega.

hargiga surmata. Enne aga kui võitja maas lamavale kaotajale surmahoobi andis, vaatas ta üles rahva poole. Kui pealtvaatajad pöörasid oma käe nii, et põial seisis ülespoole, oli kaotaja päästetud; oli aga põial pööratud allapoole, siis oli see surmamise märgiks. Tavaliselt pöörasid roomlased pöidla ikka allapoole, sest neil polnud kaotaja vastu mingit huvi. Ainult mõni eriti vapper mees pääsis eluga.

Ka *supelasutused* olid roomlastele tähtsaiks lõbustuspaiguks. Neis toredais ehitusis veetsid nad pooli päevi. Seal võimeldi, mängiti palli ja supeldi. Pealeselle lasti end orjade poolt

võida lõhnivate salvidega ja viideti aega sõpradega vesteldes. Supelsaalides oli võimalik imestella kauneid kujusid, mis sinna olid välja pandud, kuulata koguni luuletajaid ja õpetlasi.

59. **Ristiusk.** Ristiusu rajajaks oli *Jeesus Kristus*. Ta rändas Palestiinas, juutide kodumaal, paigast paika ja kuulutas ainujumalat, kes on nähtamatu. Ta lohutas murest murtud inimesi ja kinnitas, et Jumalal on lõpmatu palju armastust kõikide vastu. Tema ees on kõik ühetaolised, olgu rikkad või vaesed, orjad või isandad. Kui Jeesuselt kord küsiti, milline on suurim põhimõte, mille järgi inimesed peaksid elama, vastas ta: „Armastage Jumalat üle kõige ja oma ligimest nagu iseennast!“ Jeesuse kõnedel oli imeväärne mõju, ja mõtted, mida ta kuulutas, on jäänud kulumatult kõrgeks kuni tänapäevani. Aja jooksul kogunes tal palju pooldajaid, aga veel rohkem vastaseid, eriti kohalike juudi preestrite ja suurnike hulgas. Need süüdistasid Jeesust mässukavatsuses, sest ta jutlustavat omast riigist. Nad ei tahtnud mõista, et Jeesus oli ütelnud: „Minu riik ei ole mitte seitsinatsesest maailmast.“ Juudi preestrid nõudsid Jeesuse ristilöömist ja see teostuski.

Jeesuse õpetusega olid esialgu vähesed tuttavad, kuid siiski levis see üha enam. Selleks aitas kaasa elav läbikäimine Rooma riigi rahvaste vahel ja pettumine endisis jumalais. Tuhandete viisi kasvas ristiusu pooldajate arv just vaeseis ja rõhutatud rahvakihtides. Neile oli suureks lohutuseks õpetus inimeste ühetaolisusest Jumala ees ja paremast elust pärast surma.

60. **Kristlaste tagakiusamine.** Ristiusk ei saanud kaugeltki levida rahulikul teel. Roomlased olid küll võrdlemisi sallivad teiseusuliste suhtes, kuid ometi nõudsid nad kõigilt teatavate kommete täitmist. Kristlased aga püüdsid neist kombeist kõrvale hoiduda. Nad ei tahtnud keisrile anda jumalikku au, kohtus vanduda rooma jumalate nimel jne. Nad ei käinud ka veriseid võitlusi amfiteatris vaatamas ja püüdsid kõrvale

hoiduda sõjaväeteenistusest, leides, et tapmine pole kooskõlas ristiusuga.

Rooma keisril tekkis seetõttu arvamine, et nad on riigi vaenlased, ja mitmed hakkasid neid taga kiusama. Kristlased löödi risti, visati kiskjate loomade ette, põletati jne. Eriti kuulsaks sai selle poolest keiser *Nero*. Kuid kõik need karmid abinõud ei andnud siiski oodatud tulemusi. Inimesed otse igatsesid surra usu pärast kannatajaina. Neil oli kindel usk, et nad seega pärivad igavese õndsuse hauataguses elus. Taga-kiusamise ajal ristiusuliste arv koguni kasvas. Ööpimeduses koguneti kuhugi metsa või varemeisse, et seal ühiselt palvetada ja üksteist lohutada.

61. **Ristiusu võit.** Et kristlaste arv oli aegamööda üsna suureks kasvanud, polnud ristiusku enam lootust hävitada. Keiser *Constantinus* (konstantiinus) sai sellest aru ja a. 313 andis ta neile *usuvabaduse*. Hiljem ta soodustas ristiusku veel mitmel viisil. Ta asutas kirikuid ja vabastas vaimulikud maksudest. Ühtlasi määras ta nädala esimese päeva pühapäevaks, mis on sellisena säilinud tänaseni. Aastakümneid hiljem saavutas ristiusk lõpliku võidu. Nimelt tunnustati ta ainsaks lubatud usuks Rooma riigis.

62. **Rooma riigi langus.** Kui Rooma kasvas maailmariigiks, haaras ta enda alla õige mitmesuguseid rahvaid, nii põhjamaalasi kui ka võõraid lõuna- ning idamaa rahvaid. Siin elas roomlaste kõrval kreeklasi, gallialasi, egiptlasi, kartaagolasi. Üha rohkem voolas Rooma linna sisse juute. Sõlmiti rohkesti segaabelusid. Põhjamaiste roomlaste verepuhtus läks kaotsi, sellega muutusid ka rahva omadused. Roomlaste senised karged elukombed, töökus ja usklikkus kadusid; omandati teistelt uusi harjumusi ja mõtteid; roomlaste keskel levis lõbutsemise ja kerge elu iha. Ja lõbusid ning kerget elu võimaldasid Rooma kuhjuvad rikkused. Roomlased muutusid lodevaks ja loiuks, kergemeelseks ja hooletuks. Töö oli orjade mure.

Rooma maailmariik ja tema jagunemine.

Roomlased vaid elasid päevast päeva nii lõbusasti kui sai. Isegi sõtta ei mindud — selleks palgati nüüd sõdureid, sest rikkust ju oli. Nii võõrdusid roomlased ka võitlusest, isamaarmastus vaibus ningustus. Võõrad palgasõdurid valisid keisriks sageli võõraid inimesi. Sageli oli valitud palju keisreid korraga, puhkesid võitlused ja kodusõjad, töö ning kaubandus jäid soiku. Nii oli Rooma riik küps langemiseks. Ta jagunes algul kahte ossa: *Lääne-Rooma riik*, pealinn Rooma, kus riigikeeleks oli ladina keel, ja *Ida-Rooma riik* ehk *Bütsants*, pealinn Konstantinoopol, kus riigikeeleks sai kreeka keel. Nendest Ida-Rooma riik püsis veel 1000 aastat. Lääne-Rooma riik aga varises kokku germaanlaste ees rahvasterännu keerises. Aga mainitud sündmustega algab juba keskaeg.

GERMAANLASED JA NENDE RIIGID.

63. **Germaanlased.** Meie kuulsime niisiis, et kreeklased ja roomlased olid mõlemad põhjamaised rahvad, kes olid tulnud „kaugeilt põhjamaalt“. Seal, põhjamaal olevat nad millalgi väga ammu ühes mitme teise rahvaga koos elanud, moodustades nagu mingi suure ühise rahva, keda me nimetame *indogermaanlasteks*. Indogermaanlaste algkodu oli praegusel Saksamaal ja Skandinaavias. Siin nad elasidki kaugeil ürgaegadel. Siit neist osa rändaski Kreekasse, Rooma, isegi Indiasse ja mujale. Seal kaugeil mail nad küll löid kõrge kultuuri, kuid segunesid siis teiste rahvastega, kaotasid oma puhtuse ning põhjamaise iseloomu ja sellega algas nende kultuurigi hääbumine.

Kuid mitte kõik indogermaanlased ei olnud omast algkodust kaugeile maile rännanud. Osa neist oli oma algkodusse, Saksamaale ja Skandinaaviasse, jäänud. Siin säilitasid nad oma põhjamaise iseloomu ja puhtuse ega segunenud võõraste rahvastega.

Neid algkodu ümbrusse jäänud indogermaanlasi me juba nimetame lihtsalt *germaanlasteks*.

Germaanlased olid elujõuline rahvas, kes levis siit kaugeemalegi. Rooma riigi hiilgepäevil asusid germaanlased juba Rooma piirist kuni Lääne- ja Musta mereni. Suurt ühist riiki nad küll ei moodustanud, vaid elasid *suguharude kaupa* lihtsat põhjamaist elu. Kuid germaanlaste lihtsusest ja killustatusest hoolimata ei suutnud suur ja vägev Rooma riik oma hiigla-sõjavägedega germaanlasi alistada ega maksustada, kuigi ta seda korduvalt katsetas. Milles peitus siis germaanlaste tugevus?

64. **Germaanlaste elu-olu.** Germaanlased olid suured ja tugevad inimesed, heledate juustega ja siniste silmadega. Nende koduks oli nelinurkne maja ühes kõrvalehitustega,

Germaanlased.

siin elas kogu *perekond*, seotud tiheda sõpruse ja truuduse läbi. Juba kihluse puhul oli germaani mees oma pruudile annetanud veise, valjastatud hobuse, kilbi, mõõga ja oda. Sellega oli ta tahtnud oma tulevaselt naiselt küsida: kas tahad olla minu kaaslaseks töö, rännul ning võitluses? Pruu oli kingid vastu võtnud, nagu vastates: jah, tahan olla sinu truu kaaslane! Ja nii nad jäid kokku surmani.

Kuid perekond ei elanud teistest eemal ega eraldatuna, ka majad polnud laiali pillatud, alati elati *koos külades*, kus perekonnad olid üksteisele sugulased. Algul linnu polnudki, külas toimus kogu elu. Siin tehti kõik tööd, siit saadeti välja kari, siit mindi põllule külvama või kündma, siin tegi küla-sepp mõõga ning oda, naine kudus kodus riide, mees sepi kodus adra ja äkke. Kuna germaanlased olid lihtsad ja vähe-

nõudlikud, polnud nende kodune töö külas kuigi laialdane ning raske. Selle õiendasid tavaliselt orjad naiste juhtimisel. Mees aga hoolitses kaitse eest, käis sõjas, koosolekul, pidas jahti metsloomadele ning püüdis kalu. Jäi vaba aegagi, kus mees võttis ette õlle ja kätte täringid. Mõnigi germaanlane mängis täringit kirglikult ning andunult, mängis mõnikord koguni maha oma relvad, riided, maja ning naise — ja isennastki vastasmängija orjaks. Meeleldi harrastati ka spordimänge, visati oda, hüpati üle mitme hobuse. Nii oma tuliselt vaimult kui ka tugevalt kehalt oli germaanlane nagu sõduriks loodud, võitlus teda ei kohutanud. Meeleldi läks ta sõtta. Sõja ja rahu küsimused otsustati suguharu-koosolekul.

Kui germaanlane oma kodukülas oli olnud lihtne talupoeg, siis ilmus ta *suguharu-koosolekule* juba kui sõdur. Siia tulid kõik vabad relvakandjad mehed kõigist suguharu maakondadest (maakonnad koosnesid mitmetest küladest). Koosolekut juhtisid ning ettepanekuid tegid tavaliselt üksikute maakondade ülemad ehk *vürstid*. Vürstid olid võitnud oma tarkuse ning osavusega teiste lugupidamise, ka koosolekul said nad austuse osaliseks. Kui ettepanek meeldis, siis raputasid koosolijad relvi; kui ei meeldinud, siis tõstsid nad valju lärmi. Üks tähtsamaid toiminguid koosolekul oli *relvade järelevaatus*. Järgemööda astusid mehed ette ja näitasid, kas nende mõök, oda ja kilp on võitluskorras. Lõppeks astusid ette kõige nooremad mehed, kellel veel relvi ei olnudki. Neile polnud neid veel usaldatud, hiljuti olid nad olnud veel poisikesed. Nüüd aga anti neile kätte kilp ja oda. Suure heameelega võtsid nad need vastu, tõotades neid auga kanda; uhkesti astusid nad nüüd meeste sekka.

Paljudki suguharu sõjaväkke vastuvõetud noortest astusid ühtlasi mõne *vürsti kaaskonda*: tuli ju vürstil mõnikord oma maakonna eest välja astuda ja ta vajas enda ümber julgeid ja vapraid mehi. Noor võis tema juures palju õppida, kuulsust

ning au omandada. Välja paistes võis ta siin tõusta vabade germaanlaste kõrgema rahvakihi — *aadli* — keskele, kuhu kuulusid ka vürstid. Aga vürsti sidus tema kaaskonnaga truudus elus ja surmas. Nagu vürst oma kaaskonna eest isalikult hoolitses, nii ei tihanud ka ükski kaaskondlane lahingust tagasi tõmbuda, kui ta vürst oli ohus. Üldise sõja puhul kuu-

Germaanlased rändamas.

lusid loomulikult ka vürstid oma kaaskondadega üldisse suguharu sõjaväkke. Sel puhul valiti siis ka suguharu-koosolekul üldine väejuht — *hertsog*. Hiljem kandis üldine juht *kuninga* nime.

Suguharu rahvakoosolekul tuli arutusele ka piinlikke küsimusi, mis täitsid kõiki põlastusega: *mõisteti kohut* väejooksikute, argpükside ja isamaa reetjate üle. Need süüalused olid murdnud truudust sõpruse ja isamaa vastu, neid ootas nende alatuse eest ka alatu karistus: nad talutati sooservale ja uputati soomülkasse. Nii sündis ka naistega, kes olid murdnud

truudust oma perele või mehele. Raputades relvi avaldas koosolek kiitust säärasele karmile, ent õiglasele otsusele.

Germaanlaste vaprus ja sõjakus kajastus ka nende usundis.

65. **Germaanlaste usund.** Nagu teisedki vana aja rahvad, austasid germaanlased paljusid jumalaid. Põhjamaise rahvana hindasid nad eriti kõrgesti valgust ja päikest, mille väliseks märgiks ehk sümboliks oli ring, ratas, või selle asemel lihtsalt tehtav *haakrist*. Taevast valitses, sõjas õnne ja võitu andis vägev *Wodan*, peajumal. Tal oli ainult üks silm, teise silma oli ta andnud selle eest, et sai kord tarkusallikast juua. Nüüd elas Wodan ülal taevas — *Valhallas*, ümbritsetud muist jumalaist ja kangelasist. Kui all maa peal sõdurid lahingumõllus vaprasti võitlesid, kihutasid Wodani soovil kaunid naisolendid — *valküürid* — tulistel ratsudel taevast alla ja üle võitlejate peade. Nad haarasid lahingus langenud sangari hinge sülle ja kandsid selle üles Wodani juurde Valhallas. Seal jatkasid kangelased oma elu, veetsid rõõmuküllaseid päevi, sõid tuel küpsetatud metslooma liha, jõid vahutavat mõdu ning pidasid vahetevahel omavahelisi võitlusi.

Äikeseilmaga kihutas äge *Donar* (Thor) üle taevalae kaarikul, mille ees olid tormakad sokud. Häda paharettidele, kus Donar neid nägi, — ta virutas kohe oma tulise imevasaraga, mis aga kohe jälle ta kätte tagasi kargas. Aga inimesed ütlesid ta kaarikupõrina ja vasara kohta: müristab ja lööb välku.

Ja paljusid teisigi loodusnähtusi austasid germaanlased. Metsades, järvedes, jõgedes elasid *haldjad*, maa all kopsisid päkapikumehed. Kaugel maailma ääre taga elasid hiiglased. — Kõiki oma jumalaid germaanlane küll austas, kuid ei alanud nende ees põrmuks. Ta sõlmis oma jumalatega ausaid lepinguid, nagu mees mehega, tõi oma jumalaile hiites ohvreid ja palus neilt selle eest kõike tarvilist. Aga templeid jumalaile ei püstitatud.

Nii elasid vabad germaanlased, kui hakkas tunda andma vägeva ja suure Rooma riigi naabus.

66. **Roomlased ja Armin.** Rooma riik oli paisunud suureks ja vägevaks, temasse olid kuhjunud tohutud varandused, temale olid alistatud väga paljud rahvad. Aga siiski ei piisanud sellest Rooma valitsejaile. Keiser Augustuse ajal otsustati germaanlased Rooma riigile alistada. Rooma väepealik *Varus* saadeti suurte sõjavägedega teele seda ülesannet teostama. Aga *Varus* oli õel ja halb inimene. Ta ei hoolinud inimesest ega ta vabadusest. Ta tungis germaanlaste maale sisse, maksustas, vangistas, hukkas ja solvas germaanlasi. Tema teed märkisid tulikahjud ja röövimised. Üksikud germaani külad ning maakonnad olid abitud vägeva vaenlase ees.

Germaanlaste keskel aga oli mees nimega *Armin*. *Armin* oli palju rännanud, Rooma palgaväes teeninud, ent igatsus kodumaa järele oli tema jälle koju toonud. Roomlaste vägivald vapustas teda südamepõhjani, ta otsustas selle vastu võidelda. Ta koondas enda ümber julgeid ja vapraid germaanlasi, korraldas salakoosolekuid metsas ning öösel ka mujal ja kutsus abi naabersuguharudelt. Salk *Armini* ümber kasvas sõjaväeks.

Kord olid *Varuse* leegionid minemas läbi tiheda metsa. Ilm oli vihmane, maa oli lige, taevast sompus. Roomlased sammusid tihedais rühmades. Seal äkki aga elustus mets nagu imeväel: igalt puult sadas alla germaanlasi, neid ilmus põõsatagant ning mätta varjust. Nende nooled kiunusid, odad vuhisesid, sammud müdisid. Roomlased koondusid kiiresti löögiüksusteks, haarasid relvad ja panid vastu. Puhkes hirmus võitlus. Sõjas vilunud ning raudrelvades roomlased seisis nagu müür, nende löögid tõid hukatust. Kuid germaanlased võitlesid oma isamaa ja vabaduse eest, ründasid hulljulgesti ning vaprast. Roomlaste sõjavägi nõtkus ja andis varsti järele. Ta taganes sohu. Nähes oma väe hukkumist surus

Lahing Teutoburgi metsas a. 9 p. Kr.

Varus oma mõõga pidetpidi maasse ja viskus ise selle otsa. Nii suri kuri Varus. Ja kogu Rooma sõjaväest pääsid vaid üksikud põgenema, et suurest kaotusest sõnumit Rooma viia.

See kuulus lahing *Teutoburgi metsas a. 9 p. Kr.* õpetaski roomlasi tagasihoidlikumaks germaanlaste suhtes. Vägev Rooma ei suutnud germaanlasi alistada. Sel ajal kui Rooma riik ja ta kultuur olid minemas vastu langusele ja hääbumisele, roomlased ise aga üha rohkem segunemas teiste rahvastega — jäid germaanlased puhtaks ja puutumatuks põhjamaiseks rahvaks. Roomlased kutsusid germaanlasi nüüd oma palgaväkke. Kui aga Rooma riik kokku varises, siis asutasid germaanlased sinna asemele omad riigid, mis said aluseks praegustele Euroopa riikidele. See kõik sündis juba suure rahvasterändamise ajal.

67. **Hunnid ja suur rahvasterändamine alates a. 375 p. Kr.** Kuigi germaanlased kas ruumipuudusel või paremate maade otsingul senigi rännanud olid, sai see rändamine eriti suurt hoogu hunnide sissetungiga.

Hunnid olid idamaine mongoli tõugu rahvas. Juba välimuselt olid nad põhjamaistest indogermaanlastest erinevad:

Hunnide rünnak.

nende pale oli lai, põsenukid kõrged, viltu silmad väikesed ja nina madal. Suurte loomakarjadega liikusid nad edasi paremate karjamaade otsingul. Oma lapsi ja naisi vedasid nad kaasas puuvankreis, millede ette olid härjad rakendatud. Mehed aga kihutasid hobuste seljas, kus nad ka sõid, jõid ja isegi magasid. Toiduks tarvitasid nad taimejuuri ja sadula all pehmeks ratsutatud liha. Võitluses näitasid nad suurt julgust, vaenlase hirmutamiseks tõstsid suurt kisa.

Juba Aasias olid hunnid sealsete rahvaste nuhtluseks olnud, nende vastu ongi hiinlased oma *Suure Hiina müüri* ehitanud.

Nüüd aga tungisid nad Aasiast Euroopasse ja ründasid aastal 375 p. Kr. germaani suguharusid Musta mere kaldal. Ikka edasi lääne suunas liikusid nad siit, nende ees ja nendega koos mitmed germaani suguharudki. Juba tungisid hunnid üle Lääne-Rooma piiri Galliasse. Neid juhtis nende kuningas *Attila*.

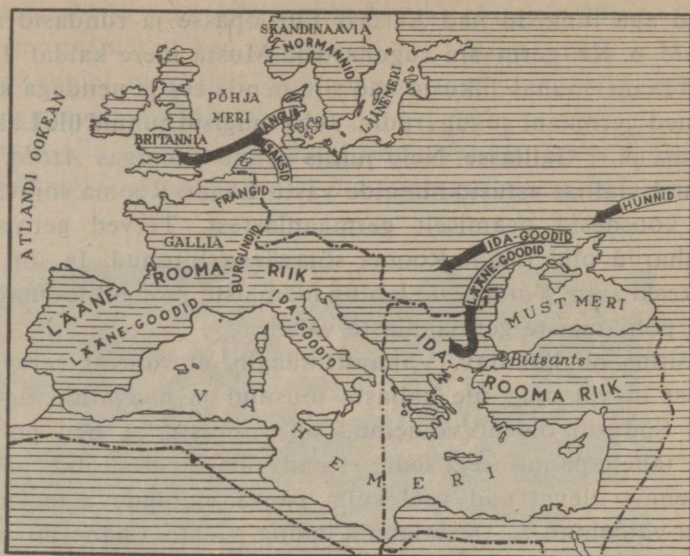
Kuid Gallias astusid hunnide vastu Lääne-Rooma sõjaväed, mis koosnesid peamiselt germaanlastest. Terved germaani suguharud olid Lääne-Rooma sõjaväega liitunud. Ja siin siis puhkeski suur *Katalaunia* lahing idamaiste mongolite-hunnide ning põhjamaiste germaanlaste vahel.

Võitlus oli kohutav. Vanajutt räägib, et suurest verevalamisest olevat ojad üle kallaste tõusnud ja haavatuid uputanud. Sõdurid olevat võidelnud nii vaprasti, et neil polnud aega tähele panna isegi seda, et nad juba tapetud olid: pärast langemist olevat nad veel kolm päeva vaimudena taeva all edasi võidelnud. — *Katalaunia* lahing päästis Lääne-Euroopa hunnide ohust, *Attila* tõmbas oma sõjaväed tagasi, hunnid suundusid jälle ida poole ning hajusid rohulendikel.

68. **Germaanlaste riigid.** Kuid nõrkenud Lääne-Rooma riik ei suutnud enam kaua püsida. Ikka rohkem germaani suguharusid tungis riiki sisse. Üks germaani väepealik kukutas viimse Lääne-Rooma keisri *Romulus-Augustuse* aastal 476. Sellega oli Lääne-Rooma riigi langemine lõpule jõudnud.

Aga kokkuvarisenud Lääne-Rooma riigi asemele tekkisid germaanlaste riigid. Nii asutasid Musta mere rohtlaist tulnud *läänegoodid* oma riigi Hispaaniasse, *idagoodid* Itaaliasse, *frangid* Galliasse (praegusele Prantsusmaale). Siia löid oma riigi ka *burgundid*. *Anglid* ja osa *sakse* jõudsid oma rännul koguni üle mere praegusele Inglismaale ning asutasid siin mitmeid riike. *Normannid* jäid praegusse Skandinaaviasse, kus nad hiljem löid Taani, Rootsi ja Norra riigi.

Endise Lääne-Rooma riigi piirides segunesid roomlased sisserännanud germaanlastega, nii kujunesid *romaani rahvad*,

Suur rahvasterändamine ja germaanlaste riigid.

kellede keel on lähedane ladina keelele: itaallased, hispaanlased, prantslased. Praegusel Saksamaal aga, kuhu Rooma riik ei olnud ulatunud, säilitasid germaanlased oma verepuhtuse.

Suur rahvasterändamine ja uute riikide asutamine ei ununenud nii kergesti. Põlvest põlve kandus germaanlaste keskel mälestus suurtest võitlustest. Selle ümber kujunes hulk muistendeid ning laule, milledest tuntuim on lugulaul „Nibelungid“.

69. Sündmusi „Nibelungidest“. Ühes metsapadrikus elas kohutav lohe ehk draakon, kes tappis rändureid ning ründas külasid. Hirmsa koletise vastu olid inimesed abitud. Seal maal elas noor Siegfried (siigfriid), kuninglikust soost. Siegfried

Siegfried surmab draakoni.

fried oli noor ja ilus, tugev ja osav, ta oli auks oma maale ja rahvale, ta otsustas draakoni surmata. Videvas tihnikus kohatas ta draakonit, tungis talle oma tuliterava mõõgaga kallale; ei aidanud noore kangelase vastu draakonit ei tema soomuskate ega suust lõõmav tuli. Siegfried surmas draakoni, heitis siis kõrvale oma riided ning kastas end verre, mis voolas ojana õudselt korisevast koletise laibast. Sellega muutus noore kangelase keha haavamatuks peale ühe koha seljal, kuhu kukkus vahtraleht.

Noor Siegfried abiellus imeilusa *Kriemhildiga*, burgundide kuninga õega, ja elas õnnes ning armastuses burgundide keskel. Ainus tume täpp Kriemhildi õnnes oli mure, et ta mehe kehal on siiski kohake, kust võis teda surmata. Kui nüüd kord Siegfried jälle ohtlikule jahile pidi minema, astus kurikaval *Hagen* Kriemhildi juurde ja ütles: „Kriemhild, sina muretsed oma mehe elu pärast. Jahil võib juhtuda mõndagi. Ma tean, et Siegfriedi keha on haavatav vaid ühest kohast, kuid ma ei tea kust, — muidu kaitseksin ma seda.“ Kriemhild

usaldas oma süütuses kurikavalat Hagenit, õmbles oma mehe riie teele risti just sinna, kuhu kord kehale oli kukkunud vahtra-leht. Mehed läksid jahile. Kui aga nüüd Siegfried allikast jõi, tappis Hagen ta oma odaga selja tagant.

Kriemhild mattis oma armastatu, nuttis kaua ta pärast ja nõudis siis mõrvarile karistust. Kuid burgundide suguharu võttis Hageni oma kaitse alla. Kriemhild aga, truu oma mehe mälestusele, otsustas mõrva mitte tasumata jätta ning süüdlastele hirmsalt kätte maksta. — Sel ajal saabusid Kriemhildi juurde vägeva hunnide kuninga *Attila* (lugulaulus Etzeliks nimetatud) saadikud, kes tegid ilusale lesele ettepaneku tulla nende valitseja naiseks ning saada hunnide kuningannaks. Kriemhild nähes, et ta üksi on kättemaksuks võimetu, võttis ettepaneku vastu. Nii abielluski ilus Kriemhild Attilaga, mõteldes siiski vaid oma armastatule. Ta kutsus nüüd Hageni koos teiste burgundi aadlikega endale külla, õhutas nende vastu Attila viha. Hirmsas ning ebavõrdses tapluses langesidki need. Kättemaks oli teostatud. — Nii kannatas burgundide rahvas, sest ta ei võimaldanud naisel oma mehe vastu truudust pidada mõrvarile kättemaksmisega.

Nii jutustab lugulaul.

Endise Lääne-Rooma riigi aladel ja ümbruses tekkinud germaani riikides levisid mõnedki vanade roomlaste uskused ja teadmised. Nii levis nende keskel ka ristiusk — katoliku kirik.

70. **Katoliku kirik.** Nagu millalgi Rooma riik oli kaheks osaks langenud, nii kujunes ka kahe sugune ristiusk — kreeka-katoliku kirik ja rooma-katoliku kirik.

Kreeka-katoliku kirik kujunes *Ida-Rooma riigi aladel*. Siin olid Piibel ja palved riigi ametlikus ja hariduse keeles — kreeka keeles või siis jälle kohalikus rahvakeeles. Usu keskuks oli riigi pealinn *Konstantinoopol* ehk *Bütsants*. Siit levis kreeka-katoliku usk ka Venemaale, kus usu keeleks sai selleaegne sealne rahvakeel — slaavi keel.

Rooma-katoliku kirik kujunes *Lääne-Rooma* riigi aladel, Piibel ja jumalateenistus olid siin kohalikus hariduse ja ametlikus keeles — *ladina keeles*. Peamiselt ladinakeelsena tungis see usk ka germaanlaste juurde. Rooma-katoliku usu keskuks sai *Rooma linn*. Siin oli kord *püha Peetrus* üles poodud, pea allapoole. Aga Peetruse käes pidid olema taevariigi võtmed. Sellepärast hakkaski Rooma ristiusu ülem end Peetruse järeltulijaks pidama. Teda nimetati *paavstiks*. Inimesed olid Roomaga kui pealinnaga harjunud, ja kui keisreid enam polnud, siis kujunes Roomas vägev paavsti-võim. Usklikud kristlased suudlesid aukartlikult paavsti kätt või isegi kinga. Hiljem ehitas ta endale Roomas uhke *Vatikani lossi*, kus ta elas suures hiilguses, ümbritsetud teistest vaimulikest. Siit saadeti paljud misjonärid paganate juurde ristiusku levitama. Siin kinnitati ka kõrgemad vaimulikud ülemad ehk *piiskopid* teistesse linnadesse ja maadesse. Aga kõigist alluvaist rooma-katolikuusulistest maadest võttis paavst makse, mis suurendas veelgi ta rikkust ja võimu.

71. **Kloostrid.** Keskaja inimene oli usklik, mõnigi pühendas oma elu Jumalale. See võimaldus eriti kloostreis.

Kloostreid oli nii meestele kui ka naistele. Meestekloostri elanikke hüüti *munkadeks*, naistekloostri elanikke aga *nunnadeks*. Kloostrisse astudes olid mungad ja nunnad loobunud oma varandusest ja perekonnast. Vaeselt ning karskelt pidid nad elama, ülemusele alluma, paastuma, palvetama, aga selle vahele ka rasket tööd tegema. Sageli harisid nad põldugi, kasvasid viljapuid, tegid käsitööd, mõned neist aga uurisid teadusi või kirjutasid käsikirju ümber, mõned jälle arstisid halgeid või maalisid pilte. Nii olid kloostrid nagu mingid hariduse keskused. Kloostrite juurde rajatud koolide kaudu aidati kaasa ka hariduse levitamisele.

Välismaailma ohtudest eraldas kloostrit kõrge tugev müür. Värava kohal aga põles lamp, et rändaja kaugelt näeks, kus

Kloostri õues.

ta võib leida öömaja, toitu, lahket vastuvõtmist või ravi. Seespool müüri asetsesid eluruumid, kirik, aiad, tallid.

Kloostreid leidis varsti kõigis germaanlaste riikides, milledest pärast suurt rahvasterändamist suurimaks paisus Frangi riik.

72. **Frangi riik ja Karl Suur.** Frangi riigi alla kuulus algul vaid frankide suguharu, hiljem aga haaras ta paljusid germaani suguharusid ja paisus suuremaks kui ükski teine riik pärast teda Lääne-Euroopas. Riigi kasvamine ja vägevnemine sündis osavate valitsejate juhtimisel, kelledest tähtsaim on *Karl Suur*.

Karl Suur oli blondide juustega ja siniste silmadega tugev mees, nagu ehtne germaanlane kunagi. Riigi vägevus ja hea

Piiskop ristib sakside hertsogi Karl Suure juuresolekul.

käekäik olid talle südamelähedased, ta korraldas ja laiendas maid. Ta viibis suure osa oma elust reisil, et kõike oma silmaga näha ja ise kaasa aidata.

Maade laiendamisel puhkes suuri sõdu, neist rängim oli sõda saksidega, mis kestis 30 aastat. Saksid elasid ida pool Reini jõge, praegusel Põhja-Saksamaal. Nad olid uhked, vabadusearmastajad ja iseteadlikud germaanlased, kes ei tahtnud tunnustada enda üle Frangi kuninga võimu ega sallida omal maal ristiusku. Ränkades heitlustes liideti sakside maa siiski teiste germaanlaste alade külge ühises Frangi riigis.

Nii saavutas Frangi riik suurima ulatuse just Karl Suure ajal. Ta piiridesse kuulusid praegune Prantsusmaa ja suur osa praegusest Saksamaast ja Itaaliast. Säärase riigi valit-

seja oli võimsaim mees kogu tolleaegses Euroopas. Isegi paavst seisis ta kaitse all kogu katoliku kirikuga. Frangi riigi kuningal pidi olema õigus keisri nimele, nagu seda kandsid Rooma riigi valitsejad. Aastal 800 jõulude ajal tuli Karl Suur Rooma linna ja külastas Püha Peetri kirikut, kus paavst jumalateenistust pidas. Parajasti kui ta altari ees põlvitas, aetas paavst talle pähe keisrikrooni. Sellega oli Karl Suur saanud keisriks, Frangi riik aga Rooma keisririigi järeltulijaks ja ristiusu ning kogu põhjamaise Lääne-Euroopa kultuuri kaitsjaks. Karl Suurel tuligi pidada ränki võitlusi sissetungivate võõraste idamaiste rahvaste vastu.

73. **Frangi riigi jagunemine a. 843.** Pärast Karl Suure surma ei saanud Frangi riik enam temataolisi mehi valitsejaks ja

Frangi riik ja ta jagamine.

hakkas nõrgenema. Karl Suure pojapojad läksid viimaks omavahel tülli ja otsustasid riigi jagada. See toimuski *Verduni linnas a. 843*. Üks neist sai umbes praeguse Prantsusmaa, teine Saksa alad, kolmas aga Itaalia ja maa-ala, mis laia ribana ulatub Prantsusmaa ja Saksamaa vahel Põhjamerest Vahemereni. Nõnda hakkasid kujunema Kesk-Euroopa suurimad riigid.

LÄÄNINDUS EHK FEODALISM.

74. **Läänihärra ja vasall.** Germaanlaste riigid olid paisunud väga suureks. Kui enne olid kõik vabad talupojad kokku tulnud sõjaväeks ning koosolekuks igas suguharus eraldi, siis oli nüüd ühises suures riigis sellega raskusi: ainult kokkutulek ühte kohta nõudis nädalaid ja kuusid, tagasimineku samuti, mis siis veel, kui sõtta tuleks minna! Polnud ju ka korralikke teid, tuli matkata läbi metsade ning soode, ja kaugeltki mitte igaüks ei saanud koduste tööde juurest hobust ära võtta, et ratsa sõita.

Suurt riiki ei suutnud kuningas üksi valitseda ning kaitsta. Ta vajab endale abiks tublisid mehi. Kui nüüd kuningas või mõni teine suurnik kedagi oma teenistusse võttis, siis andis ta talle tasuks mitte raha, vaid mõne maa-ala kasutamiseks. Sääraseid maa-alasid hakati *läänideks* nimetama. Läänid võimaldasid nende kasutajail küllaldast jõukust selleks, et nad kuninga või suurniku kutse peale muretult said kohale ilmuda ja pealegi ratsa — koju jäi nii töötegijaid kui ka hobuseid. Lääniandjat hüüti *läänihärraks* ehk *feodaaliks*, läänisaajat aga *vasalliks*. Nii nagu enne vürsti ja ta kaaskonna vahel, nii valitses nüüd läänihärra ja ta vasallide vahel truuduse vahekord.

Lääni vastuvõtmisel langes tulevane vasall oma läänihärra ette põlvili ja vandus talle ustavust. Seejärel läänihärra suudles teda ja andis talle tüki maakamarat, lipu, sõrmuse või

midagi muud sellesarnast, mis pidi tähendama, et sellega on ka teatav maa-ala ehk lään üle antud. Siitpeale oligi vasall oma läänihärra kaitse all ja kasutas tema poolt saadud lääni. Selle eest vastutasuks aga pidi ta läänihärra kutsel sõtta ilmuma, teda vangilangemise korral välja lunastama, ta vanimale tütrele kaasavara muretsema, vanima poja rüütliks löömise puhul pidu korraldama ja üldse nõu ning jõuga läänihärral abiks olema.

Kuna keskajal reisimine ja sõttasõit ratsa sündis, siis hakati vasalle ning teisi aadlikke ka rüütlikeks hüüdma (rüütel = Ritter = ratsanik). Rüütliid olid üheks keskaja seisuseks.

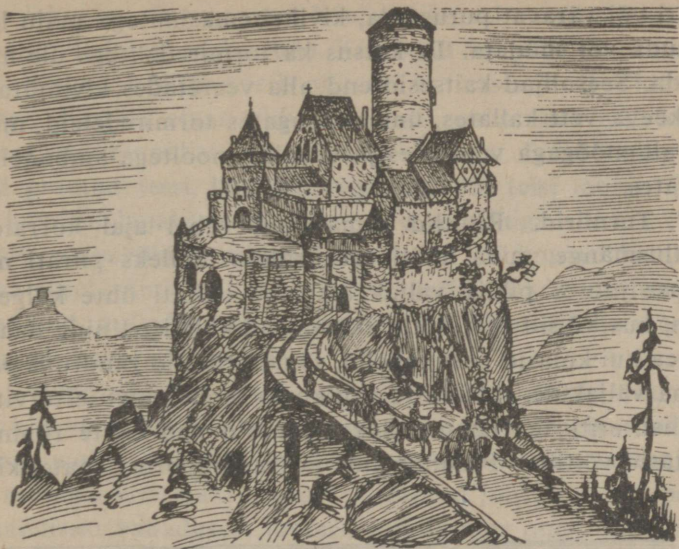
75. **Keskaja seisused.** Keskajal kujunes välja kolm rahva-kihti, keda nimetati seisuseks. Alam neist oli *talupojaseisus*.

Vaimulikku seisusesse kuulusid paavst, peapiiskopid, piiskopid, preestrid, mungad, nunnad. Kõrgemad vaimulikud elasid jõukalt, nende käes olid suured maa-alad, nad said ka lihtrahvalt suuri makse.

Rüütliseisusesse kuulusid kuningas, läänihärrad, vasallid ja teised suurnikud ning aadlikud. Tulevane rüütel pidi läbi tegema vastava kasvatus. Varakult karastas ta oma keha ja õppis käsitsema relvi. Juba poisikesena anti ta *paažiks* mõne tähtsa rüütli lossi, kus ta pidi rüütleid teenides omandama kaunid kehaliigutused, hea rühi, viisaka käitumise ja tugeva enesevalitsemise. Hiljem saatis ta *kannupoisina* rüütli ta sõttasõidul. Ja kui nüüd täitis tema 21. eluaasta, siis *löödi ta rüütliks*. Selleks lõi talle vana rüütel lapiti mõõgaga õlale ja ütles: „Löön sind rüütliks Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel.“

Pärast seda riietati rüütel juba sõjamundrisse. Pähe pandi kiiver, selga raudriie, jalga kuldkannustega saapad, vööle pühitsetud mõõk ja kaitseks anti kilp. Nüüdsest peale oli ta kohustatud truudusele ning vaprusele ja kõikide nõrkade kaitsele.

Rüütliite elamuks olid tavaliselt rüütli-linnused ehk lossid.

Rüütli-linnus.

76. **Rüütli-linnused.** Rüütli-linnused ehk lossid olid tugevasti kindlustatud. Linnuse asukohaks oli mõni kõrgendik, mäeküngas või soo keskel asetsev saar. Rüütli-linnust ümbritses tugev kaitsetornidega kivimüür, mille ümber oli sügav vallikraav. Üle vallikraavi võis pääseda ainult tõstesilla abil, mis ööseks ja hädaohu puhul oli üles värava ette vinnatud. Linnuses leidis mitmesuguseid eluruume, talle, aitu, aga peale muu ka eriti kõrge torn, kust võis kaugele näha ning vaenlast jälgida. Ruumid olid kõik paksude müüridega, sellepärast ka poolhämärad ja rõsked. Aknaavaused olid väikesed ja kaetud kas naha, õlitatud paberi või paksu klaasiga.

Kui vaenlane lähenes, tõmbusid ümbruskonna elanikudki linnusesse varjule koos oma liikuva varaga. Tõstesild tõmmati üles. Vaenlane püüdis linnuse vallutamiseks õõtsuva palgiga

müüri või väravat purustada, kiviheitemasinatega maju lossis lõhkuda või süüdata. Ta katsus ka tormiredelitega üle müüri ronida. Seesolijad kaitsesid end alla veeretades kivimürakaid või keeva vett kallates, ümber tõugates tormiredeleid, müüril vapralt mõõgaga võideldes ja vaenlast nooltega ambudelt üle külvates.

77. **Turniirid.** Rüütlid armastasid vabal ajal korraldada võistlusmänge, mida hüüti turniirideks. Selleks piirati mõne linnuse juures piklik väljak aiaga ja ehitati ühte külge tribüün, kus võisid aset võtta tähtsamad külalised ning daamid. Niipea kui kõlasid pasunahelid, sõitsid rüütlid raudrüüs paari-kaupa väljakule, ratsutasid siin korra ümberringi ja tervitasid külalisi, eriti aga daame. Siis jagunesid nad kahte rühma ja alustasid võitlust. Pasunahelide ja trummipõrina saatel kiivri-

Turniir.

tuttide lehvides ning oda ees hoides kihutati vastase poole ja püüti teda sadulast maha lüüa. Kui odad või piigid murdusid, siis võeti uued. Võitlus kestis niikaua, kui vastane oli võidetud.

Pärast turniiri algas pidustus lossi saalis, kus osavõtjad hiilgasid kallihinnaliste riiete ning ehetega. Pidusöögiks oli vardal praetud tetri, lambaid, vasikaid või teisi loomi. Teenijad kandsid lauale suuri kanne õlle ja veiniga.

Pärast pidusööki istuti koos vesteldes või kuulati kamina-tule valgusel rändlaulikute *minnesingerite* ehk *trubaduuride* ettekandeid, milledes ülistati rüütlite elu. Mõned jälle mängisid kaarti, kabet või malet.

78. **Talupojad.** Et kõigil vabadel germaanlastel-talupoegadel sõjaväekohustus lasus, see aga suures riigis tavalise talupoja jaoks liig raske oli, siis osutus vabodus talupojale nagu mingiks koormaks. Ikka sagedamini juhtus, et talupoeg oma täielisest vabadusest loobus, ennast ning oma maa mõne rüütli kaitse alla andis. Nüüd ei tarvitsenud tal enam sõjaväkke minna. Rüütel läks tema eest sõjaväkke, kuid talupoeg pidi selle eest tegema tegu ka rüütli põllul — mõisas. Nii muutus talupoeg sõltuvaks ja algas *teotegemine* mõisa põllul.

Aja jooksul muutusid rüütliid üha vägevamaks, eriti suured läänihärrad. Lään oli nagu mingi eririik, kus sageli oma eriraha löödi, eriseadused ilmutati. Ka võis läänihärra teisele sõja kuulutada. Säärased vägevad rüütliid võisid talupojale veel suuremat tegu peale panna, tema sõltuvust suurendada. Talupojad ei tohtinud kohati isegi omast talust lahkuda — nad muutusid *sunnismaisteks*. Kui hiljem rohkem rooma kirjandust hakati uurima, siis kaldusid mõned rüütliid sunnis- maisi talupoegi koguni pärisorjadega samastama.

SAKSA-ROOMA RIIK.

79. **Saksa-Rooma riigi rajamine.** Pärast Karl Suure riigi lagunemist oli Saksamaal kuningas, kelle võim aga polnud tegelikult kuigi tugev. Kuningas valiti võimsate läänihärrade poolt, need aga soovisid troonil näha ikka nõrka ja vaest isandat, et siis julgemini oma läänis peremeest saaks mängida. Ja läänid olidki kasvanud suureks, nad olid nagu väikesed riigid, kes ei tarvitsenud enam kuningat arvestada. Nõnda aga oli Saksamaa killustatud ja nõrk, välisvaenlane võis sisse tungida, rüüstata ja röövida. Selle vältimiseks oli tarvis Saksamaad jälle ühendada ühe võimu alla. Seda püüdsid teha Saksamaa paremad kuningad, nii eriti Heinrich I ja Otto I.

Ühel ilusal kevadisel päeval astusid valijad kokku ja kuulutasid kuningaks sakside hertsogi Heinrichi, kes astuski troonile *Heinrich I-se* nime all. Juba siis, kui rahvas ta ümber tema valiku puhul juubeldas, teadis Heinrich I, milline ränk ülesanne teda ootab. Ta asus kohe selle teostamisele. — Kõigepealt sundis ta mõned vägevad hertsogid sõnakuulmisele. Siis pöördus ta sissetungijate vastu. Eriti rängasti ründasid maad *ungarlased*. Väikestel karvastel hobustel kihutas nende salk Saksa küladesse ja enne kui Saksa sõjaväge koondus, kadus ta kiiresti. Kuid Heinrich I suutis kokku võtta suure ratsaväe ja tagasi lüüa nii ungarlasi kui ka teisi ründavaid rahvaid. Saksamaa piire laiendati ja kindlustati. Killustatud Saksamaast kujunes nii *Esimene Saksa riik*.

Riigi laiendamist jätkas *Otto I*. Sel ajal oli ka Itaalia killustatud väikeriikideks, kes omavahel alatasa sõdisid ja tülitseid. Kui nüüd Saksa riigi kuningas Otto I Itaaliasse ilmus, siis võeti ta sealse rahva poolt heameelega vastu, sest loodeti, et nii tugev valitseja ka seal rahu maksma paneb. Otto I vallutaski suure osa Itaaliat. *Aastal 962* kroonis paavst ta koguni Rooma keisriks. Nii tekkiski *Saksa-Rooma keisririik*.

Siitpeale läks keisri nimetus Lääne-Euroopas üsna pikaks ajaks Saksa kuningate kätte. Otto I luges end Augustuse ja Karl Suure järglaseks, ta pidas end kogu Lääne-Euroopa ülemvalitsejaks ja ristiusu ning paavsti kaitsjaks.

Hiljem paavstid ei tahtnud leppida selle vaatekohaga, et keiser neist kui Jumala asemikust tähtsam on. Siit areneski keskajal väga äge võitlus keisri ja paavsti vahel võimu pärast.

Saksa-Rooma riigis elavnes läbikäimine kaugemate maaladega, mis soodustas kaubanduse ning linnade arenemist.

80. **Linnade tekkimine ja välisilme.** Elu arenemisega pidi loomulikult tekkima sääraseid kohti, kus kaupmehed ja käsitöölised võisid elada ja töötada. Sääraseiks kohtadeks olidki linnad. Nad tekkisid enamasti kloostrite ja linnuste ümber, sest seal oli suuremaid rahvakogunemisi ja seega soodsamaid

Linna piiramine.

tingimusi kauplemiseks. Tuntuimaiks linnadeks olid Itaalias *Veneetsia*, Prantsusmaal — *Pariis*, Saksamaal — *Lüübek*, Inglismaal — *London*, Ojumaa saarel — *Visby*, Eestis — *Tallinn* ja Venes — *Novgorod*.

Keskaegsed linnad olid enamasti *ümbritsetud müüri*ga, mida piiras veel sügav kraav. Tänavad olid kitsad ja kõverad. Et müüri piiratud alal kokkuhoidlik olla, ehitati majad üksteisele ligistikku; mitmekordsete ehituste puhul tehti ülemine kord alumisest laiem. Seejuures tulid majade ülemised korrad üksteisele nii ligidale, et vastasmaja elanikud võisid akendest üksteisele kätt ulatada. Tähtsamaid ehitusi linnas olid *raekoda* ja *kirikud*. Igas linnas oli ka *turuplats* selle keskel asetseva kaevuga. Sillutatud tänavaid oli üldiselt vähe, nii et vihmase ilmaga uppusid linnatänavad samuti porri nagu külavaheteedki. Puhtusele ja korrale pandi ka vähe rõhku. Samuti puudus ka tänavvalgustus. Kes pimedal ajal tahtis liikuda, pidi ise enesele laternaga teed näitama. Paljudes linnades tõmmati öise liiklemise takistamiseks ahelad risti üle tänavate ja lukustati linnaväravad. Elanike arv kõikus suuromais linnades kümnete tuhandete ümber.

81. **Linnade valitsemine ja sise-elu.** Linnaelu juhtis linnanõukogu, mida kutsuti *raeks*. Hoonet, kus linnanõunikud ehk raehärrad oma koosolekuid pidasid, nimetati *raekojaks*. Rae eesotsas seisis *pürjermeister*, s. o. linnapea. Elanikkonna kõige tähtsama osa moodustasid linnas *käsitöölised* ja *kaupmehed*. Käsitöölised koondusid oma erialade järgi *tsunftidesse*, s. o. kutseühinguisse. Nii oli puuseppadel, rätsepail, müürseppadel, kuldseppadel jne. igaühel oma tsunft — kutseühing, mis pidi järele valvama, et ta liikmed teeksid korralikku tööd, peaksid kinni määratud hindadest, ei ahnitseks üksteise eest tööd ära jne. Käsitöölised jagunesid *õpipoisteks*, *sellideks* ja *meistriteks*. Käsitöölise pidi oma ametit põhjalikult tundma ja seepärast pidi ta seda õppima aastate viisi,

töötades mõne meistri juures. Palka ta ei saanud, aga talle vaadati kui meistri perekonna liikmele, kellele tuli süüa anda, riideid muretseda ja keda tuli kasvatada korralikuks inimeseks. Sell sai juba oma töö eest palka. Kui ta tahtis meistriks saada, tuli tal mingi ese valmistada meistritööks. Kui esitatud töö tsunfti poolt heaks kiideti, sai ta meistriks.

Käsitööliste tsunftid kokku moodustasid väikegildi, mis juhtis käsitööliste üldasju.

Ka kaupmeestel oli oma kutseühing, mida kutsuti suur-gildiks.

82. **Kaubandus. Hansa.** Tol ajal polnud kaupmeheks sugugi kerge olla. Teed olid halvad ja röövleid oli rohkesti. Nende vastu pidi kaupmees valmis olema alati oma vara ja elu relvadega kaitsma. Pealegi armastasid suuremad läänihärrad

Hansa-linna sadamas.

läbiviidavajalt kaupadelt tolli võtta, mis muidugi kauba kalliks tegi. Kukkus kaup vankrist maha või jooksis laev karile, võis läänihärra selle endale võtta. Näidates rannakaljudele, kus laevad hukkusid, kiitles uhkusega üks läänihärra: „Ennäe, kus minu aarded, kallimad kui teemandid, mis ehivad kuningate kroone!“

Kaubanduse paremaks arendamiseks löid mitmed linnad omavahel liite. Neist on tuntuim *Hansa-ühing*, mis omandas kuulsuse Põhja-Saksamaal ja Läänemere ümbruses. Ühingusse kuulus 80 *Saksa linna*, milledest tähtsaimad olid Lüübek, Visby, Danzig, Riia ja Tallinn. Siis olid Hansal veel kaubakontorid mitmel maal. Tarviduse korral astuti kaupmeeste huvide kaitseks välja koguni relvadega. Kui oli tarvis ühiselt asju otsustada, siis tulid linnade esindajad kokku koosolekule, mida peeti *Lüübekis*.

Kui kaubandus hakkas elavnema, tuli ka raha suuremal arvul käibe.

Kaubanduse elavnemiseks mõjusid kaasa ristisõjad, eriti Palestiinasse.

83. **Püha maa Palestiina.** *Palestiina* oli kristlastele *püha maa* ja *Jeruusalem* püha linn, sest seal oli elanud ja kannatanud Jeesus ja seal asetses tema haud. Igal aastal ruttas sinna tuhandeid palvetajaid, et leida lohutust oma muredele. Kaua aega seisis Palestiina araablaste valitsuse all. Araablastel olid küll muhamedi usku, kuid ei teinud siiski takistusi palvetajate tulekuks. Hiljem aga läks Palestiina *türklaste* kätte. Need olid ka *muhamedi usku*, kuid ei sallinud kristlaste tulekut Püha haua juurde. Palvetajaid hakati seal väga halvasti kohtlema. Säärane olukord tekitas tõsistes kristlastes rõhutud meeoleu ja tuska. Paljudele tundus otse häbiväärseks, et Püha haud on türklaste valitsuse all. Seepärast hakati mõtlema, kuidas Püha haud vabastada, nii et igaüks, kes soovib, võib sinna palvetama minna.

Saksa-Rooma riik ja ristosõjad.

84. **Paavst kutsub kristlasi Püha maad vabastama.** Asja etteotsa astus paavst. Ta kirjeldas ühel koosolekul inimestele Püha haa haletsemisväärset seisundit ja kutsus üles kristlasi sütitavate sõnadega selle vabastamisele. Vaimustustorm valdas kuulajaid ja kõikjalt kostsid hüüded: „Jumal tahab seda! Jumal tahab seda!“ Paljud lasksid end sealsamas paavsti poolt õnnistada Püha haa vabastamise eest võitlemiseks. Oma kavatsuse tähiseks kinnitasid nad punase ristimärgi paremale õlale. Tuhanded mungad aga läksid rahva sekka, et seal jutlustamise teel õhutada inimesi osa võtma ristisõjast — sõjast Püha haa vabastamiseks.

85. **Esimene ristisõda 1096—1099.** Ristisõja kasuks jutlustajaist saavutas suurima kuulsuse Peetri-nimeline munk. Ta oli tähelepanuväärne juba oma välise kuju poolest. Ta keha oli

paastumisest ja enesepiinamisest kõhnaks jäänud ning nagu päevitunud. Pikk villane kuub seljas, palja jalu, mungamüts peas — nii nähti teda eesli seljas sõitvat paigast paika, et jutlustada rahvale olgu kirikus, turul või teel. Ta kõnedel oli ääretu suur mõju. Rahvahulgad käisid tihti ta järel ja pidasid ta häält otsekui Jumala hääleks.

Esimene ristisõdijate hulk asus teele a. 1096. See oli suurelt osalt halvasti relvastatud ja toidumoonaga puudulikult varustatud inimhulk, kellel polnud õiget kujutlust tee pikkusest ega ettetulevaist raskustest. Teel röövisid nad nälja tõttu inimesi ja tapsid eriti juute, pidades neid Kristuse hukkamise peasüüdlasteks. Jõudnud aga Väike-Aiasse, hukkusid nad seal nälja, janu ja türklaste mõõga läbi. Ainult laibad ja luukered andsid hilisemaile tulijaile tunnistust nende teekonnast.

Pisut hiljem asus teele *ristisõdijate peasõjavägi*. Selles olnud umbes 100 000 rüütli ja 600 000 muud inimest. Keegi tolle aja kirjanik ütleb, et ristisõdijaid olnud nagu tähti taevas ja liiva mere ääres. Mitmesuguste teede kaudu jõudsid nad *Konstantinoopoli* ja sealt edasi Väike-Aiasse. Võitlus tee raskustega ja türklastega polnud neilegi kerge. *Antiookia* linnas piirati kogu ristisõjavägi türklaste poolt sisse. Nälg ja meeleheide hakkasid päev-päevalt rohkem maad võtma. Siis tuli üks preestreist ja teatas, et Jumal pole ristiväge maha jätnud. Kristlased võidavad, kuid selleks on tarvis oda, millega Kristuse külg läbi pisteti, kiriku altari alt välja kaevata ja välja tuua. Nii oli ilmutanud apostel talle öösel. Viibimata mindi oda otsima ja leitiigi see altari alt. Säärane leidus vaimustas kristlasi nii, et nad linnast välja tungisid ja türklased põgenema löid.

Nüüd jätkati teekonda jälle *Jerusalema poole ja jõuti sinna a. 1099*, kuid kõigest 20 000 mehega. Osalt oli mehi võidetud paikadesse maha jäänud, aga suurelt osalt siiski hukkunud. Kirjeldamatu rõõm valdas inimesi, kui nad nägid

Ristisõitjad jõuavad Jeruusalema ette.

Püha linna. Mõned tõstsid käed taeva poole ja kiitsid Jumalat, teised langesid põlvili ja silmili maha ning suudlesid rõõmu pärast maapinda. 40 päeva kestis Jeruusalema piiramine ja siis ta vallutati. Hirmus tapmine algas nüüd Pühas linnas, sest oma kirglikus võiduhuos ei tahtnud kristlased kellelegi armu anda. Kõneldi, et tookord nii palju verd valatud, et see on hobustele põlvini ulatunud. Siis aga mindi vaikes hardumuses Püha haa juurde palvetama.

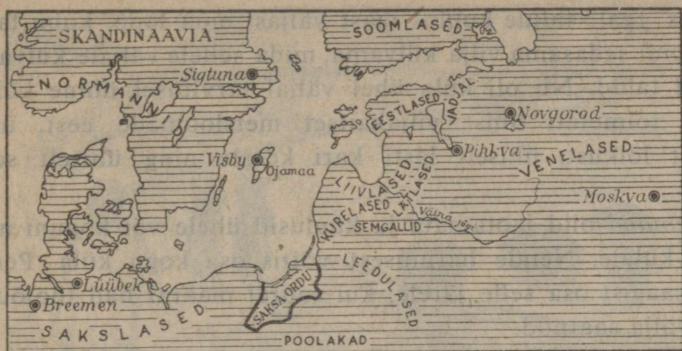
Nii asusid siin viha ja vagadus üksteise kõrval, mida peeti Jumala tahtmiseks. Ristisõidijad tahtsid Kristuse riiki teostada mõõgaga, kuna Kristus oli manitsenud oma vihamehi armastama.

86. **Ristisõdade tagajärjed.** Hulga aega püsis Jeruusalem kristlaste käes, kuid siis vallutasid muhameedlased ta uuesti.

Ja uuesti võeti ette ristisõdu, kuid Jeruusalema ei suudetud enam sõjaga vallutada. Ristisõjad ühes vaheaegadega kestsid ligi 200 aastat. Palju kulutusi oli tehtud ja palju inimesi ohverdatud, kuid kõigist neist ohvreist hoolimata jäi Püha maa muhameedlaste kätte.

Ometi olid ristisõdadel tähtsad tagajärjed. Eurooplased puutusid kokku araablastega, kellede elu oli üsna jõukal järjel, ja õppisid neilt mõndagi. Nii õpiti tundma säärast vajalikku taime nagu puuvill, viljapuudest ploome ja sidruneid. Peen puuvillane riie, musliin, siid, samet olid Euroopas varem tundmatud, kuid nüüd hakkas nende tarvitamine jõukais kihitides kiiresti levima. Aga eurooplased õppisid tundma ka idamaisi mugavusi ja hakkasid oma kortereid sellekohaselt sisustama. Muretseti pehmeid sohvasid, kaeti põrandaid endisest rohkemal määral pehmete vaipadega, seinu klaaspeeglitega jne. Ka soojad saunad läksid moodi. Eurooplaste ja muhameedlaste kokkupuutumine soodustas suuresti kaubandust. Peale muu aga sallimatus nende vahel hakkas pehmenema ja mõlemais hakati inimest nägema, ristisõdu põhjustanud usklikkus hakkas vaibuma.

Aga mitte ainult usklikkus ei olnud ristisõdade põhjustajaks, selleks mõjus kaasa ka algav ruumipuudus Kesk-Euroopas, sest rahvaarv kasvas. Ruumipuudusel paiskuski rahvas nii meeleldi välja. Ja mitte ainult Palestiina suunas. Kõikjale tungiti hõredasti asustatud paganate maile, ristiusustati ja asustati neid. Nii tungisid sakslased eriti ida suunas, ka meie kodumaale. Kui ristisõdades Palestiinasse ristisõdijad õppisid mõndagi uut, siis ida suunas nad tõid mõndagi uut: siin tekkis kirikuid ja kloostreid, siin rajati asulaid ja linnu.

Eestlased, nende hõimud ja naabrid.

MUINASEESTLASTE ELU-OLU.

87. Eestlased, nende hõimud ja naabrid. Juba muistseist aegadest peale elavad eestlased oma kodumaal. Muidugi oli eestlasi muistsel ajal hulga vähem kui praegu. Muistse vabadusvõitluse eel võis neid üks viiendik praegustest olla. Teisi rahvaid, kes ka kuulusid põhjamaiste soome-ugrilaste hulka, nimetame oma *hõimudeks*. Meie *hõimudest* elasid meie naabruses *liivlased*, *vadjalased* ja *soomlased*. Tol ajal võis eestlane mainitud hõimlastega juttu ajada, sest keel oli neil väga sarnane. Peale hõimlaste tulid meie naabrusse veel lätlased ja venelased. Kaugemal elasid leedulased ja poolakad.

88. Rahva peatöölalad: põllundus ja karjandus. Muinaseestlaste peamiseks ülalpidamisalaks oli *põllundus*. Põllumaa jagunes tollal kahte ossa, milledest ühte osa nimetati põlis-põlluks, teist alemaaks.

Põlispõld kuulus tervele külale. Talud ei olnud veel krunti aetud nagu praegu. Küla põlispõld jagunes mitmeks väljaks, milledest mõned olid vilja all, teised jälle seisid kesana puh-

kamas. Igale talule kuulus igast väljast oma lapp, kuhu talu-pere pidi sedasama vilja külvama, mida sellele väljale külvasid teised talud. Nii oli küla ühel väljal tarvitusel ühine külvi-kord, toimetati ühist viljakaitset metsloomade eest, ühe-aegset lõikust, ühiselt lasti kari kesale ning ühiselt seda hoiti.

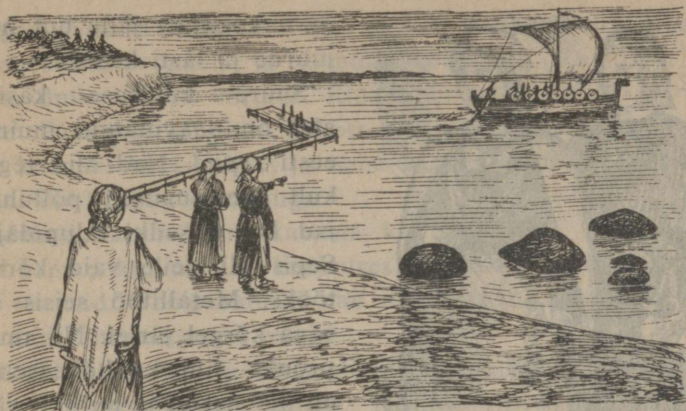
Alemaad olid jaotamata ja kuulusid ühele või koguni mit-mele külale. Nende harimisest võttis osa kogu küla. Pered said saagist osa selle järele, kui suurel määral nad tööjõudu olid välja saatnud.

Maad kündsid muinaseestlased harkadräga ja seaninaga ning äestasid karuäkkega. Viimane tehti kuusepakkudest, kuhu ühele küljele olid oksad pulkadeks jäetud. Kasvatati rukist, otra, nisu, kaera, hernest, lina, kanepit, tatart ja naerist. Vilja koristati sirpide ja vikatitega. Reht pekseti kõverate, ühest puust tehtud vartadega. Terad jahvatati peeneks käsikivil. See oli igav ja raske töö.

Teiseks tähtsaks ülalpidamise andjaks meie esivanemaile oli *karjandus*. Loomadest peeti hobust, veiseid, lambaid, kitsi, sigu ja kodulindudest kanu. Karjamaad olid ühised, seega karjatati ka loomi ühiselt.

Pealeselle tegelesid meie esivanemad küttimise, kalasta-mise ja mesilastepidamisega, aga osalt ka kaubanduse ja käsitööga.

89. **Kaubandus.** Kauplemine toimus peamiselt mereäär-seis kohtades, kuhu saabusid kaubalaevad Saksamaalt ja Skandinaaviast. Tähtsaimad sadamakohad asetsesid *Matsalu, Pärnu, Tallinna* ja *Saaremaa* lahtedes. Kaubavahetus ei piir-dunud ainult mererannikuga, vaid haaras ka sisemaad. Siit läks läbi nii oma kui ka võõramaa kaupmehi. Kauplemine elavnes just tähtsamate teede ääres, eriti aga külades, mis asetsesid teeristmel. Neist küladest kujunesid silmapaist-vamad laadakohad, nagu *Tartu, Viljandi* ja *Otepää*.

Eestlased sõidavad merele.

Väljast sissetoodud kaupadest olid esikohal tööriistad, relvad, ehted ja kalev. Neile lisanesid ka mõnesugused metallid, nagu raud, vask, pronks, hõbe ja kuld. Väljaveo-kaupadeks olid eestlastel vaha, mesi, vili ja karusnahad. Karusnahad toodi peamiselt Venemaalt ja Soomest ja müüdi siis edasi.

Tolleaegne kaubandus erines tugevasti meieaegsest. Kaupa ei ostetud mitte raha eest, vaid kaup vahetati kauba vastu. Ja kui antigi metallraha kauba vastu, siis anti seda kaaluga nagu väärtmetalli.

90. **Käsitöö.** Käsitööd tuli meie esivanemail rohkesti teha, sest kõik majapidamises tarvilised riistad valmistati kodusel teel. Naiste käsitöökse olid muidugi *ketramine* ja *kudumine*. Vokki siis veel ei tuntud ja selle aset täitis *kedervars*. Viimane oli puust kepike, mille otsa oli kinnitatud puust või kivist hooratas. Heie kinnitati kepi otsas oleva hamba külge ja lükati siis kedervars peoga põlve peal pöörlema. Valmistõõn keerutati ümber kedervarre ülemise osa, seejärel tõm-

Muistseid eestlasi.

mati koonlast jälle uut heiet juurde ja lasti keerdu.

Suure kuulsuse käsitöö alal on saavutanud muinaseesti *sepad*. Nad olid tegelikult samasugused põlluharijad kui teisedki talupidajad. Sepis oli neile vaid kõrvaltööks. Metallitöö seisis siin väga kõrgel järjel. Nii raud-, pronks- kui ka hõbeesemed on maitsekad ja puhtalt välja töötatud. Metallid toodi enamasti väljast sisse. Ainult rauda on mõnel pool sulatatud ka omast soomaagist. Sepad seisid muinaseestlaste juures erilises lugupidamises. Pealegi olid nad teistest külaelanikest jõukamad, sest sepis andis head tulu.

91. Riided ja ehted. Muinaseestis oli nii mehe kui ka naise alusriideks varrukatega *särk*. Naise harilikuks üleriideks oli särgitaoline *umbkuub*. See oli ilma varrukateta ja käis mõlemalt õlalt lahti. Seal kinnitati ta nõela või *sõlega*. Suurrätte nagu nüüd siis ei tuntud. Küll aga kandsid naised piklik-nelinurkset riidetükki, mida kutsuti *sõbaks*. Selle otsi ehtisid pikad narmad ja ääri pronksilustused. Peakatteks oli naistel piklik käterätitaoline riie, mida kutsuti *linikuks*. Tüdrukud käisid kuni abiellumiseni palja päi, kasutades juuste hoidmiseks *peapaela*. Sukki siis veel ei tuntud; sääрте ümber mähiti nn. *sääremähised* ja jalanõudeks olid *viisud*, pastlad ja nahk-

kingad. Naised armastasid aga ka üsna rohkesti ehteid kanda. Sõrmes olid pronksist ja hõbedast sõrmused. Kaelas ja käsi-
varte ümber kanti võrusid. Rinnaehteks olid *sõled* ja *rinna-
keed*. Rinnakee kinnitati uhkete nõeltega rinnaesisele. Rinna-
kee koosnes keekandjast ja neist kaares allalangevaist ketti-
dest. Vööl tupes kanti nuga.

Mehed kandsid kehakattena ka umbkuube. Jalatsid olid
neil samad kui naistel, kusjuures kingade asemel nad kand-
sid saapaid. Vööle sidusid nad endale nahkvöö, mille külge
riputati mitmesugused relvad.

92. **Ühiskondlik elu.** Nagu nüüd, nii rajati ka Muinas-Eestis
perekond abiellumise kaudu. Kui noormees tahtis endale
naist saada, tuli tal neiu vanematega varem loa saamiseks
kokkulepe sõlmida. Mõnikord tuli aga naine osta, mõni julge
noormees lihtsalt röövis endale abikaasa. Enamasti asus
naine mehe kodusse elama, vahel aga läks mees naise tallu
koduväiks. Viimased olid peamiselt vaesemad mehed, kes
koduväiks minnes said oma elu paremale järjele seada.

Mitmeist perekondadest koosnesid tavaliselt *külad*, mis
olid välimuse poolest üsna kaunid.

Küla eesotsas seisis külavanem, kes küla asju juhtis. Mui-
dugi ei teinud ta seda päris üksinda. Vajaduse korral kutsus
ta peremehed nõupidamisele. Siis arutati üheskoos läbi, kui-
das alemaid laiendada, viljakülvi korraldada jne.

Külad liitusid *kihelkondadeks*, kelledel olid oma ühised
huvid ja ka kohustused. Kihelkonna asju ajas kihelkonna-
vanem. Kui olid tähtsamad asjad, otsustada, kutsus ta kokku
rahvakoosoleku. Kihelkond ehtas üheskoos endale linnused,
hoidis teed korras ja ühe ning sama kihelkonna mehed astu-
sid vaenlase vastu ühiselt välja.

Kihelkondadest moodustusid *maakonnad*. Neist väärivad
tähelepanu esmajoones kaheksa suuremat: Ugandi, Sakala,
Järvamaa, Virumaa, Läänemaa, Rävälä, Harjumaa ja Saare-

maa. Kui vaenlane maale tungis, siis astusid temale kõigepealt rünnatava maakonna mehed vastu. Suurema hädaohu puhul tuli abi teistestki maakondadest. Riigi loomisele meie esivanemad ei jõudnud, küll aga pidasid maakondade esindajad vahetevahel omavahel nõu.

Vanemad olid Muinas-Eestis kõige silmapaistvamad mehed. Tegelikus elus olid nad samuti talupojad kui teisedki, kuid nad erinesid üksteisest kas omaenese või jällegi sugulaste jõukuse ja mõjuga. Vanemaist allpool seisid harilikud *vabad* mehed. Kõige madalamal astmel olid *orjad*. Orje saadi kas sõjavangidest või ostu teel. Neid kasutati põllutöolistena, karjastena, kaluritena ja sageli pandi saunikuina elama küla äärmaile.

93. **Sõjandus ja relvad.** Muinaseestlastel tuli üsna sageli ette *võitlusi naabritega*. Sõjaretked olid aga lühiajalised ja neid korraldati sõjasaagi pärast või kättemaksuks mõne varema rüüsteretke eest.

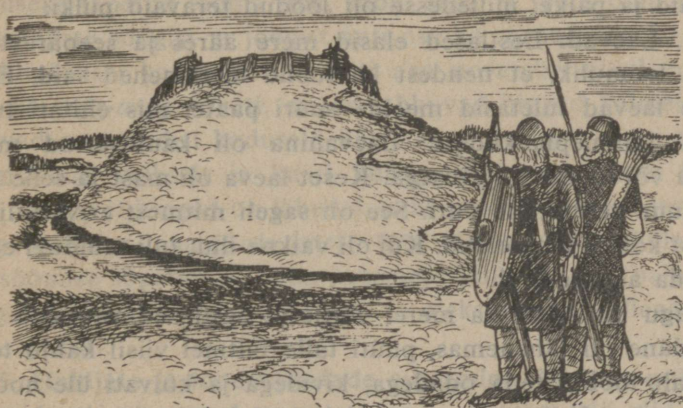
Alalist sõjaväge meie esivanemail ei olnud, kuid iga täisealine mees pidi osa võtma nii maa kaitsmisest kui ka vaenlase ründamisest. Muistses eestlaste maaväes, *malevas*, olid mehed ratsa, osalt ka jala. Malev asus teele sagedasti kevade poole talve, sest siis oli meestel rohkem aega. Talvel sai ka hõlpsasti üle jäätunud vete ning soode liikuda, jäljed lumes võimaldasid vaenlast tema peiduurkas üles otsida. Vaenlase külasse jõudes hargnes eestlaste vägi laiali ning hakkas rüütama. Tabatud mehed enamasti tapeti, naised ja lapsed võeti koos muu saagiga kaasa.

Mõnikord kohtas malev suuremat vaenlase üksust. Sel juhul puhkes rängem *võitlus*, kus eestlased osutasid suurt kartmatust, vaprust ja visadust. Oli vaenlane veel kaugemal, siis lasti talle vibuga nooli ja heideti linguga kive. Kui läheneti, siis heideti vaenlase poole viskodasid, mida iga mees mitu tükki kaasas kandis. Vaenlase noolte ning visk-

odade eest aga kaitsti end puust kilbiga. Ümmargune kilp kaitses eestlast ka lähivõitluses, kui tupest kaheterane mõõk haarati. Kasutusel oli ka löökoda, mille puust varre otsas oli tugev raudots. Teised jälle võitlesid, käes sõjakirves ehk tap- per või jälle pahklik tammepuust sõjanui ehk kärp. Kärbi jämedamasse otsa olid löödud raudteravikud. Osal meestel oli kehakaitseks soomusrüü ja peakaitseks kiiver.

94. **Muinaslinnad.** Mõnikord ilmus vaenlane tugeva väega maale, nii et ei suudetud talle vastu panna. Sel puhul katsusid elanikud oma elu ja vara päästa põgenemisega *pelgupaikadesse*. Kõige lähemaks varjupaigaks oli muidugi mets. Selle tihedaimasse padrikusse aeti loomad ja kanti sinna ka toidutagavarad. Varju otsiti ka maa-aluseis koopais ja säära- seil soosaaril, kuhu vaenlasel oli raske ligi pääseda. Mõned koopad olid nii suured, et kuni 1000 inimest ära mahutasid.

Hoopis paremini võidi aga varju leida muinaslinnades ehk *linnuseis*. Rahvas mäletab nende asemeid praegugi veel „maa- linna“, „linnamäe“, „Kalevipoja süngi“ ja muude nimede all.

Otepää mägilinnus. Esiplaanil muistseid eesti sõjamehi.

Linnused püüti ehitada ikka niisugusesse kohta, kuhu vaenlasel oli raske ligi pääseda. Selleks valiti mõni kõrge mäeküngas, seljandik või soosaar. Eestis oli kaht liiki linnuseid: ühed olid mägilinnused ja teised vall-linnused. *Mägilinnused* asetsesid mäekünkail ja seljandikel, nagu Viljandi, Tartu ja Otepää. *Vall-linnused* aga olid tasasel maal nagu suured ringvallid. Nende ehitamine nõudis suurt tööd ja vaeva. Tuntuimad vall-linnused on Valjala Saaremaal ja Varbola Harjumaal.

Suur osa linnuseid oli piiratud kõrge kivi- või muldvalliga, millel tavaliselt omakorda asetses puust püsttara või palkidest sein. Tara seespoolsel küljel asetsesid rõdud, kus liikusid sõdurid. Mitmel linnusel on olnud ka kaev, kust saadi vett. Linnuse vallides väravaid ei olnud. Mõnest kohast oli aga vall ühes taraga või ainult tara tehtud natuke madalam ja sisse käidi üle selle madalama koha. Kui vaenlane linnust ründas, siis astuti talle suure ägedusega vastu. Tema peale heideti ode, lasti nooli, visati ülesronijaile keeva vett kaela ja koguni tuliseid tukke. Vahel lasti alla veereda põlevaid rattaid ja palke, milledesse oli löödud teravaid pulki.

95. **Laevad.** Eestlased elasid mere ääres ja seepärast oli üsna loomulik, et nendest ka tublid meremehed said. Eestlaste laevad tuletasid meelde suuri paate, mis ehitati tugevaist tammeplankudest. Laevanina oli kaunistatud mõne linnu või looma kujutusega. Keset laeva oli mast ja selle küljes suur nelinurkne puri. See oli sageli mitmest erivärvilisest laiust kokku õmmeldud. Kui oli vaikne ilm, tuli muidugi edasi liikuda aerude abil.

Nagu maal, nii ka merel võitlesid eestlased vaprasti. Kui vaenlane oli lähenemas, püüti talle mitmel viisil kahju teha. Esmalt loobiti teda odadega, kividega ja külvati üle noolterahega jne. Kui vastase laevadele küllalt lähedale jõuti, püüti neid konksudega oma laevade kõrvale tõmmata, siis vaen-

lase laevale minna ja seal käsitsi võidelda. Rüninati vaenlast aga kuskil lahes või sadamas, siis püüti kõigepealt väljapääs sulgeda. Selleks lasti väljapääsukohta põhja kivikaste ja vanu paate. Mõnikord juhiti põlevaid parvi vaenlase laevastiku poole, et seda sel viisil põlema süüdata.

96. **Usund. Esivanemate austamine.** Meie esivanemate usundi peasisu seisnes esivanemate hingede austamises. Eestlased uskusid, et surma läbi kehast lahkunud hinged elavad edasi *kalmes* või teise sõnaga *manalas*. Sealt võivad nad aga vahetevahel ka kodus käia ja koduseile inimestele kas õnne või õnnetust tuua. Niihästi sügavast lugupidamisest lahkunu vastu kui ka püüdest tema heatahtlikkust võita, püüti laip matta kõigi nõuete kohaselt. Surnuid matsid muinaseestlased kas põletatult või põletamata. Mõnel pool maeti neid maa-alusesse *haudadesse*, kuid teisel maapealseisse *kivikalmeisse*. Ükskõik, kas surnu läks põletamisele või otseselt matmisele, ikka ehiti ta enne seda paremate riiete ja ehetega. Siis anti talle kaasa sööki, jooki, mitmesuguseid tarberiistu ja relvi. Tema kalmel aga *peeti peiesid*. Seal tehti tuld, millel keedeti matuseks tapetud looma liha, söödi seda ja joodi õlut peale. Matuseliste söögist ja joogist anti osa ka surnule. Igal aastal mihkripäevast kadripäevani, eriti aga novembri algul, pühitseti *hingede-aega*. Usuti, et siis lahkuvad hinged kalmeist ja tulevad oma endisi koduseid külastama. Sel ajal püüti elada võimalikult vaikselt ja kaeti kuhugi vaiksesse ruumi laud. Kui arvati, et hinged on lähedal, avas peremees ukse, tervitas hingi ja palus laua äärde istet võtta. Kui arvati, et külalised on söömise lõpetanud, avas peremees jälle ukse ja palus, et hinged läheksid tagasi manalasse ja oleksid rahul sellega, mis neile pakuti.

97. **Haldjate ja loodusjõudude austamine.** Muinaseestlased arvasid, et igal esemel on oma hing — *haldjas*. Nii olid puudel, kividel, vetel, loomadel jne. oma haldjad. Haiguse korral

arvati, et inimesse on asunud mõni paha haldjas. Haigeravitsejad püüdsid teda siis mõnesuguste võtetega välja ajada. Väga suurt austust näidati nende haldjate vastu, keda arvati asuvat hiites, pühades kivides ja pühades vetes.

Enamasti igal külal oli oma *hiis*, s. o. eraldatud metsasalu või mõned üksikud suured puud. Hiied koosnesid enamasti lehtpuudest, näit. tammedest, pärnadest, jalakaist jne. Hiiealune oli pühitsetud, seal ei karjatatud loomi ega raiutud sealt puid. Ka mahalangenud oksid ei viidud sealt ära, olgu vahest siis, kui neid tarvitati arstimiseks.

Haldjate kõrval austati ka *loodusvägesid*. Neist oli suurima lugupidamise osaline pikne, kutsutud ka kõueks ja äikeseks. Teda kujuteldi vanamehena, kes hoiab käes kaunist vibu — vikerkaart ja saadab maa peale tuliseid nooli. Aga ta annab ka kosutavat vihma. Hiljem hakati piksejumalat tundma Taara nime all. Loomade hulgast austati eriti karu. Teda võidi küll tappa ja ta liha süüa, aga ta tapmise puhul tuli pidada matuse-pidustusi. Mõned inimesed kandsid karuhambaid kaasas, sest arvati, et need võivad kurja eest kaitsta.

Iga tähtsama ettevõtte puhul palvetati jumaluse poole ja toodi talle ohvreid, näiteks vilja, riideid, toitu, loomi ja muud.

98. **Eestlaste vahekord naabritega.** Läänepoolseist rahvaist oli eestlastel sageli kokkupuutumisi normannide ehk *skandi-naavlastega*, s. o. rootslaste, taanlaste ja norralastega. Need rahvad olid julged meresõitjad ja vaprad sõjamehed. Skandi-naavlastel olid tuntud kogu Euroopas oma laialdaste rüüsteretkede poolest, millede eesmärgiks oli rikkaliku saagi saamine. Sääraseid retki kutsuti viikingi-retkedeks ja sellest osavõtjaid *viikingeiks*. Nad käisid mõnikord meiegi maal, aga veel rohkem Venemaal. Üks viikingipealikuist rajas a. 862 *koguni Vene riigi*. Selle esimeseks pealinnaks oli *Novgorod*.

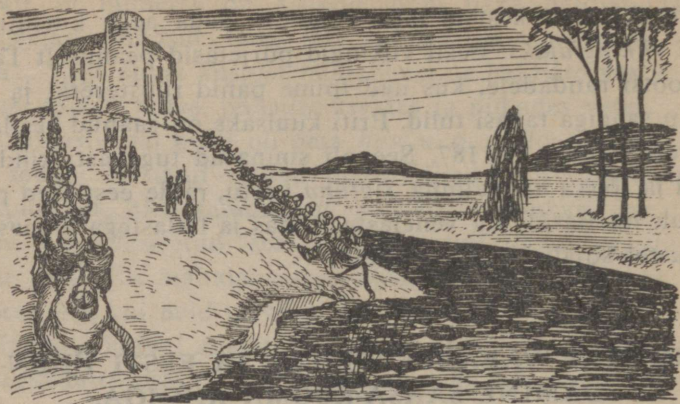
Esiailgu leppisid eestlased ainult viikingite tagasitõrjumisega, kuid umbes a. 1000 peale hakkasid nad ise korraldama

sõjaretki. Need kestsid mitu sajandit. Seda aega kutsutakse *Eesti viikingiajaks*. Eesti viikingid purjetasid peamiselt Taani ja Rootsi randadele, kus nad toime panid rüüsteretki ja rikkaliku saagiga tagasi tulid. Eriti kuulsaks on saanud eestlaste sõjaretk Rootsi a. 1187. See oli suunatud tugevasti kindlustatud ja jõuka kaubalinna *Sigtuna* vastu, mille eestlased põhjalikult hävitasid. Ka venelastega idas ja lätlastega lõunas oli eestlastel sõjalisi kokkupõrkeid.

MUISTNE VABADUSVÕITLUS JA EESTI ÜHENDAMINE SAKSA-ROOMA RIIGIGA.

99. **Sakslased ja liivlased.** Väina jõe suudme ümbruses ja Riia lahe rannikul asus muiste meie hõimrahvas *liivlased*. Kauplemine oli liivlastele eriti lähedane, sest nende maast läks läbi suur veetee Venemaale *Väina jõe* näol. Seda teed mööda sõitsid viikingid sageli Venemaale ja sealt tagasi. Ouline muudatus hakkas tekkima liivlaste elus, kui Väina suudmesse ilmusid *sakslased*. Siin löid nad ümbruses asuvate liivlastega elavad kaubanduslikud sidemed, müües neile soola, relvi, riidet ja ehtesju, saades vastu mett, vaha ja vilja. Sakslased saabusid siia kevadel ja lahkusid hilissuvel või sügisel. Liivlased olid tol ajal veel paganad. Sellest ulatusid varsti teated Saksamaale ja tekitasid seal mõtte, et ka liivlased tuleb ristiusule võita.

Misjonitöö juhtimise võttis enda kätte *Breemeni peapiiskop* ja saatis liivlastele ristiusku kuulutama juba elatanud *munga Meinhardi*. Viimane saabus koos saksa kaupmeestega umbes a. 1180 Väina jõe, ehtas siia puust kiriku, kutsus siis Ojumaalt müürsepad ning laskis ehitada kivist lossi, millist liivlased veel polnud näinud. Meinhard kuulutas liivlastele jumalasõna, nood lasksid end küll ristida, kuid taganesid siis

Semgallid püüavad Meinhardi kivist lossi vette vedada.

peatselt jällegi ning pesid ristiusu jões maha. Breemeni peapiiskop tunnustas siiski Meinhardi visa püüdu ristiusu kuulutamise alal ja nimetas ta *piiskopiks*.

Pärast Meinhardi surma määrati *piiskop Berthold* liivlaste juurde misjonitööd tegema. Tema arvas, et rahulikul teel ei õnnestu liivlasi ristiusustada, ja seepärast otsustas ta neid mõõgaga sundida, kuid langes juba esimeses lahingus.

100. **Piiskop Albert.** Bertholdi järglaseks määras Breemeni peapiiskop *piiskop Alberti*. See oli veel noor mees, seejuures väga osav, teovõimas ja auahne. Temale oli algusest peale selge, et iseteadvaid Läänemere ranniku paganaid ei saa ristiusustada ilma relvata. Seepärast ilmus ta ka liivlaste juurde sõjalise jõuga. Ta kogus Saksamaal hulga *ristisõitjaid* ja purjetas siis a. 1200 *Lüübeki sadamast* 23 laevaga Väina suudmesse. Liivlased alustasid saabujate vastu kohe vaenutegevust. Aga varsti märkasid nad, et uus vastane on tugev ega kohku millegi eest tagasi. Ristisõitjad hakkasid rüüstama

liivlaste asulaid ja süütasid vilja nende põldudel põlema, nii et liivlastel ei jäänud muud üle kui rahu teha. Rahu kindlustamiseks võttis Albert liivlastelt 30 noormeest pantvangiks ja saatis nad hiljem Saksamaale. Et saksa kaupmeestel võimaldada paremini kaubelda, asutas piiskop a. 1201 Väina jõe harule Riia turu. Rajatud turust arenes kiiresti *Riia linn*, mis sai ka piiskopi enda peamiseks eluasemeks.

101. **Mõõgavendade ordu.** Piiskop Albert märkas varsti, et ainult ristisõitjate abiga ta ei suuda küllalt edukalt paganate vastu võidelda. Ristisõitjad tulid igal kevadel, jäid siia ainult suveks ja läksid siis jälle tagasi. Talvel aga võis see kõik kaotsi minna, mis suvel suure vaevaga oli kätte võideldud. Oli vaja luua püsiv sõjaline jõud. Selleks asutas piiskop a. 1202 nn. *Mõõgavendade ordu*. Ordu pidi sõnakuulelik olema piiskopile ja võitlema paganate vastu. Ordu liikmeist kõige tähtsamad olid rüütelvennad ehk *ordurüütli*d. Nad pidid elama vaesuses, ei tohtinud abielluda ning pidid tingimata oma ülemuse sõna kuulma. Vormiriidena kandsid nad

Ordurüütel. Vasakul Riia orduloss.

valget mantlit punase risti ja mõõga märgiga. Ordurüütlid olid väga vilunud sõjamehed, nende relvaks oli kahe teraga mõõk ja kaitseks kilp, metallist kiiver ja tugev soomusrüü.

Ordusse kuulus ka preestervendi, kellede ülesandeks oli vaimulike talituste pidamine. Kogu ordu eesotsas seisis *ordumeister*, kes valiti ordurüütlike seast.

102. Liivlased ja lätlased alistuvad. *Liivlased* panid ristiusustamisele esialgu küll tugevasti vastu, aga mõne aasta jooksul raugenes nende jõud ja nad alistusid. Järgnevalt pöördus sakslaste tähelepanu *lätlastele*. Nende hulgas oli üks esimesi misjonitöö-tegijaid *Läti Henrik*. Tema on saanud hiljem kuulsaks seetõttu, et ta on kirjutanud *Läti Henriku kroonika*, milles kirjeldatakse eestlaste, lätlaste ja liivlaste ristiusustamise käiku. Lätlastega läks asi hoopis kergemini kui liivlastega; nad lasksid end vastupanuta ristida ja alistusid ilma võitluseta. Hiljem alistati ning ristiti ka lätlaste hõim *semgallid* ja nendest lääne poole elutsevad *kurelased*.

103. Võitluse algus eestlastega a. 1208. Kui liivlased ja lätlased olid alistatud, alustasid sakslased vaenutegevust eestlaste vastu. Neid toetasid meeleldi lätlased. Lätlased tahtsid seega tasuda eestlastele selle eest, mis nad eestlaste ülekohtu tõttu sõjaliselt olid kannatanud. Sakslaste poolt alistatud rahvana pidid ka liivlased sakslaste sõjakäikudest osa võtma.

Vaenutegevus eestlaste vastu algas a. 1208, millal suur sõjavägi, koosnedes sakslastest, lätlastest ja liivlastest, tungis *Ugandisse*. Seal mindi *Otepää* linnuseni, mis vallutati ja maha põletati. Siis pöördus vaenlane suure sõjasaagi ja vangide hulgaga Lätimaale tagasi.

Kättemaksuks tehtud kurja eest kutsusid ugandlased endale sakalased appi ja tungisid Põhja-Lätti. Seal tegid nad vaenlasele palju kahju. Nüüd jatkusid vastastikused sõjaretked eestlaste ja nende lõunapoolsete vaenlaste vahel. Mõnikord tungiti sügavamale, teinekord lähemale vaenlase maale.

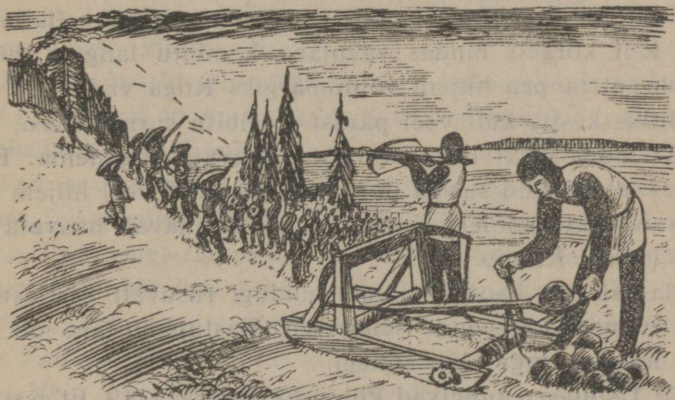
Ümera lahing a. 1210.

sid, põgenesid. Sakslased löid end kiiluks kokku ja püüdsid mehiselt võideldes eestlaste ridadest kodu poole läbi raiuda, kuid asjata. Nad said rängasti lüüa. Võit vastase üle oli täieline, kusjuures osa neist langes, osa sattus vangi ja osa põgenes. Ümera lahing andis eestlastele uut julgust kaitsta oma maad võõraste sissetungijate vastu. Koju pöördudes saatsid sõjasangarid kõigisse maakondadesse teate Ümera võidust ja töötasid, et nad ka tulevikus tahavad seista vaenlase vastu kui üks mees ja üks süda.

105. **Viljandi alistumine a. 1211.** Juba järgmisel aastal pärast Ümera lahingut *tungisid sakslased Sakalasse*. Jällegi toetasid neid liivlaste ja lätlaste abiväed. Pärast seda kui ümbrust oli põhjalikult laastatud, asuti Viljandi linnust piirama. Kuus päeva kestis piiramine, kuid veel ei suudetud sisse tungida. Ometi aga muutus eestlaste seisund linnas ras-

keks. Veepuudus andis end tunda ja pealegi olid paljud haavata ja surma saanud vaenlase noolte, viskodade ja kiviheitemasinate heidetud kivide läbi. Seepärast olid eestlased nõus rahuläbirääkimisi algama. Rahutingimuste kohaselt jäi linnus küll endiselt eestlastele, kuid nad pidid andma pantvange rahutagatisena ja lubama preestreid linnusesse tulla. Seal piserdati siis maju, mehi ja naisi pühitsetud veega, kuid ristimine jäi eelnenud suure verevalamise tõttu edaspidiseks. Pärast seda lahkusid sakslased, lätlased ja liivlased Viljandi alt, „kiites Jumalat paganate ümberpööramise pärast“, nagu ütleb kroonika.

106. **Lembitu ja Madisepäeva ehk Pala lahing a. 1217.** Eestlased said üha rohkem aru, et püsiva rahu saamiseks on tarvis tungida kaugemale ja *vallutada Riia*, et seega hävitada vastase peatoetuspunkt. Mõte ei vaibunud ja selle hingeks sai *Sakala vanem Lembitu*. See mees oli nagu toleaege eesti rahva kehastus. Mehisus, aus iseloom, ettenägelikkus — olid ta väljapaistvaiks omadusteks. Lugupidamine oma esivanemate vastu ja armastus oma kodumaa ning vabaduse vastu

Väike kiviheitemasin ehk paterell.

kihutasid teda tegudele. Tema arvates pidi kogu Eesti kui üks mees välja astuma ja seepärast saatis ta saadikud kõigisse Eesti maakondadesse ja kutsus mehi üles võitluseks. Üleskutse leidis kõikjal vastukaja — ja tuli küll läänlasi ja harjulasi, küll virulasi, järvalasi ja sakalasi. Malev, millesse oli kogunenud u. 6000 meest, asus *Sakalasse Pala jõe juurde*.

Sakslased, kes säärasest suurejoonelisest vägede kogunemisest teada said, võtsid kõik oma jõu kokku, kutsudes appi ristisõitjaid, et hädaohtu kõrvaldada. Nad kogusid suure sõjaväe Sakala lõunapiiri lähedale ja tungisid sealt suures ettevaatuses täies lahingukorras Eesti aladele. Sakslased liikusid keskel, liivlased paremal ja lätlased vasakul tiival. *21. septembril, madisepäeval* kohtasid nad Eesti malevat. Lembitu oli oma väed metsa varjule viinud ja tungis sealt parajal ajal välja täies lahingukorras. Liivlased löödi kohe põgenema. Ka paremal tiival, kus Lembitu ise asus, võideldi edukalt, nimelt lätlaste vastu. Kuid rinde keskosas nihkusid sakslased raudrүүis visalt edasi ning murdsid viimaks eestlaste rindest läbi. Siis aga juhtus sündmus, mis oli Eesti malevale väga saatuslik. Keset lahingumõllu, kui eestlased tagasi tõmbusid, tungis keegi lätlane Lembitu lähedale ja pistis ta piigiga selja tagant läbi. Kui kõrgelt hindas vaenlane Lembitu langust, näitab asjaolu, et ta pea hiljem võidumärgiks Riiga viidi.

Võitlus kestis küll veel pärast Lembitu surma edasi, kuid lõpuks löödi siiski kogu eestlaste sõjavägi põgenema. Taganejaist said paljud surma ja paljud hukkusid veel hiljem metsades. Vastase poolel sai muu hulgas surmavalt haavata *liivlaste vanem Kaupo*.

Pala lahingu kaotus mõjus muidugi rusuvalt eestlastesse, kuid ei murdnud nende selgroogu. Vastupanu-tahe oli pea-aegu niisama tugev kui ennegi.

107. Taanlased tungivad Põhja-Eestisse a. 1219. Et eestlaste vastupanu polnud veel murtud, läks piiskop Albert uut abi

otsima. Ta pöördus Taani kuninga *Valdemar II*-se poole ja palus, et viimane saadaks abi eestlaste vastu.

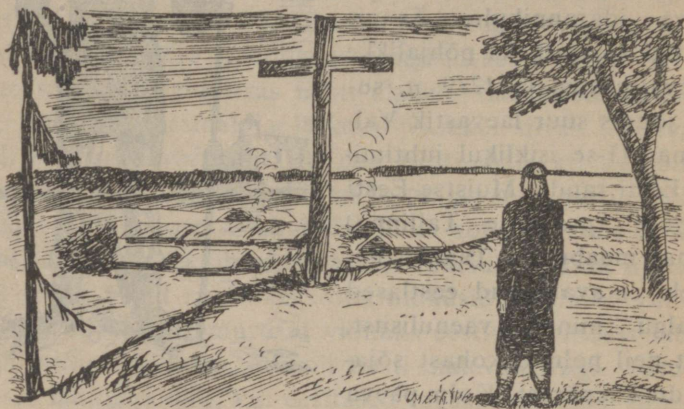
Kuningale oli selline ettepanek väga meeltemööda, sest ta oli juba ammu oma võimu soovinud laiendada Läänemere idarannikule. Taanis tehtigi sõjaretkeks põhjalikke ettevalmistusi ja 1219. a. suvel jõudis suur laevastik *Valdemar II*-se isiklikul juhtimisel Eesti randa. Muistse Eesti linnuse (praeguse Tallinna) kohal maabunud Taani sõjaväele ei avaldanud eestlased esialgu mingit vaenulisust, sest neil polnud kohast sõjajõudu käepärast. Kolm päeva hiljem aga tungisid eestlased korraga viiest küljest taanlaste laagrisse ja tekitasid seal täielise segaduse.

Muistend räägib, et kuningaski löönud kartma, sest eestlased olevat ära võtnud juba kõik Taani lipud. Suures hädas tõstnud Taani peapiiskop käed taeva poole ja hakanud paluma. Kui ta käed väsisid, aidanud teised piiskopid neid hoida. Siis langenudki taevast alla tore lipp, valge rist punasel põhjal. Nüüd olevat taanlased kogunenud ümber lipu ning saanud võidu. Pärast võitu ehitasid taanlased eesti linnuse asemele lossi, mille ümber hiljem arenes *Tallinn* (= „Taani linn“, „Linn Taanissa“ = „Lindanisa“). Veel samal suvel sõitis *Valdemar II* tagasi Taani, jättes siia osa sõjaväge.

Taani rüütel lipuga.

108. Põhja-Eesti ristimine. Mahajäetud Taani sõjavägi hakkas järk-järgult *Taani võimu laiendama*. Sakslased, kes kartsid, et maa-alast läheb liig palju taanlaste kätte, hakkasid ka uue hooga rüüsteretki Põhja-Eesti maa-aladele ette võtma. Kahel rindel aga eestlased ei suutnud end enam küllaldaselt kaitsta. Rüüsteretkede järel tulid preestrid harilikult rahvast ristima, kusjuures ristimist toimetati nii sakslaste kui ka taan-

Ristusustamise märgiks seati suured puuristid püsti.

laste poolt. Ristiti nii üksikult kui ka hulgaviisi. Viimasel puhul ei tehtud muud, kui piserdati kokkukutsutud rahvas pühitsetud veega üle. Esines selliseidki juhtumeid, kus taanlased sakslaste poolt ristitud inimesi uuesti ristasid. Samuti tuli ette vastupidist.

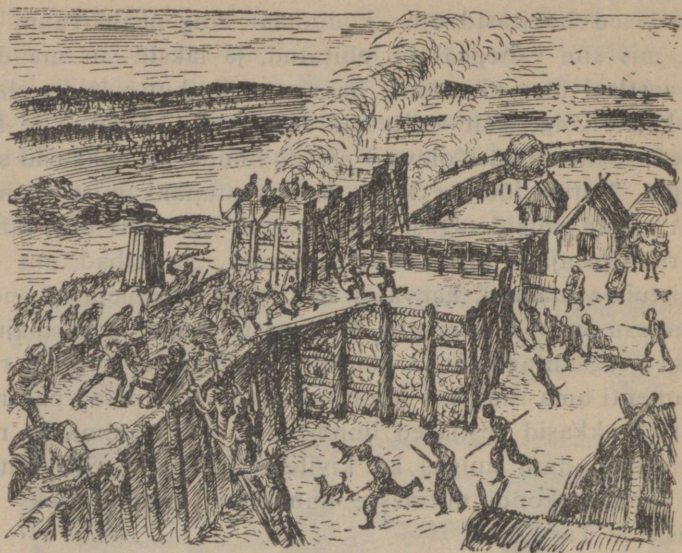
109. Eestlaste suur vabastuskatse a. 1222. Pärast Eesti mandriala ristimist polnud eestlased oma hinges mitte veel alistunud. Lootus maa vabastamiseks vaenlastest kestis visalt edasi ja paisus a. 1222 võimsaks teoks. Suurejooneline vastuhakkamine sai alguse *Saaremaalt* ja levis üle kogu Eesti ala.

Saarlased hävitasid oma kodumaal kõigepealt Taani linnuse, mis siin vahepeal oli ehitatud, ja läksid siis mandrile teisi eestlasi üles kihutama. Saarlaste üleskutse leidis elavat vastukaja. Kõigepealt vallutasid saarlased, läänlased ja harjulased taanlaste käes oleva *Varbola* linnuse ja hukkasid selle kaitsjad. Varsti lõõmas kogu maa vastuhakkamise vaimustusest. „Nad võtsid tagasi oma naised, kelledest olid lahkunud ristiusu ajal,“ kirjutab Läti Henrik, „ja laibad, mis olid kalmistuisse maetud, kaevasid nad välja ja põletasid endise paganausu kombe järgi ära. Nad pesid endid, oma maju ja kantse veega ning luuaga küürides, püüdes sel kombel ristisakramenti oma radadest täiesti hävitada.“ Et maad paremini kaitsta, hakkasid eestlased linnuseid korda seadma ja relvi valmistama, muu hulgas ka kiviheite-masinaid. Siis kutsuti Vene abimeeskondi mitmesse linnusesse, nagu näiteks Viljandisse ja Tartusse.

Riiga aga teatasid sakalased, et nad soovivad küll rahu, aga ristiusku enam vastu ei võta, niikaua kui maal on veel olemas üheaastane või küünrapikkune poisike.

110. **Tartu langemine a. 1224.** Eestlaste maa peale Tallinna oli küll jälle vaba, aga saavutatud vabaduse kaitsmine osutus väga raskeks. Maa oli sõja tagajärjel kurnatud ja rahvas väsinud. Vastased aga võisid välismaalt järjest abi saada. Nüüd tungisid sakslased suure sõjaväega Sakalasse ja hakkasid jälle *Viljandi* linnust piirama. Seekord pani Viljandi kaks nädalat vastu, kuid vee- ja toidupuudus ning puhkenud taud sundisid ta alistuma. Seejärel murdsid sakslased ja taanlased vastupanu kogu maal.

Ainult *Tartu* seisis veel vabana. Kuid a. 1224 ilmusid sinna sakslased, lätlased ja liivlased ja alustasid linna piiramist. Koguni piiskop Albert oli kohale ilmunud. Rünnak Tartu vastu oli väga äge. Alatiselt heideti kiviheite-masinatega kive, tulist rauda ja tulekatlaid linnusesse, kuna ammukütid

Võitlus muistse linnuse pärast.

püüdsid nooltega tabada linnuse äärel olijaid. Siis valmistati kõrge piiramistorn ja lükati see linnuse valli vastu. Selle torni kaudu taheti üle valli minna. Eestlased, nähes hädaohtu, tahtsid seda kõrvaldada ja tegid vallisse suure avause, kust-kaudu saatsid piiramistorni peale rattail tuld ning lisaks puid ja hagu. Torni põlemasüütamine ei õnnestunud, sest tuli pil-luti laiali. Siis alustas vaenlane üldist tormijooksu. Osal meestel õnnestus üle valli pääseda piiramistorni ja pikkade redelite abil ning osa tungis sisse vallis oleva avause kaudu. Linnuses toimus suur tapmine, kus ei antud armu ühelegi mehele. Nagu kroonik jutustab, jäeti kaitsjaist ellu ainult üks venelane. Talle anti hea hobune ja kästi teda sõita oma kodumaale teadet viima sellest, mis on sündinud. Tartu lan-

gusega oli võitlus Eesti mandril lõppenud ja oli lähenemas ka Saaremaa muistse vabaduse viimne tund.

111. **Saaremaa langemine a. 1227.** Jaanuarikuus a. 1227 kogunes Saaremaa vallutamise eesmärgiga suur sõjavägi Pärnu jõe suudmesse. Seal oli sakslasi, lätlasi ja liivlasi ja sunnikorras kaasatunud mandri-eestlasi. Üldse oli kohal umbes 20 000 meest. Ühtlasi ilmus sinna rida juhtivaid mehi, nende hulgas ka piiskop Albert. Saarte poole liiguti üle peegelsileda jää ja üheksa päeva kestnud rännaku järel jõuti Muhu linnuse alla. Kuus päeva pani linnus piiramisele vastu, siis tungis ristivägi sisse.

Muhust liiguti edasi *Saaremaale Valjala* alla. See linnus oli puupüsti põgenikke täis, mispärast teda oli raske kaitsta. Kartes muhulaste saatust palusid valjalased rahu ja lubasid end ristida. Sakslased nõustusid sellega, võtsid pantvange ja toimetasid ristimist. Valjala langemise järel alistus kogu Saaremaa ja ristivägi pöördus mandrile tagasi.

112. **Tagasivaade.** Saaremaa langemisega a. 1227 lõppes võitlus, mida eestlased pidasid oma vabaduse, rippumatuse ja usu eest. Meie esivanemad andsid siin hiilgava eeskuju sellest, kuidas tuleb võidelda. Kuid vastane oli liig tugev. Tuli korraga võidelda liig suure vaenlasehulgaga: sakslaste, lätlaste, liivlaste ja taanlastega, siis koguni ka rootslaste, leedulaste ja venelastega.

Imestamisväärt pole mitte see, et muinaseestlased kaotasid, vaid see, et nad 20 aastat vastu panid. Tuleb arvesse võtta seda, et vastaste hulgas seisis tolle aja parimad sõjamehed sakslaste näol, kellede sõjaline varustus oli märksa täielisem eestlaste omast. Järgnevalt algas uus aeg rahva elus, kus ta üsna tihedasti liitus Saksa-Rooma keisririigiga. Sakslased hakkasid siitpeale meie maa saatust juhtima ja Lääne-Euroopa kultuur kandus nende kaudu siia.

Kuid eestlastes ei ununenud muistne vabadusaeg.

KRONOLOOGIA.

Egiptuse riigi rajamine	umbes a. 3300 e. Kr.
Esimesed olümpiamängud	776
Rooma asutamine	753
Maratoni lahing	490
Kreeka alistamine Makedooniale	338
Rooma keiser Augustus	a. 31 e. Kr. — 14 p. Kr.
Constantinus kuulutab ristiusu lubatuks	313 p. Kr.
Suur rahvasterändamine algab	375
Lääne-Rooma riigi langemine	476
Karl Suur saab keisriks	800
Frangi riigi jagamine	843
Saksa-Rooma riigi loomine	962
Meinhard Liivimaal	1180
Albert asutab Mõõgavendade ordu	1202
Esimene võitlus eestlastega	1208
Madisepäeva lahing	1217
Tallinna asutamine	1219
Terve Eesti alistamine	1227

SISUKORD.

	Lk.
Kuidas ajad muutuvad	3
Eelajalugu.	
Muinasleide	18
Vanemast kiviajast (koopaelanik jne.)	20
Nooremast kiviajast (vaikülas jne.)	30
Pronksiajast (vask ja pronks jne.)	36
Vana aeg.	
Egiptus	44
Kreeka	47
Rooma	69
Keskaeg.	
Germaanlased ja nende riigid	91
Läänindus ehk feodalism	107
Saksa-Rooma riik	112
Muinaseestlaste elu-olu	121
Muistne vabadusvõitlus ja Eesti ühendamine Saksa-Rooma riigiga	131
Kronoloogia.	

A-15365

i

